SC
scientific conferences

XX international scientific conference
Stockholm. Sweden
24-25.03.2026

Scientific conferences

THEORETICAL AND PRACTICAL PERSPECTIVES OF MODERN SCIENCE

Proceedings of the XX International Scientific and Practical Conference

24-25 March 2026

STOCKHOLM. SWEDEN

2026

UDC 001.1

BBC 1

XX International Scientific and Practical Conference «Theoretical and practical perspectives of modern science», March 24-25, 2026, Stockholm. Sweden. 60 p.

ISBN 978-91-65424-65-4

DOI https://doi.org/10.5281/zenodo.19336252

Publisher: «SC. Scientific conferences»

Main organization: artmedia24

Editor: Hans Muller

Layout: Ellen Schwimmer

The conference materials are in the public domain under the CC BY-NC 4.0 International license.

The publisher is not responsible for the materials published in the collection. All materials are provided in the author's edition and express the personal position of the participant of the conference.

The sample of the citation for publication is Sevda Aghayeva Aydin kizi, Aynur Rzayeva Elman kizi FAMOUS AZERBAİJAN WOMEN XX International Scientific and Practical Conference «Theoretical and practical perspectives of modern science», March 24-25, 2026, Stockholm. Sweden. Pp.19-22, URL: https://sconferences.com

Contact information

Website: https://sconferences.com

E-mail: info@sconferences.com

Content

Economic sciences

Guliyeva Shahana Nazil
THE CONCEPT AND ECONOMIC ESSENCE OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT ACCOUNTING 3

Elshad Yusifov, Habil Abiyev
EVALUATION OF FINANCING MEASURES IMPLEMENTED FOR THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM BUSINESSES 8

Medical sciences

Gleb O. Kuznetsov, Aleksandr V. Naumov
CHANGES IN THE INTESTINAL MICROBIOTA DURING CALORIC RESTRICTION 13

Arman Khozhayev, Karina Goncharova, Zhanat Baimakhanova, Aigerim Zhaidarbekova, Alla Akulova, Dilnoza Irissova, Iliyas Karibayev, Jamila Dosaeva 15
ULTRASOUND DIFFERENTIAL DIAGNOSIS OF INFLAMMATORY, PRECANCEROUS DISEASES AND BREAST CANCER

Pedagogical sciences

Nassipkaliyeva Amilya Muratovna
METHODOLOGICAL FEATURES OF APPLYING THE CONSTRUCTIVIST APPROACH IN TEACHING THE HISTORY OF KAZAKHSTAN 26

Qodirov Akmal Xojimatovich
DEVELOPING REFLECTIVE COMPETENCE THROUGH CRITICAL AND CREATIVE THINKING SKILLS 38

Yuldashov Ilkhomjon Shavkat oglu
MODEL OF DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE WRESTLING COACHES 42

Philological sciences

Mansura Tiflis Aghayeva
THE LITERARY TECHNIQUE OF "STREAM OF CONSCIOUSNESS" IN THE WORKS OF FAULKNER AND JOYCE: AN INTERNATIONAL PERSPECTIVE ON NARRATIVE INNOVATION 47

Kaskabassova Khorlan
DIALOGUE VS MONOLOGUE: LINGUIISTIC CRITETIA FOR DIFFERENTIATION AND POINTS OF CONVERGENCE IN MODERN DISCOURSE 50

I.R. Sargsyan
ELECTION SPEECH IN THE STRUCTURE OF POLITICAL DISCOURSE: GENRE SPECIFICS AND COMMUNICATION STRATEGIES 53

Economic sciences

THE CONCEPT AND ECONOMIC ESSENCE OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT ACCOUNTING

Guliyeva Shahana Nazil
Azerbaijan Academy of Labour and Social Relations
Scientific supervisor: PhD, Associate Professor Nurangiz Mikayilova

ƏTRAF MÜHİTİN İDARƏ EDİLMƏ UÇOTU ANLAYIŞI VƏ İQTİSADİ MAHİYYƏTİ

Quliyeva Şəhanə Nazil
Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası
Elmi rəhbər: i.ü.f.d., dos. Mikayılova Nurəngiz

Abstract

Environmental Management Accounting (EMA) is a modern accounting approach used by organisations to identify, measure, and manage the environmental impacts of their operations and the associated economic costs. This system provides for the collection and analysis of data on resource use, energy consumption, waste generation, and environmental impacts within organisations. Through environmental management accounting, organisations can assess both their financial performance and their environmental performance.

From an economic perspective, this approach enables enterprises to identify hidden environmental costs in their production processes, ensure more efficient use of resources, and make decisions aimed at reducing waste. As a result, it becomes possible to optimise production costs, reduce environmental risks and implement the principles of sustainable development. Thus, environmental management accounting is considered a strategic management tool that plays a crucial role in enhancing both the economic efficiency and environmental responsibility of enterprises.

Xülasə

Ətraf mühitin idarə edilmə uçotu (Environmental Management Accounting – EMA) müəssisələrin fəaliyyətinin ekoloji təsirlərini və bu təsirlərlə bağlı iqtisadi xərcləri müəyyən etmək, ölçmək və idarə etmək üçün istifadə olunan müasir uçot yanaşmasıdır. Bu sistem müəssisələrdə resurslardan istifadə, enerji sərfi, tullantıların yaranması və ətraf mühitə təsirlə bağlı məlumatların toplanmasını və təhlilini təmin edir. Ətraf mühitin idarə edilmə uçotu vasitəsilə təşkilatlar həm maliyyə göstəricilərini, həm də ekoloji performansı birlikdə qiymətləndirə bilir.

İqtisadi baxımdan bu yanaşma müəssisələrə istehsal proseslərində yaranan gizli ekoloji xərcləri müəyyən etməyə, resursların daha səmərəli istifadəsini təmin etməyə və tullantıların azaldılması istiqamətində qərarlar qəbul etməyə imkan yaradır. Bunun nəticəsində istehsal xərclərinin optimallaşdırılması, ekoloji risklərin azaldılması və davamlı inkişaf prinsiplərinin tətbiqi mümkün olur. Beləliklə, ətraf mühitin idarə edilmə uçotu müəssisələrin həm iqtisadi səmərəliliyinin, həm də ekoloji məsuliyyətinin artırılmasında mühüm rol oynayan strateji idarəetmə aləti hesab olunur.

Keywords: *Environment, ecological, material, resource, waste, ecological, enterprise.*
Açar sözlər: *Ətraf, ekoloji, material, resurs, tullantılar, ekoloji, müəssisə.*

GİRİŞ

Müasir dövrdə sənaye və iqtisadi fəaliyyətin sürətlə inkişafı ətraf mühitə təsirin artmasına səbəb olmuşdur. İstehsal proseslərinin genişlənməsi, təbii resurslardan intensiv istifadə və tullantıların çoxalması ekoloji problemlərin daha da kəskinləşməsinə gətirib çıxarmışdır. Bu səbəbdən müəssisələrin fəaliyyətində yalnız iqtisadi nəticələrin deyil, həm də ekoloji təsirlərin nəzərə alınması zəruri hesab olunur. Belə bir şəraitdə ətraf mühitin qorunması ilə iqtisadi fəaliyyət arasında balansın yaradılması müasir idarəetmənin əsas prioritetlərindən biri kimi çıxış edir.

Bu istiqamətdə istifadə olunan mühüm yanaşmalardan biri ətraf mühitin idarə edilmə uçotudur. Bu uçot sistemi müəssisələrdə ekoloji amillərin maliyyə və idarəetmə qərarlarına inteqrasiyasını təmin edir. Ətraf mühitin idarə edilmə uçotu istehsal prosesində istifadə olunan resursların, enerji sərfinin, tullantıların və ətraf mühitə təsirlə bağlı xərclərin sistemli şəkildə uçota alınmasına imkan yaradır.

Nəticədə müəssisələr öz fəaliyyətlərinin ekoloji və iqtisadi nəticələrini daha dəqiq qiymətləndirə və ekoloji cəhətdən daha səmərəli qərarlar qəbul edə bilirlər.

Ətraf mühitin idarə edilmə uçotu həm maliyyə məlumatlarını, həm də fiziki göstəriciləri (məsələn, material axınları, enerji istifadəsi və tullantıların həcmi) birləşdirərək idarəetmə prosesinə yeni analitik imkanlar təqdim edir. Bu yanaşma müəssisələrə resurslardan daha səmərəli istifadə etməyə, istehsal xərclərini azaltmağa və ekoloji riskləri minimuma endirməyə kömək edir. Eyni zamanda bu sistem davamlı inkişaf strategiyalarının həyata keçirilməsində və müəssisələrin sosial məsuliyyətinin gücləndirilməsində mühüm rol oynayır.

Beləliklə, ətraf mühitin idarə edilmə uçotu müasir müəssisə idarəetməsində iqtisadi səmərəliliklə ekoloji məsuliyyət arasında əlaqəni təmin edən vacib idarəetmə mexanizmlərindən biri hesab olunur. Bu sahənin tədqiqi müəssisələrin ekoloji fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi, ekoloji xərclərin müəyyən edilməsi və davamlı inkişaf prinsiplərinin tətbiqi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Ətraf mühitin idarə edilmə uçotu müasir müəssisə idarəetməsində ekoloji və iqtisadi faktorların inteqrasiyasını təmin edən mühüm analitik alətlərdən biridir. Bu sistem müəssisələrdə ətraf mühitlə bağlı xərclərin müəyyən edilməsi, resurs istifadəsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və tullantıların idarə edilməsinin optimallaşdırılması baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. Ətraf mühitin idarə edilmə uçotu yalnız maliyyə göstəricilərini deyil, həm də fiziki göstəriciləri – material axınlarını, enerji istifadəsini və tullantıların həcmini əhatə edir. Bu yanaşma müəssisələrə istehsal proseslərinin ekoloji təsirlərini daha obyektiv qiymətləndirməyə imkan verir[1,s.112].

Bu sahənin təhlili göstərir ki, müəssisələrdə ekoloji xərclərin əhəmiyyətli hissəsi ənənəvi maliyyə uçotunda birbaşa görünmür və çox vaxt ümumi istehsal xərclərinin tərkibində gizli qalır. Məsələn, tullantıların daşınması, emalı, çirklənmənin aradan qaldırılması və enerji itkiləri ilə bağlı xərclər ayrıca qeyd olunmadıqda, müəssisələr bu xərclərin real miqyasını düzgün qiymətləndirə bilmirlər. Ətraf mühitin idarə edilmə uçotu bu xərclərin ayrı-ayrı kateqoriyalar üzrə sistemləşdirilməsinə və onların iqtisadi təsirinin müəyyən edilməsinə imkan yaradır[2,s.79].

Eyni zamanda bu sistem resurslardan istifadə səmərəliliyinin artırılmasına xidmət edir. Material axınlarının təhlili vasitəsilə müəssisələr xammal itkisini, enerji sərfini və istehsal prosesində yaranan tullantıların miqdarını müəyyən edə bilirlər. Nəticədə resursların optimallaşdırılması, tullantıların azaldılması və ekoloji cəhətdən daha təmiz istehsal texnologiyalarının tətbiqi mümkün olur. Bu isə həm ekoloji risklərin azalmasına, həm də istehsal xərclərinin aşağı düşməsinə səbəb olur[3,s.58].

Ətraf mühitin idarə edilmə uçotu müəssisələrin strateji idarəetmə qərarlarının qəbulunda da mühüm rol oynayır. Bu sistem vasitəsilə əldə olunan məlumatlar ekoloji investisiyaların planlaşdırılması, yeni texnologiyaların tətbiqi və davamlı inkişaf strategiyalarının formalaşdırılması üçün əsas informasiya bazasını təşkil edir. Müəssisələr ekoloji göstəriciləri maliyyə nəticələri ilə əlaqələndirərək daha balanslı və uzunmüddətli qərarlar qəbul edə bilirlər[4,s.1275].

Beləliklə, aparılan təhlil göstərir ki, ətraf mühitin idarə edilmə uçotu müəssisələrin həm iqtisadi səmərəliliyinin artırılması, həm də ətraf mühitə təsirin azaldılması baxımından mühüm idarəetmə mexanizmi kimi çıxış edir. Bu sistemin tətbiqi resursların səmərəli istifadəsini təmin edir, ekoloji xərclərin daha dəqiq müəyyən edilməsinə imkan yaradır və müəssisələrin davamlı inkişaf strategiyalarının həyata keçirilməsinə mühüm töhfə verir[5,s.46].

Cədvəl 1. Ətraf mühitin idarə edilmə uçotunda əsas ekoloji xərclər və onların iqtisadi təsiri

Ekoloji xərc növü	*Məzmunu*	*Müəssisəyə iqtisadi təsiri*
Enerji xərcləri	*İstehsal prosesində istifadə olunan elektrik enerjisi, yanacaq və digər enerji resursları*	*Enerji səmərəliliyinin artırılması xərclərin azalmasına və məhsuldarlığın artmasına səbəb olur*
Material itkisi	*İstehsal prosesində xammalın itirilməsi və ya səmərəsiz istifadəsi*	*Resursların optimallaşdırılması istehsal xərclərini azaldır və rentabelliyi artırır*
Tullantıların idarə edilməsi xərcləri	*Tullantıların toplanması, daşınması, emalı və utilizasiyası ilə bağlı xərclər*	*Tullantıların azaldılması və təkrar emal müəssisənin əlavə xərclərini aşağı salır*
Ekoloji monitorinq xərcləri	*Ətraf mühitə təsirin ölçülməsi, laborator analizlər və nəzarət tədbirləri*	*Ekoloji risklərin vaxtında müəyyən edilməsi və cərimələrin qarşısının alınması*
Ekoloji investisiyalar	*Təmiz texnologiyaların tətbiqi, filtr sistemləri və ekoloji avadanlıqlar*	*Uzunmüddətli dövrdə enerji və resurs qənaəti təmin edir*
Ekoloji cərimə və ödənişlər	*Ətraf mühitə vurulan zərərə görə ödənilən cərimələr və dövlət rüsumları*	*Ekoloji standartlara əməl olunmadıqda müəssisənin maliyyə vəziyyətinə mənfi təsir göstərir*

Mənbə: *Burritt, R., Schaltegger, S., & Bennett, M. (2002). Environmental management accounting: Purpose and progress. Environmental Management Accounting, 39–50.*

Cədvəl 1 də ətraf mühitin idarə edilmə uçotu çərçivəsində müəssisələrdə yaranan əsas ekoloji xərclər və onların iqtisadi təsiri göstərilmişdir. Bu xərclər istehsal və xidmət proseslərində ətraf mühitə təsir edən amillərlə bağlı yaranır və müəssisələrin maliyyə nəticələrinə birbaşa təsir edir[6,s.50].

Cədvəl 1 ə əsasən, enerji xərcləri müəssisələrin ən mühüm ekoloji və iqtisadi göstəricilərindən biridir. İstehsal prosesində elektrik enerjisi və yanacaqdan istifadə səviyyəsi yüksək olduqda müəssisənin ümumi xərcləri də artır. Buna görə də enerji səmərəliliyinin artırılması və alternativ enerji mənbələrindən istifadə xərclərin azaldılmasına və ekoloji təsirin minimuma endirilməsinə kömək edir[7,s.384].

Material itkisi istehsal prosesində xammalın səmərəsiz istifadəsi nəticəsində yaranır. Bu isə həm resursların israfına, həm də əlavə istehsal xərclərinə səbəb olur. Ətraf mühitin idarə edilmə uçotu material axınlarının təhlili vasitəsilə bu itkiləri müəyyən etməyə və resurslardan daha səmərəli istifadə imkanlarını aşkar etməyə imkan verir[8,s.676].

Tullantıların idarə edilməsi xərcləri də müəssisələr üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. İstehsal prosesində yaranan tullantıların toplanması, daşınması və utilizasiyası əlavə maliyyə xərcləri tələb edir. Tullantıların azaldılması və təkrar emal texnologiyalarının tətbiqi bu xərclərin aşağı salınmasına və ekoloji mühitin qorunmasına xidmət edir[9,s.78].

Ekoloji monitorinq xərcləri ətraf mühitə təsirin ölçülməsi və nəzarət tədbirlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlıdır. Bu xərclər müəssisələrə ekoloji riskləri vaxtında müəyyən etməyə və mümkün cərimələrin qarşısını almağa imkan yaradır. Eyni zamanda ekoloji investisiyalar, yəni təmiz texnologiyaların və müasir filtr sistemlərinin tətbiqi uzunmüddətli dövrdə resurs qənaəti və istehsalın səmərəliliyinin artması ilə nəticələnir[10,s.35].

Beləliklə, cədvəl 1 də göstərilən göstəricilər müəssisələrin ekoloji fəaliyyətinin iqtisadi nəticələrə necə təsir etdiyini göstərir. Ətraf mühitin idarə edilmə uçotu bu xərclərin sistemli şəkildə təhlilinə imkan yaradaraq həm resursların səmərəli istifadəsini təmin edir, həm də müəssisələrin davamlı inkişaf strategiyalarının formalaşdırılmasına kömək edir[11,s.102].

Qrafik 1 :Ətraf mühitin idarə edilmə uçotu çərçivəsində müəssisələrdə ekoloji xərclərin strukturunun statistik təhlili

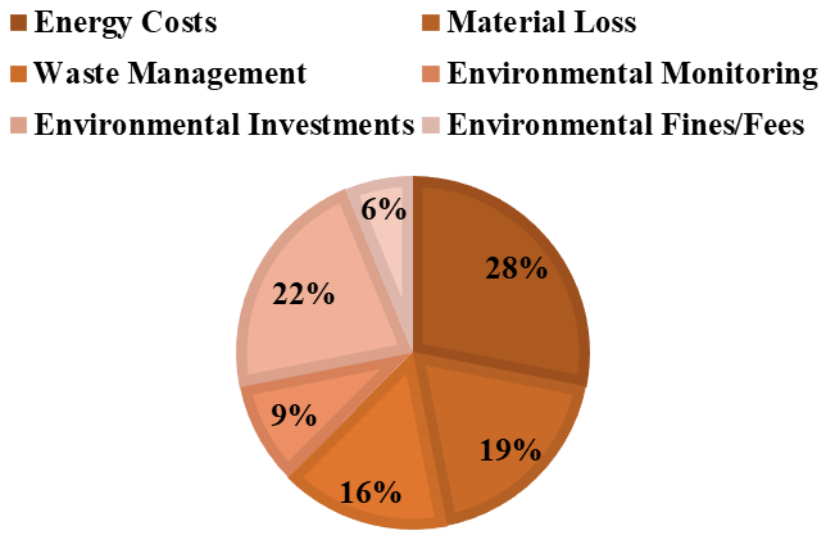

Mənbə: *United Nations Division for Sustainable Development. (2001). Environmental Management Accounting: Procedures and Principles. New York: United Nations.*

Qrafik 1 də müəssisələrdə ətraf mühitin idarə edilmə uçotu çərçivəsində formalaşan əsas ekoloji xərclərin strukturu göstərilmişdir. Qrafikdə enerji xərcləri, material itkisi, tullantıların idarə olunması, ekoloji monitorinq, ekoloji investisiyalar və ekoloji cərimələr kimi əsas xərclər müqayisəli şəkildə təqdim olunur. Bu göstəricilər müəssisələrin istehsal və idarəetmə proseslərində ətraf mühitlə bağlı maliyyə yükünün hansı istiqamətlər üzrə formalaşdığını göstərməyə imkan verir[12,s.19].

Qrafik 1 ə əsasən ən yüksək pay enerji xərclərinə aiddir. Bu isə istehsal proseslərində enerji resurslarından geniş istifadə olunması ilə əlaqədardır. Enerji səmərəliliyinin artırılması müəssisələr üçün həm iqtisadi, həm də ekoloji baxımdan mühüm əhəmiyyət daşıyır. Enerji sərfinin optimallaşdırılması istehsal xərclərinin azalmasına və ətraf mühitə mənfi təsirin minimuma endirilməsinə kömək edir[13,s.62].

Material itkisi qrafikdə ikinci böyük xərclər kateqoriyasını təşkil edir. İstehsal prosesində xammalın səmərəsiz istifadəsi və ya texnoloji itkilər müəssisələr üçün əlavə maliyyə yükü yaradır. Ətraf mühitin idarə edilmə uçotu bu itkilərin müəyyən edilməsinə və material axınlarının daha səmərəli idarə olunmasına imkan verir[14,s.42].

Tullantıların idarə olunması ilə bağlı xərclər də mühüm yer tutur. Bu xərclərə tullantıların toplanması, daşınması, təmizlənməsi və utilizasiyası daxildir. Müasir müəssisələrdə tullantıların azaldılması və təkrar emal texnologiyalarının tətbiqi bu xərclərin azalmasına və ekoloji mühitin qorunmasına müsbət təsir göstərir[15,s.236].

Qrafik 1 də ekoloji investisiyalar və monitorinq xərcləri də əks olunmuşdur. Bu xərclər müəssisələrin ekoloji standartlara uyğun fəaliyyət göstərməsi və ətraf mühitə təsirin nəzarətdə saxlanılması üçün vacibdir. Ekoloji texnologiyalara qoyulan investisiyalar uzunmüddətli dövrdə resurs qənaətini və istehsalın səmərəliliyini artırır[16,s.108].

Beləliklə, qrafik 1 müəssisələrdə ekoloji xərclərin strukturunu və onların iqtisadi fəaliyyətə təsirini aydın şəkildə göstərir. Ətraf mühitin idarə edilmə uçotu bu xərclərin sistemli şəkildə təhlil edilməsinə imkan yaradaraq müəssisələrin davamlı inkişaf strategiyalarının formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır[17,s.676].

Nəticə

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, ətraf mühitin idarə edilmə uçotu müəssisələrin fəaliyyətində ekoloji və iqtisadi amillərin qarşılıqlı əlaqəsini qiymətləndirməyə imkan verən mühüm idarəetmə alətlərindən biridir. Bu yanaşma istehsal proseslərində resurslardan istifadə səviyyəsini, material axınlarını, enerji sərfini və tullantıların həcmini müəyyən etməyə kömək edir. Nəticədə müəssisələr ekoloji təsirlərlə bağlı xərcləri daha dəqiq müəyyən edə və onların azaldılması istiqamətində səmərəli qərarlar qəbul edə bilirlər.

Tədqiqat nəticələri göstərir ki, ətraf mühitin idarə edilmə uçotunun tətbiqi resursların səmərəli istifadəsini təmin edir, material itkilərini və tullantıların həcmini azaldır, eyni zamanda istehsal xərclərinin optimallaşdırılmasına şərait yaradır. Bu sistem vasitəsilə müəssisələr ekoloji riskləri daha yaxşı qiymətləndirə və ətraf mühitə mənfi təsiri minimuma endirə bilirlər. Bundan əlavə, ekoloji xərclərin sistemli şəkildə uçota alınması müəssisələrin strateji planlaşdırma və investisiya qərarlarının daha əsaslandırılmış şəkildə qəbul edilməsinə imkan verir.

Beləliklə, ətraf mühitin idarə edilmə uçotu yalnız ekoloji məsuliyyətin artırılmasına deyil, həm də müəssisələrin iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinə xidmət edir. Bu yanaşmanın geniş tətbiqi davamlı inkişaf prinsiplərinin həyata keçirilməsi, təbii resursların qorunması və ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

Azərbaycan dilində

1. *Quliyev, T. (2019). Ekoloji iqtisadiyyat və ətraf mühitin idarə edilməsi. Bakı: Elm nəşriyyatı. s. 85–112.*
2. *Həsənov, R. (2017). Ətraf mühit iqtisadiyyatı və davamlı inkişaf. Bakı: Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti nəşriyyatı. s. 54–79.*
3. *Məmmədov, A. (2018). Ekoloji idarəetmə sistemləri və müəssisələrdə tətbiqi məsələləri. Azərbaycan İqtisad Jurnalı, 3(5), 44–58.*
4. *Burritt, R., & Saka, C. (2006). Environmental management accounting applications and eco-efficiency: Case studies from Japan. Journal of Cleaner Production, 14(14), 1262–1275.*
5. *Bennett, M., & James, P. (1998). The green bottom line: Environmental accounting for management. Sheffield: Greenleaf Publishing. pp. 23–46.*

İngilis dilində

6. *urritt, R. L., Schaltegger, S., & Bennett, M. (2002). Environmental management accounting: Purpose and progress. Environmental Management Accounting, 15(2), 39–50.*
7. *Schaltegger, S., & Burritt, R. (2010). Sustainability accounting for companies: Catchphrase or decision support for business leaders? Journal of World Business, 45(4), 375–384.*
8. *Jasch, C. (2003). The use of environmental management accounting (EMA) for identifying environmental costs. Journal of Cleaner Production, 11(6), 667–676.*
9. *Schaltegger, S., Bennett, M., Burritt, R., & Jasch, C. (2008). Environmental management accounting for cleaner production. Dordrecht: Springer. pp. 45–78.*
10. *United Nations Division for Sustainable Development. (2001). Environmental management accounting: Procedures and principles. New York: United Nations. pp. 12–35.*

11. Gray, R., & Bebbington, J. (2001). Accounting for the environment (2nd ed.). London: Sage Publications. pp. 67–102.

12. Schaltegger, S., & Wagner, M. (2006). Integrative management of sustainability performance, measurement and reporting. International Journal of Accounting, Auditing and Performance Evaluation, 3(1), 1–19.

Türk dilində

13. Yılmaz, M., & Arslan, S. (2018). Çevre muhasebesi ve sürdürülebilir işletme yönetimi. Muhasebe ve Finansman Dergisi, 78, 45–62.

14. Kargın, M. (2013). Çevre muhasebesi ve işletmelerde uygulanması. Muhasebe ve Denetime Bakış, 12(39), 27–42.

15. Akdoğan, N., & Tenker, N. (2015). Finansal muhasebe ve çevre muhasebesi uygulamaları. Ankara: Gazi Kitabevi. ss. 214–236.

16. Çelik, İ. (2017). İşletmelerde çevre maliyetlerinin muhasebeleştirilmesi. Mali Çözüm Dergisi, 27(142), 91–108.

17. Demir, V., & Bahadır, O. (2016). Çevresel maliyetlerin yönetim muhasebesi açısından değerlendirilmesi. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 18(3), 659–676.

18. Güvemli, O. (2014). Çevre muhasebesi ve sürdürülebilir kalkınma. İstanbul: Türkmen Kitabevi. ss. 56–83.

Rus dilində

19. Ковалёв, В. В. (2016). Экологический учет и анализ в системе управления предприятием. Москва: Финансы и статистика. с. 45–72.

20. Пахомова, Н. В., & Рихтер, К. К. (2013). Экологический менеджмент и учет природных ресурсов. Санкт-Петербург: Питер. с. 88–116.

21. Лукина, Т. В. (2015). Экологический учет на предприятии и его роль в устойчивом развитии. Вестник экономики, 4, 37–49.

22. Соколов, Я. В. (2012). Бухгалтерский учет и экологическая ответственность бизнеса. Москва: Юрайт. с. 121–145.

23. Журавлева, Е. А. (2018). Экологический учет и анализ природоохранных затрат предприятия. Экономика и управление, 7, 63–78.

24. Петрова, Н. А. (2017). Экологические затраты и их отражение в бухгалтерском учете. Финансовая аналитика: проблемы и решения, 10(9), 104–118.

EVALUATION OF FINANCING MEASURES IMPLEMENTED FOR THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM BUSINESSES

Elshad Yusifov
Phd, Associate Professor, Azerbaijan University of Architecture and Construction
ORCID ID: 0000-0003-1946-2937
Habil Abiyev
Master student, Azerbaijan University of Architecture and Construction
ORCID ID: 0009-0000-7757-3307

Abstract

Small and medium-sized businesses in Azerbaijan play an important role in economic development, create competition, stimulate the development and spread of new technologies, create jobs and provide employment to the population. It is clear that due to its significant role in the overall development of the country, business attracts attention during the implementation of the state's economic policy and acts as a subject of state policy. In this regard, financing measures implemented for the sustainable development of small and medium-sized businesses are very important. The article evaluates the practice of assessing the effectiveness of these measures and gives recommendations based on the relevant results. Thus, the article notes that state support for business takes various forms depending on the requirements of the current socio-economic situation and examines the features of applying various methods to assess the effectiveness of state support programs for the sustainable development of business. Finally, the importance of what to consider when forming a comprehensive methodology for assessing the effectiveness of support measures for small and medium-sized businesses is suggested in the conclusion section.

Keywords: *small and medium-sized businesses, financing, evaluation, state support measures for business, efficiency.*

Introduction. *In the current socio-economic conditions, a balance must be maintained between economic growth, climate protection and human security. The concept of sustainable development implies a transition to the principle of "common good", which implies achieving a situation where the gain of one party does not lead to the loss of the other, but, on the contrary, benefits both parties. In the current environment, it becomes important to use effective management decision-making methods based on business, social and management principles in society. Their successful application helps to achieve balance and create a mutually beneficial situation for all stakeholders. The development of adapted mechanisms for their development and the formation of high-quality approaches for their integration into business practices can ensure a balance of factors affecting changes in the socio-economic environment and the processes shaping the country's economy. In other words, these principles act as a system that regulates relations between financial institutions, business entities and the state, providing a balanced approach to achieving national development goals. First of all, it should be noted that sustainable development factors do not always mean a balanced approach to doing business and in some cases have little impact on the business's ability to operate. As we know, industrial sectors are unevenly exposed to environmental, social and governance issues, and their impact ratios can be very different. The main aspect is the search for instruments for financing projects aimed at achieving sustainable development, which requires financial institutions, primarily the state, to play an active role in changing their approach to financial support investment policy. Business should be viewed as multifactorial systems that regulate and evaluate the effectiveness of financing social and environmental projects.*

The growing trend of international and national sustainable development institutions to the activities of business entities of various scales participating in the economic system of Azerbaijan, public assessment of the environmental safety of their products and other important aspects, which makes it necessary to meet complex and urgent requirements, to adapt business processes and effective management decisions to the rules of business based on the principles of sustainable development itself.

As we know, small and medium-sized businesses in Azerbaijan play an important role in economic development, create competition, stimulate the development and spread of new technologies, create jobs and provide employment to the population. It is clear that due to its significant role in the overall development of the country, business attracts attention during the implementation of the state's

economic policy and acts as a subject of state policy. Relations between state bodies and business entities are always in the focus of attention of citizens, including scientific research centers and individual researchers. The issue of relations between state bodies and business entities in our country is becoming increasingly relevant in the current context of international and regional instability, as well as global transformations. Thus, firstly, in connection with the spread of the coronavirus infection, and then at different times in the context of sharp changes in oil prices on world markets, that is, their decline and the reality of expectations of a decline, various development trends are observed. In these new realities, since the country's economic security is under threat, the state must reassess its role, especially in economic regulation. Currently, state support for business is provided in various forms depending on the requirements of the current socio-economic situation. It should be noted that the main forms of business support are as follows:

- support in the form of financial resources - providing subsidies and grants to business entities for the implementation of production and service activities, organization of production or distribution of products and services, as well as for the promotion of new business projects aimed at creating additional production capacity, launching new products and reducing other environmental damage;

- ensuring access to credit and other financial instruments for businesses through state guarantees or sureties for the purchase of equipment and machinery;

- leasing land and buildings to small and medium-sized businesses on preferential terms to support their sustainable development;

- providing information on existing support mechanisms and opportunities for the management and development of business entities in accordance with the principles of sustainability;

- providing expert consulting services based on analyses that can help businesses achieve efficiency in order to achieve sustainable development goals.

In general, we can divide the support provided by government agencies to small and medium-sized businesses into two categories. These are financial support implemented at the expense of budget resources in the form of subsidies, tax breaks, and grants, and non-financial support related to training for business leaders and various specialists, organizing their participation in exhibitions and fairs, and providing consulting on various issues.

Analysis of recent studies and publications. *Today, a number of important studies have been conducted on the assessment of financing measures implemented for sustainable development in small and medium-sized businesses in various sectors of the economy, both in Azerbaijan and internationally. These include the studies of X. Gambarova, I. Salimova, A. Enaifoghe, G. Isayeva, E. Yusifov, V. Biba, I. Milenko, A. Paveliva, T. Kushnirova and others [1; 2; 4; 5; 6; 7; 8; 9].*

The purpose of the work *is to investigate and evaluate the evaluation of financing measures implemented for sustainable development in small and medium-sized businesses.*

Main material of the research. *A number of economic and non-economic processes that have taken place in Azerbaijan in the last decade have led to the adoption of new development-oriented support measures aimed at helping business entities adapt to new market realities and the competitive process in order to achieve sustainable development goals. As we have noted above, financial support in the form of not only direct financial assistance to business, but also tax breaks and preferential loans. Of course, the state expects positive results from the implementation of all these support measures. A positive result can be understood as an increase in the payment of exports at the expense of local production, an increase in the share of small and medium-sized businesses in employment, environmental benefits, as well as the introduction of innovations in the use of alternative energy sources. To assess these results, it is also necessary to analyze the effectiveness of the support provided to business. However, currently there is no single, generally accepted methodology for assessing the effectiveness of business support measures. This factor leads to the dominance of subjectivity in determining the funds allocated to support business and the directions of activities carried out [3, p. 84]. However, with the implementation of a number of business support measures in the country, approaches to assessing the effectiveness of these measures are provided by individual researchers and government agencies in the form of reports. As a result, approaches to assessing the effectiveness of business support measures are actively discussed in the local scientific and public environment.*

As a method for assessing the effectiveness of state support programs for sustainable business development, it is possible to simultaneously use indicators reflecting the costs of state bodies on the implementation of support measures and indicators characterizing the results of the activities of business entities. Based on this simple logic, it is possible to determine the dependence between the results of planned indicators of cost and business through statistical methods. Based on foreign economic

literature and the study of the results of practical activities, it is also possible to identify the following approaches to assessing the effectiveness of business support:

- conducting a survey among business entities receiving support from the state budget or government agencies in various forms;

- analysis and assessment of financial statements of business entities, determining the dynamics of turnover and profit, and the growth of the final product;

- assessment of the level of achievement of the set goals of state business support programs based on forecast and real indicators;

- comparison and determination of the ratio of budget expenditures and revenues;

- identification of a general integral indicator reflecting the impact of various forms of state support on the development of a business entity.

Given the implementation of various support measures for business at the state level, it seems appropriate to apply an integrated approach to the analysis. Thus, several indicators characterizing the effectiveness of the implementation of state support can be identified. The general socio-economic indicators obtained as a result of the analysis allow us to assess the contribution of business entities receiving support to achieving general national development indicators, business activity, tax revenues, wage levels, etc. These indicators can then be classified into indicators reflecting the effectiveness of the support measure for business and the state. Impacts specific to the supported business sector demonstrate the specific impact of the support measure on a particular sector. It should be noted that specific indicators are unique and are determined separately for each measure, depending on the type of support provided, the support mechanism, as well as its sectoral focus. The effectiveness of state planning in terms of business support includes the method of comparing the actual indicators of the implementation of the planned support measure with those established before the provision of the planned support measure, as well as an assessment of the impact of the support measure on the goals and objectives of state programs. This approach allows for the assessment of state policy in terms of the level of planning and achievement of target indicators. Taking into account the above, it is suggested that it is appropriate to use all the proposed performance indicators to assess the effectiveness of financial support measures.

At the same time, for the analysis of the effectiveness of non-financial measures, it is advisable to use only specific industry effects and indicators of state planning activity in terms of business support, since in the case of non-financial support, the relationship between the result of the provided support and general socio-economic indicators, as well as an increase in tax benefits, the number of employees of business entities, seems largely unfounded. Also, in connection with the need to take into account the positions of all stakeholders, namely state bodies and business entities receiving support, it seems appropriate to classify general indicators of socio-economic development according to the characteristics of their impact on the activities of the state and business. This classification may be as follows:

1. The effectiveness of the implementation of the support measure for the state. This includes approaches to the analysis of the effectiveness of support measures in terms of their impact on the state. So, socio-economic stability, solving general economic problems, ensuring employment, increasing wages among employees of the business entity receiving support, and the impact on the budget, in particular, increasing the amount of taxes paid.

2. The effectiveness of the support measure for business entities. The analysis of the effectiveness of support measures based on the assessment of the effectiveness of support measures for business includes indicators such as income growth, production volume, sales volume and profitability of the enterprise.

In addition, it should be noted that general socio-economic indicators are not based only on the support provided by the state, and their results are also affected by external factors such as inflation and other business operations. The following indicators can be proposed to assess the effectiveness of both financial and non-financial support measures:

- planned indicators for the implementation of the support measure, including the amount of budget funds planned for the implementation of support measures and the potential number of small and medium-sized business entities receiving support. This indicator allows for the implementation of the planned state policy regarding support measures, as well as for comparing the established planned and actual indicators;

- industry-specific indicators, i.e. the use of unique indicators for a specific support measure, taking into account its industry specifics. It is appropriate to define an indicator such as an increase in export

revenues for financial support measures for exporting business entities, and an increase in export volume and geography of export operations for non-financial support for exporters.

Conclusion. *Thus, based on the conducted analysis, it is possible to draw different conclusions. First of all, despite the relevance of the development and implementation of business support measures in conditions of economic volatility, it is necessary to note the lack of a single, generally accepted methodology for determining the effectiveness of support measures. At the same time, it is appropriate to note the growing interest in support measures in general and in assessing the effectiveness of such measures among both state agencies and the academic community. Secondly, the mechanism of support for small and medium-sized businesses is essentially similar to support instruments for others, and support measures are approved both independently and as part of strategic planning documents. Based on the above, it is proposed to take a comprehensive approach to studying the effectiveness of support measures, including support for business as a whole. In general, various approaches can be identified to assessing the effectiveness of state business support measures, the essence of which should be summarized as follows:*

- socio-economic efficiency of the implementation of support measures;

- effectiveness of the implementation of support measures in terms of business and commercial activity;

- the effectiveness of achieving general economic goals through the implementation of state programs.

Using only target indicators set in strategic planning documents, as well as state support programs for business, to assess the effectiveness of support measures does not fully express the intended assessment goal, since the support program reflects the general goals of the development of state policy, and also does not provide specific income from the implementation of state support programs. Finally, based on the above conclusions, when forming a comprehensive methodology for assessing the effectiveness of support measures, the following should be taken into account:

- for financial support measures, the expected benefits for key stakeholders, state bodies and business entities, based on general indicators of socio-economic development;

- for financial and non-financial support measures, a comparison of the planned and actual indicators of the support measure, the amount of budget financing or lost income, the number of support recipients;

- for a specific support measure, calculation of indicators for a specific area of activity, determined taking into account its characteristics.

References

1. Abdullayev, K., Abdullayev, R., Yusifov, E., Babazade, I., & Fataliyeva, G. (2024). Main directions of the development of the digital economy in the Republic of Azerbaijan. Economics of Development, 23(1), 78-88. https://doi.org/10.57111/econ/1.2024.78

2. Abdullayev, K., Yusifov, E., Tazabekova, T., Tkachenko, A., & Mezherytskyi, D. (2025). International trade and its implementation: Studying the impact on the economic development of Azerbaijan, Kyrgyzstan, and Ukraine. International Journal of Accounting and Economics Studies, 12 (2), 347-360. https://doi.org/10.14419/9302vg44

3. Gambarova, X. N., Salimova, I. S. Theoretical assessment and characteristics of small business development // Sumgayit State University "Scientific News" Vol. 15 No. 2 – 2019, pp. 83-85.

4. Ismayilov, V., Ibrahimli, C., Yusifov, E., Nasirova, O., Kamran, & Shykhyly, K. (2024). An econometric model of the dependence of economic growth of GDP on a group of factors. Journal of Ecohumanism, 3(8), 12137-12150. https://doi.org/10.62754/joe.v3i8.5814

5. Miniailenko, I., Byba, V., Yusifov, E., & Pavelieva, A. (2022, January). The role of financial and investment potential in achieving economical equilibrium in construction. Lecture Notes in Civil Engineering, 181, 677-696. doi: 10.1007/978-3-030-85043-2_64

6. Yusifov, E., Sarkarli, A., & Kushnirova, T. (2022). Analysis of the role and place of the building materials industry in the development of Azerbaijan's economy. Lecture Notes in Civil Engineering, 181, 809-819. https://doi.org/10.1007/978-3-030-85043-2_74

7. Yusifov, E. (2021). Level of implementation and development directions of innovations in the field of construction and investment in Azerbaijan. Building Innovations (Poltava, Ukraine, 20-21 June), 323-327.

8. Yusifov, E., Main Capital Investments In The Construction Sector: An Analysis In The Context Of Sustainable Development. Modern Civil Engineering Problems (MCEP 2025). https://mcepazuac.org/wp-content/uploads/2025/06/22.-Turan-Aslanova-Elshad-Yusifov-Nargiz-Fatahova.pdf

9. Yusifov, E., Rzayev O. (2025). The role of quality management in the construction sector: analysis and application in the context of Azerbaijan. Economics and region. 3(98), 177-182 DOI: 10.26906/EiR.2025.3(98).3915

Medical sciences

CHANGES IN THE INTESTINAL MICROBIOTA DURING CALORIC RESTRICTION

Gleb O. Kuznetsov
student, Faculty of Medicine,
Department of Biological Chemistry,
Grodno State Medical University, Belarus
Supervisor: **Aleksandr V. Naumov**
PhD, Associate Professor
Department of Biological Chemistry
Grodno State Medical University, Belarus

ИЗМЕНЕНИЯ КИШЕЧНОЙ МИКРОБИОТЫ ПРИ ОГРАНИЧЕННОЙ КАЛОРИЙНОСТИ

Кузнецов Г.О.
студент, лечебны факультет,
кафедра биологической химии,
Гродненский государственный медицинский университет, Беларусь
Научный руководитель: **Наумов А.В.**
к.б.н., доцент,
кафедра биологической химии,
Гродненский государственный медицинский университет, Беларусь

Введение

Наиболее изученным методом, показавшим увеличение продолжительности жизни у млекопитающих, является исследование Маккея и др. по ограничению калорийности (ОК) путем сокращения потребления пищи. С момента этого наблюдения многочисленные исследования подтвердили эти результаты и показали, что сокращение потребления пищи на 30-50% (без недоедания) увеличивает как среднюю, так и максимальную продолжительность жизни лабораторных животных и не ограничивается только лабораторными животными: увеличивается продолжительность жизни беспозвоночных, грибов, C. elegans и Drosophila, собак и приматов [1].

Желудочно-кишечный тракт (ЖКТ) является органом/тканью, который сталкивается с последствиями снижения потребления пищи и в ряде исследований показано, что ОК оказывает влияние на толстую кишку (предотвращает/задерживает возрастные изменения в толстой кишке крыс, например, гиперплазию крипт, экспрессию ферментов слизистой оболочки, снижение пролиферации клеток и усиление апоптоза) и может снижать риск развития колоректального рака [2]. С появлением методов секвенирования и метагеномики стало возможным исследовать микробиом кишечника и изучать влияние ОК на рРНК. Так в исследовании Чжан С. и др. (2013) показано, что длительное ОК оказывает значительное влияние на микробиом старых животных [3]. Разнообразие микробных видов, присутствующих в кишечнике возможно к использованию в качестве показателя «здоровья», а оценка влияние возраста и ОК актуальная задача.

Цель работы: провести анализ современных научных данных об изменении кишечной микробиоты при ограниченной калорийности.

Результаты

Проведённый анализ показал, что пожизненное ограничение калорий оказывало существенное влияние на микробиом толстой кишки мышей, что привело к появлению «более молодого» микробиома, и эти изменения, по-видимому, являются результатом воздействия ОК на желудочно-кишечную систему. Изученный состав микробиоты слепой и толстой кишки 9- и 24-месячных самцов мышей, получавших стандартное или ограниченное по калорийности питание (с 14 недели жизни), показал наличие изменений в V4-области гена 16S рРНК бактерий, а само разнообразие микробиома уменьшалось с возрастом у мышей, получавших ограничение калорийности. Однако, это уменьшение значимо только для толстой кишки. Калорийность не влияет на разнообразие микробиома у взрослых мышей, а у старых мышей приводит к увеличению разнообразия микробного пейзажа. Изменение соотношения микроорганизмов в

кишечнике зачастую коррелирует с различными заболеваниями и изменяется с возрастом, что можно использовать как дополнительный критерий диагностики.

Ограничение калорийности питания ослабляет возрастные изменения микробиома и ведет к тому, что микробный профиль старых мышей становиться похожим на профиль взрослых животных: ограничение калорийности питания изменяет микробное разнообразие в кишечнике, что соответствует физиологическим параметрам и оптимальному здоровью и, изменяется с возрастом.

Стоит отметить, что у здоровых пожилых людей микробиом кишечника разнообразнее, чем у пожилых людей с различными сопутствующими заболеваниями, например, дисбиозом и сниженным микробным разнообразием.

Таким образом, данные о влиянии ограничения калорий на желудочно-кишечный тракт указывают на то, что первоначальное воздействие ограничения калорийности сказывается на физиологическом состоянии желудочно-кишечного тракта, предполагая, что изменения в микробиоме потенциально могут происходить из-за этих физиологических изменений. Можно предположить, что основное влияние ограничения калорийности питания заключается в физиологическом состоянии желудочно-кишечной системы хозяина, поддерживая ее в более молодом состоянии, что, в свою очередь, способствует поддержанию более разнообразного и «молодого» микробиома и формирования здоровья организма в целом.

Литература

1. Mc Cay CM, Crowell MF, Maynard LA. The effect of retarded growth upon length of life span and span and upon ultimate body size. J Nutr 1935; 10: 63-79. https://doi.org/10.1093/jn/10.1.63

2. Olivo-Marston SE, Hursting SD, Perkins SN, Schetter A, Khan M, Croce C, Harris CC, Lavigne J. Effects of calorie restriction and diet-induced obesity on murine colon carcinogenesis, growth and inflammatory factors, and microRNA expression. PLoS One. 2014; 9:e94765. doi.org/10.1371/journal.pone.0094765

3. Zhang, C., Li, S., Yang, L. et al. Structural modulation of gut microbiota in life-long calorie-restricted mice. Nat Commun 4, 2163 (2013). https://doi.org/10.1038/ncomms3163

UDC: 618.19-002-006.6-073.43

ULTRASOUND DIFFERENTIAL DIAGNOSIS OF INFLAMMATORY, PRECANCEROUS DISEASES AND BREAST CANCER

Arman Khozhayev
Professor, Doctor of Medical Sciences,
Radiologist, Sonographer – Doctor of Ultrasound Diagnostics,
Treatment and Diagnostic Center «Avicenna», Almaty, Kazakhstan
Karina Goncharova
Head of the Department
of Radiation and Functional Diagnostics,
Multidisciplinary «Center of Oncology and Surgery»,
East Kazakhstan region, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan
Zhanat Baimakhanova
Sonographer – Doctor of Ultrasound Diagnostics,
Medical Center «AJ Medical», Almaty, Kazakhstan
Aigerim Zhaidarbekova
Radiologist,
Multidisciplinary «Center of Oncology and Surgery»,
East Kazakhstan region, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan
Alla Akulova
Radiologist,
Regional Clinical Hospital of the Health Department
of the Turkestan Region, Shymkent, Kazakhstan
Dilnoza Irissova
Radiologist,
Regional Clinical Hospital of the Health Department
of the Turkestan Region, Shymkent, Kazakhstan
Iliyas Karibayev
Radiologist,
Regional Clinical Hospital of the Health Department
of the Turkestan Region, Shymkent, Kazakhstan
Jamila Dosaeva
Radiologist,
Regional Clinical Hospital of the Health Department
of the Turkestan Region, Shymkent, Kazakhstan

Abstract

This scientific and analytical work presents the clinical aspects of ultrasound diagnostics of inflammatory, precancerous, and breast cancer, including rare pathologies. It provides a detailed and comprehensive overview of modern ultrasound diagnostic methods using various modes: B-mode alone, its combination with color Doppler and elastography, as well as their features and informative value in the differential and early diagnosis of pathological conditions of the mammary gland. Current proposals of ultrasound clinicians are provided in the following BI-RADS standard (6th edition). The possibilities of ultrasound correlation for nonspecific symptoms such as pain and discomfort in the mammary glands, known as mastalgia and mastodynia, are described. Clinical protocols for the diagnosis and treatment of various mammary gland pathologies are presented, and current international practices and trends regarding oncovigilance and early diagnosis of breast cancer, including screening, using ultrasound are described in detail.

Keywords: *breast, mammary gland, radiology, ultrasound, ultrasound diagnostics, B-mode, color Doppler, elastography, mammography, oncology, breast cancer, screening.*

Today, ultrasound (US) diagnostics of various breast pathologies, including inflammatory, dyshormonal, precancerous conditions, and breast cancer, is a leading method, both for initial diagnosis and for comprehensive examinations.

According to current protocols for the diagnosis and treatment of breast pathologies in the

Republic of Kazakhstan, US diagnostics is the leading method for both initial diagnosis and monitoring [1, 2, 3].

As noted by Forrai G. et al. [4] breast US can be used on its own in patients aged under 30. Over the age of 30-35 years, it can be a complementary procedure to mammography, when needed. It is not suitable for breast cancer screening, at any age. As for US scans of other regions, breast US scanning should be documented with images in accordance with professional rules, even in negative cases. Colour Doppler is optional, but can be used in addition. Some studies suggest that a significant number of malignancies can be detected by US scanning as a complement for mammography, but this has not yet been routinely introduced due to extra human resource requirements and a high false positive rate. Automated breast US (ABUS) scan hasn't become widespread yet as a complementary investigation modality for dense breast structures. Using a probe covering the breast, volumetric data are collected about the entire breast, from which slices can be reconstructed to review the glandular tissue in the main anatomical planes. This modality provides a good anatomical overview, as it is reproducible, and it can be complemented by an automatic image recognition system. Its disadvantage is that the false positivity rate is high for the biopsies it indicates, most of which will be benign. It should be emphasized that the resolution and information content of US images provided by ABUS is the same as for manual US scanning. Shear-wave elastography (SWE) is a non-invasive imaging procedure based on tissue elasticity, measured in kPA. An abnormal process will modify the elastic properties of the affected tissue. According to studies, US elastography may help differentiate Breast Imaging Reporting and Data System (BI-RADS) 3 and 4a lesions, and may increase the specificity of US scanning, thereby reducing the number of unnecessary breast biopsies. The role of elastography in the monitoring of neoadjuvant treatments, in the differential diagnosis of suspected axillary lymph nodes, and in the evaluation of microcalcifications affecting the glandular tissue has been investigated. This method has also been integrated into the current BI-RADS lexicon of 2013 [5].

Tsunoda H., Moon W.K. in their study [6] note that abnormalities on breast US images which do not meet the criteria for masses are referred to as nonmass lesions. These features and outcomes have been investigated in several studies conducted by Asian researchers. However, the term "nonmass" is not included in the American College of Radiology BI-RADS 5th edition for US. According to the Japan Association of Breast and Thyroid Sonology (JABTS) guidelines, breast lesions are divided into mass and nonmass. US findings of nonmass abnormalities are classified into five subtypes: abnormalities of the ducts, hypoechoic areas in the mammary glands, architectural distortion, multiple small cysts, and echogenic foci without a hypoechoic area. These findings can be benign or malignant; however, focal or segmental distributions and presence of calcifications suggest malignancy. Intraductal, invasive ductal, and lobular carcinomas can present as nonmass abnormalities. For the nonmass concept to be included in the next BI-RADS and be widely accepted in clinical practice, standardized terminologies, an interpretation algorithm, and outcome-based evidence are required for both screening and diagnostic US.

Although the term, "nonmass", is not used in the current BI-RADS for the US lexicon, the components of nonmass abnormalities are included. Ductal changes and architectural distortions are listed among the associated features. Moreover, calcifications are a separate major category after masses; the descriptors for calcifications are as follows: 1) in a mass, 2) outside of a mass, or 3) intraductal. Cysts and clustered microcysts are included in special case categories. Notably, the definition of a mass in the BI-RADS US lexicon omitted the convexity criterion to allow for the inclusion of lesions with diffuse growth patterns, such as invasive lobular carcinoma or ductal carcinoma in situ (DCIS). The 6th edition of BI-RADS is currently under review and may include the term, "nonmass lesions", as a new category in the revised lexicon. Nonmass lesions are defined as discrete areas that can be differentiated from normal tissues, lack the margins of a mass, and cannot be assigned a specific shape. In the JABTS guidelines, a mass is defined as a space-occupying lesion or lump formed by components that differ from the surrounding tissue, whereas nonmass abnormalities refer to lesions that are difficult to discern as a mass on US images. The term, "abnormality," was chosen to emphasize a finding with pathological significance, particularly with a texture that differed from the normal surrounding tissue. The US findings of nonmass abnormalities are classified into five subtypes: 1) abnormalities of the ducts, 2) hypoechoic areas in the mammary glands, 3) architectural distortion, 4) multiple small cysts, and 5) echogenic foci without a hypoechoic area. While some cases presented findings of only one subtype, many exhibited a mixture of five subtypes. Although nonmass abnormalities may co-exist with masses, the abovementioned findings were often depicted as isolated findings without mass formation. Therefore, it remains clinically essential to understand these nonmass abnormalities. Various benign and malignant

diseases can present as nonmass abnormalities. These findings are most useful in detecting DCIS; they are reflected in the anatomic structures of the ducts and lobules [6,7].

In lactating breasts, multiple dilated mammary ducts with milk are visible on US. However, bilateral or unilateral ductal dilatations with smooth walls and absent internal echogenicity can be observed below the nipple or areola in normal non-lactating breasts. Fluid secretions in the ducts sometimes appear as internal echoes; however, checking for floating can help differentiate whether they are fluid or solid. Therefore, dilated ducts observed only in certain areas beyond the nipple, ducts with irregular widening and narrowing, ducts with solid echoes, and ducts with thickened walls should be recognized as ductal abnormalities and distinguished from ducts without any pathological significance. Suspicious findings for cancer include the presence of a unilateral segmental distribution, irregularity of ductal caliber, continuous or multiple lesions, a gradual angle between intraductal proliferative lesions and the duct wall, and calcifications in the solid component. In benign diseases such as intraductal papillomas, the solid component in the dilated duct forms a steep angle with the duct wall and has high homogeneous echoes [6,8].

A hypoechoic area has different properties as compared with the surrounding or contralateral mammary gland but does not meet the criteria for a mass. In the case of a mass, the internal echoes are defined relative to the fatty tissue, whereas the term, "hypoechoic," here refers to the echogenicity relative to the surrounding mammary or fibro-glandular tissue. The terms, "patchy" or "mottled," are used to describe areas consisting of relatively small, speckled, low echoes, whereas the term, "geographic" is used when such areas have fused together; the term, "indistinct," is used to describe areas that have indistinguishable boundaries. Because this type of abnormality is determined by a deviation from the normal mammary structure, the JABTS terminology and diagnostic criteria committee has concluded that it is clinically more appropriate to compare echogenicity with the easily comparable internal echoes of mammary tissue rather than with distant fatty tissue, where comparison of echo levels is often ambiguous. The presence of hypoechoic areas in the mammary glands is the most important finding for understanding breast-related diseases. However, distinguishing pathological findings that deviate from normal physiologic patterns or fibrocystic changes is difficult. The key point of differentiation is the distribution of the hypoechoic areas. Multiple similar findings in the bilateral breasts suggest normal or benign lesions, whereas focal or segmental distribution suggests suspicious or malignant lesions. Therefore, if a hypoechoic area is found, it should be compared with the normal ipsilateral or contralateral side for evaluation [6]. Diseases that can be depicted as hypoechoic areas in the mammary glands include benign pathologies such as epithelial hyperplasia, fibrosis, radial scar, sclerosing adenosis, and mastitis. Malignant diseases include DCIS, invasive ductal carcinoma with predominant intraductal component, invasive ductal carcinoma, invasive lobular carcinoma, and inflammatory carcinoma. The presence of calcifications raises concerns regarding the possibility of malignancy. It is difficult to distinguish whether a lesion is localized within the ducts (in situ) or has an invasive component. In some cases, a preoperative diagnosis of DCIS may change to invasive ductal carcinoma after surgery. Invasion should be considered particularly when lesions are extensive [6,9].

Architectural distortion pertains to a lesion that distorts breast tissue without mass formation. This reflects convergent changes in the tissue, which can be attributed to both benign and malignant findings. Breast cysts are circumscribed anechoic masses with accentuated posterior echoes and imperceptible walls. However, multiple small cysts, which are several millimeters in size, may easily be understood when considering them as a single entity rather than when recognizing each cyst as a mass. If no cysts are found in other parts of the breast while a cluster of small cysts is observed in a localized area, the term, "clustered microcysts," can be used. Multiple small cysts are classified into two groups based on their distribution: 1) the presence of multiple scattered cysts in the bilateral breasts, which are typically benign, due to fibrocystic changes, 2) the presence of multiple small cysts with focal or segmental distributions and clustered microcysts. Microcalcifications on mammography can sometimes be recognized on US as echogenic foci without definite ductal abnormalities or hypoechoic areas. However, advancements in US equipment have made these findings more common for both benign and malignant diseases. The evaluation of nonmass abnormalities is based on Brightness Mode (B-mode) images; however, color Doppler and elastography may also aid in evaluation. Information on vascularity is important because early-stage breast cancers, including DCIS, are often hypervascular. In the hypoechoic areas of mammary glands, increased blood flow is more likely to indicate malignancy. It has also been reported that micro-invasive carcinoma is more hypervascular than DCIS, thus rendering it useful for differentiating the presence of micro-invasion. Furthermore, it has been reported that high vascularity is useful for improving specificity during screening. Information on elasticity by either strain

or SWE can be used to characterize benign and malignant lesions in nonmass hypoechoic or distorted areas. In strain elastography (SE), elasticity is scored from 1 (soft) to 5 (hard) by light compression, where scores of 4 and 5 indicate malignancy. However, some DCIS cases are soft and similar to the surrounding tissue. Thus, as compared to masses, the criteria for use with nonmass abnormalities are not established [6,10].

Tsunoda H., Moon W.K. [6] emphasize that for the nonmass concept of breast US to be included in the next BI-RADS (6th edition) and be widely accepted in clinical practice, the following issues need to be addressed. First, terminology needs to be standardized. Clear definitions for nonmass lesions should be established such that the same lesions are less likely to be classified as either mass or nonmass. In addition, the terms, "nonmass abnormalities" and "nonmass lesions", must also be distinguished; "nonmass abnormalities" should be used when referring to all five subtypes included in the JABTS guidelines, whereas "nonmass lesions" should be used when referring to nonmass hypoechoic areas in the mammary glands. Therefore, the definitions and usage of these terms require further discussion. Second, there is a need for standardizing the feature descriptors and assessments of nonmass lesions.

Now, it is necessary to dwell in more detail on the use of color Doppler US and elastography in addition to B-mode in the diagnosis of solid breast tumors.

Okuno T. et al. conducted a multicenter study (JABTS BC-07) to establish the diagnostic criteria for breast US, including color Doppler and elastography, for non-mass abnormalities of the breast and verify their diagnostic usefulness. As the authors note color Doppler US reveals the vascularity of a tumor through visualization of the blood flow. However, it is not considered a standalone examination and is accompanied by B-mode US. Tissue elastography is another technique that can be used in breast US; two modes of tissue elastography, SE and SWE, are currently available [11].

The JABTS-BC 07 study was a multicenter observational study conducted along with CD-CONFIRM, a study verifying the utility of color Doppler US and elastography in the diagnosis of solid breast tumors, from April 2018 to March 2021 [12]. Authors enrolled women with pathologically confirmed non-mass abnormalities of the breast who underwent B-mode and color Doppler examinations and women with non-mass abnormalities of the breast with no significant change for more than 1 year. Non-mass abnormalities that remained unchanged for more than 1 year were considered benign. Clinical data and US images of non-mass abnormalities of the breast were collected, with the exclusion of lesions for which vacuum-assisted biopsies had previously been performed. In cases in which Real-time Tissue Elastography (FUJIFILM Medical Corporation) had been performed, images of elastography were also collected. They grouped bidirectional B-mode images, size measurement images, B-mode images of the same site on the contralateral side, B-mode videos, color Doppler videos, characteristic color Doppler images, and elastography images from cases in which Real-time Tissue Elastography had been performed. The primary endpoints were the sensitivity, specificity, and accuracy of color Doppler US adjunct to B-mode US for non-mass abnormalities of the breast. The secondary endpoints were the validity of B-mode and color Doppler classifications and findings in the differential diagnosis between benign and malignant non-mass abnormalities of the breast and the sensitivity, specificity, and accuracy of color Doppler US and SE adjunct to B-mode US for non-mass abnormalities of the breast.

A high-resolution US system with high-frequency (10 MHz and over) transducers was used in the study. The velocity range of the color Doppler was initially set to 3-4 cm/s. The velocity range, color scan area, and color gain were adjusted for vascularity. The subcutaneous fat and pectoral muscle layers were included in the region of interest of SE. The JABTS and the Japan Society of Ultrasonics in Medicine (JSUM) classify B-mode findings of non-mass abnormalities into the following four categories: hypoechoic areas in the mammary gland, abnormalities of the ducts, architectural distortion, multiple small cysts, and echogenic foci without a hypoechoic area. B-mode US images in this study were evaluated according to the criteria of non-mass abnormalities in the JABTS guidelines, location and distribution of the lesions, and echogenic foci as additional findings. Bilateral location or diffuse distribution indicate benign nature, while unilateral location and regional or quadrant distribution indicate malignant nature. The presence of echogenic foci in the hypoechoic area in the mammary gland suggests advancement of malignancy. The Terminology and Diagnostic Criteria Committee of the JABTS has developed definitions and diagnostic criteria for color Doppler US. Vascularity was evaluated subjectively according to the criteria of breast masses in the CD-CONFIRM study, i.e., according to a 4-point scale: 0, avascular; (1 +), hypo-vascular; (2 +), moderately vascular; and (3 +), hyper-vascular. Penetrating or plunging blood flow in hypoechoic areas of the mammary gland and lesions with architectural distortions were suspected to be malignant. In ducts with internal solid components, a single afferent blood flow into the solid component implied a benign lesion, and multiple blood flows

were suspected to be indicative of malignancy. The researchers formulated the diagnostic criteria for non-mass abnormalities of the breast based on Real-time Tissue Elastography as follows: score 1, the entire area of the lesion displays green, indicating soft tissue; score 2, the area of the lesion displays both green and blue, but predominantly green; score 3, the area of the lesion displays both green and blue, but predominantly blue; score 4, the entire area of the lesion displays blue, indicating hard tissue; and score 5, extensive area of the lesion displays blue. In Japan, the following diagnostic categories are used: Category 1, normal; Category 2, benign; Category 3a, probably benign (surveillance is recommended); Category 3b, probably benign (biopsy is recommended); Category 4, suspected malignancy; and Category 5, malignant. Japanese Category 3b, 4, and 5 correspond to the BI-RADS Category 4A, 4B and 4C, and 5 respectively [11].

The centralized image interpretation committee comprised 16 breast US specialists, including one general physician, 10 breast surgeons, and five US technologists. They all had over 15 years of experience in breast US examinations, and the five US technologists were certified sonographers of JSUM. The images were interpreted without access to medical or background information other than the patient's age. A remote US image interpretation system, developed for JABTS BC-07 and CD-CONFIRM by Zenbe Corporation, was used. By employing this system, image readers could evaluate the data on their computers at their convenience. First, the B-mode images were evaluated, and the B-mode category was subsequently determined. Color Doppler images were evaluated, and categorization combining B-mode and color Doppler imaging was performed. Cases with available elastographic images were also evaluated, and a category combining B-mode, color Doppler, and elastographic findings was assessed. For vascularity (–), authors added -1 to the B-mode category, and for vascularity (2 +) and (3 +), our colleagues added + 1 to the B-mode category. Furthermore, elasticity scores of 4 and 5 were given a category with + 1 added to the B-mode category. Data collection and statistical analyses were performed at the Clinical Research Data Center of Tohoku University Hospital. Clinical data and US findings were registered using an electrical data capture system built by Viedoc Japan, and US images were collected using network-attached storage via the Internet. Statistical analyses were performed using SAS software version 9.4. (SAS Institute Inc., Cary, NC, USA). For statistical analysis of sensitivity and specificity, Japanese categories 2 and 3a were considered negative, i.e., benign, whereas categories 3b, 4, and 5 (biopsy is recommended) were considered positive, i.e., malignant. The McNemar test was used to compare B-mode imaging alone; the combination of B-mode imaging and color Doppler imaging; and the combination of B-mode imaging, color Doppler imaging, and elastography. Univariate and multivariate logistic regression analyses were used to estimate odds ratios for the association between B-mode, color Doppler, and elastography findings of malignant non-mass abnormalities. P values less than 0.05 were considered statistically significant [11].

The researchers ultimately analyzed 385 non-mass abnormalities, comprising 202 malignant and 183 benign lesions. Of the 385 non-mass abnormalities, 237 were examined simultaneously using Real-time Tissue Elastography. The 385 non-mass abnormalities included 272 hypoechoic areas in the mammary gland (155 malignant and 117 benign) and 62 abnormalities of the ducts (40 malignant and 22 benign), including 54 lesions with internal solid components, 22 lesions with architectural distortion (8 malignant and 14 benign), 22 lesions with multiple small cysts (12 malignant and 10 benign), and seven malignant lesions of echogenic foci without a hypoechoic area. The 202 malignant lesions included 94 noninvasive ductal carcinomas, 82 invasive ductal carcinomas, 10 invasive lobular carcinomas, and others. The 183 benign lesions included 51 fibrocystic changes, eight cases of fibrous disease, eight cases of intraductal papilloma, and others. Seventy-three cases with benign lesions had unknown histological results and have been observed. The sensitivity, specificity, and accuracy of B-mode alone were 83.7%, 32.8%, and 59.5%, respectively. The sensitivity, specificity, and accuracy of B-mode plus color Doppler US were 93.1%, 29.0%, and 62.6%, respectively. The sensitivity of B-mode alone was significantly improved by the addition of color Doppler imaging (p = 0.0004). The specificity of B-mode alone was decreased by the addition of color Doppler US; however, the difference was not statistically significant. The accuracy of B-mode alone was improved by adding color Doppler US; however, the difference was not statistically significant. The sensitivity, specificity, and accuracy of B-mode US alone were 84.6%, 34.2%, and 60.3% respectively. The sensitivity, specificity and accuracy of B-mode US + color Doppler US + elastography were 89.4%, 32.5%, and 62.0% respectively. The sensitivity of B-mode US alone was improved by adding color Doppler US and elastography, but the difference was not significant (p = 0.1088). The specificity and accuracy of B-mode US alone was not altered by the addition of color Doppler US and elastography. The vascularity of blood flow into an internal solid component of the ducts was not a statistically significant finding for distinguishing between 35 benign and 19 malignant lesions [(2 +)/(3 +) vs. (–)/(1 +),

odds ratio (OR) 1.62, 95% confidence interval (CI) 0.57-4.63, p = 0.36]. A single vascular stalk into an internal solid component of the ducts (present vs. absent, OR 0.44, 95% CI 0.14-1.38, p = 0.154) and multiple blood flows (present vs. absent, OR 2.57, 95% CI 0.81-8.13, p = 0.10) (n = 54) were not significantly different between benign and malignant tumors. Elasticity scores were significant findings for distinguishing between 70 benign and 92 malignant non-mass abnormalities (elasticity score 3/4/5 vs. elasticity score 1/2, OR 4.49, 95% CI 2.20-9.16, p < 0.0001) [11].

In conclusion, the authors state that the addition of color Doppler US and SE to B-mode imaging in this study improved sensitivity without compromising specificity because in the case of invasive breast cancers, tumor cells infiltrating the stroma are accompanied by vascular hyperplasia, and in the case of noninvasive ductal carcinomas, the higher the degree of malignancy, the higher the vascular hyperplasia in the stroma, and the greater the vascularity. Thus, color Doppler US is incomparable for the diagnosis of breast cancer with improved sensitivity. In contrast, benign lesions in the mammary gland are relatively soft and exhibit low scores on elastography, making it superior for diagnosing benign lesions, thus improving the specificity. Color Doppler and elastography work in a complementary manner, resulting in improved sensitivity while maintaining specificity. For breast masses, the addition of color Doppler US and elastography to B-mode US has considerably improved specificity while maintaining sensitivity. In this study, the specificity did not improve as much for non-mass abnormalities as for masses. This is because fibrocystic changes, which are benign lesions, often show a decrease in the elasticity, whereas noninvasive ductal carcinoma, which is a malignant lesion, often maintains its elasticity [11].

In the work of Cho S.M. et al. [13], the authors set the goal to determine how often non-mass lesions are seen in screening breast USs, and analyze their US features according to the US lexicon to find features suggestive of malignant non-mass lesions. This study is a single center retrospective study for nonmass lesions on screening breast US. Among 21,604 patients who underwent screening breast US, there were 279 patients with nonmass lesions. Of these lesions, 242 lesions were included for analysis. To distinguish between benign and malignant nonmass lesions, univariate analysis was performed on size, echogenicity, distribution, orientation, and associated US features. Additionally, Fisher's exact test was performed for mammographic density and abnormalities. 279 patients with nonmass lesions were included (mean age 53.7 ± 9.7 years, all women). The incidence of nonmass lesions on screening breast US was 1.29% with positive predictive value of 5.78%. The most common malignant nonmass lesion was ductal carcinoma in situ. Nonparallel orientation (p = 0.002), echogenic rim (p = 0.005), architectural distortion (p = 0.0004), posterior shadowing (p = 0.007), vascularity (p < 0.001), and calcifications (p < 0.001) were indicators of malignant lesions. Additionally, mammographic abnormalities were significantly associated with malignant lesions (p < 0.001). In conclusion, our colleagues conclude that the incidence of nonmass lesions on screening breast US was 1.29%, with a positive predictive value of 5.78%. Mammographic abnormalities, nonparallel orientation, architectural distortion, posterior shadowing, vascularity, and calcifications were associated with malignant nonmass lesions.

In the work of Naeem M. et al. [14], the researchers point out that breast malignancy is the second most common cause of cancer death in women. However, less common breast masses can mimic carcinoma and can pose diagnostic challenges. In their case-based study, the authors described a spectrum of rare breast neoplastic and non-neoplastic masses ranging from malignant to benign entities. Malignant masses in this review include adenoid cystic carcinoma, spindle cell lipoma, granular cell tumor, angiosarcoma, glomus tumor, adenosquamous carcinoma, and myofibroblastoma. Benign masses include sarcoidosis, diabetic mastopathy, and cat scratch disease.

The radiological and, in particular, US features of these types of mammary gland pathology are described:

- adenoid cystic carcinoma: this tumor accounts for 0.5-0.8% of all breast cancers and affects women more often than men; on US, it is often characterized as a hypoechoic, irregular mass with minimal vascularity on color Doppler;

- spindle cell lipoma: this is a rare variant of lipoma with a predominantly adipocytic component, also known as 'benign stromal spindle cell tumor'; on US, the mass has a homogenous hypo to hyperechoic appearance with minimal posterior shadowing;

- granular cell tumor: previously called breast granular cell myoblastoma, granular cell tumor is an uncommon neoplasm of the peripheral nervous system originating from the Schwann cells; the sonographic appearance also varies; a granular cell tumor often presents as a hypoechoic mass with circumscribed or irregular margins, with or without posterior acoustic shadowing, a peripheral echogenic halo may be seen;

- angiosarcoma: a malignancy of endovascular origin, angiosarcoma accounts for approximately

1% of all soft tissue breast tumors; on US, angiosarcoma is usually very hypervascular with a heterogeneous appearance secondary to intratumoral hemorrhage;

- glomus tumor: these are uncommon mesenchymal tumors arising from glomus bodies, which are specialized neurovascular organs; sonographically, glomus tumors are generally hypoechoic and extremely vascular in appearance with turbulent flow; an associated efferent vessel is often described;

- adenosquamous carcinoma of the breast: a rare form of invasive mammary cancer, adenosquamous carcinoma accounts for approximately 0.3% of all breast cancers; the majority are low grade and do not typically present with metastasis, which is most frequent to axillary lymph nodes; on sonogram, it typically appears as a hypoechoic, irregular mass with posterior acoustic shadowing;

- myofibroblastoma: a benign mesenchymal tumor, myofibroblastoma of the breast is seen in postmenopausal women and older men between 60 to 80 years of age and constitutes less than 1% of all breast tumors; a well-defined hypoechoic mass is typically seen on US with or without variable degree of posterior acoustic shadowing;

- sarcoidosis: sarcoidosis is a multisystem granulomatous disease that commonly affects the lungs, lymph nodes, skin, spleen, and liver; less than 1% cases involve the breast; US usually demonstrates a hypoechoic, irregular mass with posterior acoustic shadowing;

- diabetic mastopathy: this is a benign fibrotic disease of the breast seen in patients with long standing insulin dependent type I and rarely type II diabetes mellitus; it is thought that hyperglycemia causes accumulation of glycosylated end products, which trigger an autoimmune response causing lymphocytic infiltration and fibrosis which can be mass-like; on US, it is difficult to distinguish diabetic mastopathy from malignancy; an irregular mass with or without posterior acoustic shadowing is commonly seen; core biopsy is performed for definitive diagnosis with histopathology demonstrating lymphocytic infiltration in a predominant periductal and perivascular distribution; keloid fibrosis is also seen in severe cases;

- cat scratch disease: cat scratch disease is a bacterial infection that is caused by Bartonella henselae and histologically characterized by granulomatous inflammatory lymphadenopathy nearby the site of inoculation from a cat scratch; in the breast, cat scratch disease can present as unilateral mastitis or a mass; on color Doppler, these masses typically demonstrate hila with vascular flow consistent with enlarged intramammary lymph nodes; biopsy may be necessary in elusive cases.

Summarizing the study, the authors state that benign and malignant atypical breast masses can mimic invasive ductal or lobular carcinoma along with benign breast pathology. The imaging features of these rare masses are often non-specific and biopsy with histopathologic diagnosis is required to diagnose these rare masses.

A very interesting scientific study devoted to the study of breast cancer risk characteristics in women undergoing US examination of the entire breast, compared with mammography, was conducted by Sprague B.L. et al. [15].

As the authors emphasize there are no consensus guidelines for supplemental breast cancer screening with whole breast US. However, criteria for women at high risk of mammography screening failures – interval invasive cancer or advanced cancer – have been identified. Our colleagues evaluated mammography screening failure risk among women undergoing supplemental US screening in clinical practice compared to women undergoing mammography alone.

The study included 38,166 US screening exams among 29,112 women and 825,360 mammography screening exams among 377,140 women, yielding a ratio of one US screening exam for every 22 mammography alone screening episodes. Most US screening exams (75%) were the woman's first US screen and 63% of screening USs occurred within 9 months following a mammogram. Two percent of US screens occurred among women who had a prior magnetic resonance imaging screening exam recorded in the Breast Cancer Surveillance Consortium (BCSC) database, compared to 0.4% among the mammography alone group. Approximately 69% of US screening exams occurred among women aged 40-59 years and 25.7% were among women who identified as Asian, Black, or Hispanic. 95.3% of US screening exams were among women with dense breasts, while 21.7% occurred among women with a first-degree family history of breast cancer, 24.3% had a prior benign breast disease diagnosis, and 43.7% were among women who were overweight or obese. There were statistically significant differences in the distribution of demographic and risk characteristics between US screening exams and mammography screening alone exams ($p<0.0001$). In comparison to mammography, US screening exams were much more likely to occur in women who were younger than age 50 years, premenopausal, had dense breasts, and normal body mass index. Small differences were observed in race/ethnicity, family history of breast cancer, and personal history of benign breast disease. In analyses restricted to exams

among women with dense breasts, there were 35,616 US screening exams and 342,343 mammography alone screening episodes, corresponding to a ratio of 1:10. In this subset of exams, US screening was more likely to occur in White women, and slightly more likely to occur among women who were younger than 50 years, premenopausal, had extremely dense breasts, a family history of breast cancer, and a history of benign breast disease. The distribution of body mass index was very similar across groups [15].

Among screening US exams in women ages 35-74, 27.2% occurred in women with intermediate BCSC 5-year invasive breast cancer risk (1.67-2.49%) and 18.1% occurred among women with high or very high BCSC 5-year invasive breast cancer risk (≥2.50%). In the comparator group of mammography alone exams, 19.6% occurred in women with intermediate BCSC 5-year invasive breast cancer risk and 9.5% occurred among women with high or very high BCSC 5-year invasive breast cancer risk. In analyses restricted to exams among women aged 35-74 years with dense breasts, 46.4% of screening US exams occurred in women with intermediate or higher BCSC 5-year invasive breast cancer risk, whereas 40.7% of mammography alone screening exams occurred in women with intermediate or higher BCSC 5-year invasive breast cancer risk. A total of 22.6% of screening USs were performed in women at high risk of interval invasive cancer after mammography due to having either heterogeneously dense breasts and BCSC 5-year invasive breast cancer risk of ≥2.5%, or extremely dense breasts and BCSC 5-year invasive risk ≥1.67%. Among the mammography alone comparator group, 8.0% of exams were in women at high interval invasive cancer risk (adjusted OR [aOR]=3.28; 95% CI: 3.17-3.39 for high interval invasive cancer risk, US vs. mammography). Among women with dense breasts, 23.7% of screening USs were performed in women at high risk of interval invasive cancer, whereas 18.5% of mammography alone exams were in women at high risk of interval invasive cancer (aOR=1.35; 95% CI:1.30-1.39). 30.7% of US screens among women ages 40-74 years occurred in women with intermediate or high BCSC 6-year advanced breast cancer risk (≥0.38%). Among the mammography alone comparator group, 18.6% of exams occurred in women with intermediate or higher advanced breast cancer risk (aOR=1.60; 95% CI:1.55-1.64 for intermediate or higher advanced cancer risk, US vs. mammography). In analyses restricted to exams among women aged 40-74 years with dense breasts, 32.0% of screening US exams occurred in women with intermediate or high BCSC 6-year advanced breast cancer risk, whereas 30.5% of mammography screening alone exams occurred in women with intermediate or high BCSC 6-year advanced breast cancer risk (aOR=0.91; 95% CI:0.89-0.94) [15].

The authors note that the results from a geographically diverse sample of breast imaging facilities in the United States demonstrate that US screening was predominantly utilized by women with dense breasts. Other breast cancer risk factors were also more common, and risk of mammography failures – interval invasive breast cancer and advanced cancer – was higher among US screening exams compared to mammography screening alone. Analyses restricted to exams among women with dense breasts indicated only modest differences in risk of interval or advanced cancer between the US and mammography alone groups. Overall, findings indicate strong selection of women for US screening based on breast density alone and moderate selection based on other breast cancer risk factors, corresponding to a wide distribution in risk of mammography screening failure among women undergoing breast US screening. The moderate differences in the risk distributions for invasive breast cancer, interval cancer, and advanced breast cancer observed in the full study population between US screening exams versus mammography alone exams narrowed substantially when restricted to exams among women with dense breasts. Most notably, the prevalence of intermediate or high 6-year advanced breast cancer risk among women with dense breasts was higher among mammography alone screening exams compared to supplemental US screening exams after adjusting for BCSC registry. Our colleagues emphasize that their results also demonstrate that a clinically significant proportion of women at high risk of advanced cancer underwent mammography screening alone with no supplemental screening. These findings suggest a potential role for risk assessment at the time of mammography screening or during primary care visits when screening strategies are discussed. In summary, the authors note that they found that US screening in this geographically-diverse multi-site study was strongly targeted to women with dense breasts. The distributions of breast cancer risk, interval invasive breast cancer risk, and advanced cancer risk varied widely among women undergoing US screening. Many women at high risk of screening mammography failure did not undergo supplemental screening following mammography. Consideration and further public awareness of other breast cancer risk factors beyond breast density could facilitate identification of women at high risk of mammography screening failures who may be appropriate for supplemental US screening [15].

As is well known, pain and discomfort in the mammary glands, known as mastalgia and mastodynia, are among the most common complaints women present with for breast US examinations.

This often occurs even before consulting a mammologist. An interesting study on this issue was conducted by Bui A.H. et al. [16]. Based on an analysis of a number of studies, the authors found that most imaging examinations performed for isolated breast pain have negative results, with no correlate to explain the patient's symptoms. Prior studies have reported negative imaging results (BI-RADS 1) in 77.3% to 95% of isolated breast pain cases. Occasionally, a benign correlate will be identified at the site of focal pain. Prior studies have reported benign imaging findings (BI-RADS 2), most commonly cysts, in 2.5% to 20% of cases. Specific benign findings may be reassuring to the patient and offer an opportunity for intervention, such as cyst or abscess aspiration, for symptomatic relief. Rarely, malignant findings will be associated with the site of focal pain. The reported malignancy rates range from 0% to 2.3%. Several studies observed malignancy rates (0.2% to 0.4%) similar to the cancer detection rate in asymptomatic screening mammography population (5/1000 screens; 0.5%). In other words, the main and overwhelming percentage of these symptoms relate to extramammary causes.

It should be noted that this clinical and diagnostic picture is also observed in our practice, in connection with which, as an additional examination, we refer the patient to a neurologist, who, as a rule, prescribes magnetic resonance imaging of the cervical-thoracic spine, as well as a consultation with a cardiologist and, if necessary, a pulmonologist.

Now, regarding lactostasis and/or lactational mastitis. In the work of Ye H. et al. [17], the authors note the importance of the US method, both in the initial diagnosis of this disease and after treatment. B-US (mode) data of 41 patients were statistically analyzed. It was found that before treatment, 14 patients showed lamellar hypoechoic or anechoic areas of the breast with a maximum of 4.2 cm x 2.2 cm on B-US. Therefore, mastitis or breast abscess can be considered for these patients. Among them, 13 patients had normal B-US images after treatment. Besides, 1 patient had no obvious change and was hospitalized with intravenous administration of antibiotics and fine needle puncture under the guidance of B-US. The imaging recovery rate was 92.86%.

Chen C. et al. in their study note that lactational breast abscess is a serious complication of mastitis and commonly diagnosed in breast-feeding women [18]. In their study, for the first time, authors investigated the feasibility, efficacy, and cosmetic results of surgical drainage of lactational breast abscess with US-guided Encor VABB system. From January 2017 to May 2018, a total of 36 female patients in the first people's hospital of Zunyi were included. All cases were confirmed with aspiration of pus. Lactational patients with the following conditions were considered to meet the eligibility criteria for surgical drainage of breast abscess with US-guided Encor system: (a) single breast abscess identified on US with a minimum diameter of five or more centimeters; (b) multiple breast abscesses identified on US with a minimum diameter of three or more centimeters; (c) treatment failure with needle aspiration (a maximum of three times without complete resolution).

All the surgeries were performed by two skilled surgeons with experience of breast US by using the 7-gauge Encor VABB system. A Chison Q6 US system (KeeboMed Corporation) with high-resolution linear array transducers (7.5 MHz) was used to provide real-time US guidance. Patients were maintained in a supine position with the target area sterilized and draped. Local anaesthesia is performed with the mixture of 0.5% lidocaine, 1:200 000 epinephrine and normal saline solution in a total volume of 80-100 ml. The ultrasonic transducers and tubing of Encor device were protected with sterile covers. A 5 mm inframammary incision was made with a #11 triangular blade to served as the access for the probe. The probe was then positioned beneath the lesion under real-time US guidance using freehand technique. The pus were drained by vacuum aspiration, and some were sent for bacteriological culture. The septa among abscesses, if exist, were broken with the ultra-sharp cutting tip and the rotating cutter to ensure thorough drainage. A sample of the lesion tissue was excised using the rotating blade with vacuum aspiration, and were sent for pathologic evaluation. When all abscesses were no longer visible under US, the procedure was considered done. A longitudinally and transversely sonographic rescan was performed to confirm the complete drainage. 100-250 ml normal saline solution was irrigate in the previous abscess cavity using 50 ml syringe under real-time US guidance, and then was aspirated to remove cellular debris and surface pathogens. Next, a catheter connected with a plastic suction bottle was placed for continuing drainage through the same inframammary incision. The catheter was fixed securely to the skin with silk suture. The catheter could be removed when the volume of drainage became less than 20 ml/d and with the confirmation of no residual abscesses. The previous abscess cavity was irrigated once a day with normal saline to remove surface microorganisms or tissue debris and to prevent occlusion of catheter. Continuation of breastfeeding was always encouraged for all patients. The blood test and breast ultrasonography were repeated 3 days for postoperative evaluation until complete resolution. Surgical drainage of lactational breast abscesses with US-guided Encor VABB system was successfully

performed in all 36 patients. In conclusion, our colleagues summarize that surgical drainage of breast abscess with US-guided Encor VABB system is a feasible and safe procedure with excellent cosmetic outcomes. It could serve as a promising alternative for women with lactational breast abscess who require surgical intervention [18].

To summarize the above, it can be concluded that the method of US diagnostics of various breast pathologies, ranging from lactostasis in lactating women and inflammatory changes to cancer of this organ, is one of the leading methods in the comprehensive diagnosis of such changes in the mammary gland. Also, this radiographic method is essential both for the initial diagnosis of pathological conditions and for their monitoring during follow-up examination and treatment. Furthermore, thanks to technological advances in medical technology, a variety of complementary imaging modalities for breast pathological changes now exist. This includes, of course, complementing the basic B-mode US, which visualizes breast tissue and adjacent tissue structures in real time as a black-and-white image, with color Doppler and elastography. Doppler US focuses on blood flow, while elastography focuses on the structural properties of tissues, in other words, their elasticity. US diagnostic techniques for various breast pathologies in general, and early-stage breast cancer in particular (including as a second-stage screening examination following digital mammography), are an important component of the specialty of «Radiology». Their high information content, sensitivity, and specificity often allow for an accurate diagnosis without resorting to more complex examination methods, which often carry a significant risk of complications and/or radiation exposure. These methods also enable targeted, specialized treatment for these patients.

References

1 Klinicheskij protokol diagnostiki i lechenija «Rak Molochnoj Zhelezy» - Ob#edinennoj komissiej po kachestvu medicinskih uslug Ministerstva zdravoohranenija Respubliki Kazahstan ot 21 nojabrja 2022 goda, Protokol №174. – 66 s (In Russ.).

2 Klinicheskij protokol diagnostiki i lechenija «Dobrokachestvennye novoobrazovanija molochnoj zhelezy» - Ob#edinennoj komissiej po kachestvu medicinskih uslug Ministerstva zdravoohranenija Respubliki Kazahstan ot 08 sentjabrja 2023 goda, Protokol №189. – 22 s (In Russ.).

3 Klinicheskij protokol diagnostiki i lechenija «Laktacionnyj mastit i laktostaz» - Ob#edinennoj komissiej po kachestvu medicinskih uslug Ministerstva zdravoohranenija Respubliki Kazahstan ot 01 marta 2019 goda, Protokol № 56. – 15 s (In Russ.).

4 Forrai G, Kovács E, Ambrózay É, Barta M, Borbély K, Lengyel Z, Ormándi K, Péntek Z, Tünde T, Sebő É. Use of Diagnostic Imaging Modalities in Modern Screening, Diagnostics and Management of Breast Tumours 1st Central-Eastern European Professional Consensus Statement on Breast Cancer. Pathol Oncol Res. 2022 Jun 8;28:1610382. doi: 10.3389/pore.2022.1610382.

5 Carl J. D'Orsi, Edward A. Sickles, Ellen B. Mendelson, Elizabeth A. Morris 2013 ACR BI-RADS Atlas: Breast Imaging Reporting and Data System. American College of Radiology, 2014. – 689 p.

6 Tsunoda H, Moon WK. Beyond BI-RADS: Nonmass Abnormalities on Breast Ultrasound. Korean J Radiol. 2024 Feb;25(2):134-145. doi: 10.3348/kjr.2023.0769.

7 Ito T, Ueno E, Endo T, Omoto K, Kuwajima A, Taniguchi N, Tsunoda H, Tohno E, Hashimoto H, Fujimoto Y, Watanabe T. The Japan Society of Ultrasonics in Medicine guidelines on non-mass abnormalities of the breast. J Med Ultrason (2001). 2023 Jul;50(3):331-339. doi: 10.1007/s10396-023-01308-9.

8 Ban K, Tsunoda H, Watanabe T, Kaoku S, Yamaguchi T, Ueno E, Hirokaga K, Tanaka K. Characteristics of ultrasonographic images of ductal carcinoma in situ with abnormalities of the ducts. J Med Ultrason (2001). 2020 Jan;47(1):107-115. doi: 10.1007/s10396-019-00981-z.

9 Guo W, Wang T, Li F, Jia C, Zheng S, Zhang X, Bai M. Non-mass Breast Lesions: Could Multimodal Ultrasound Imaging Be Helpful for Their Diagnosis? Diagnostics (Basel). 2022 Nov 23;12(12):2923. doi: 10.3390/diagnostics12122923.

10 Hong S, Li W, Gao W, Liu M, Song D, Dong Y, Xu J, Dong F. Diagnostic performance of elastography for breast non-mass lesions: A systematic review and meta-analysis. Eur J Radiol. 2021 Nov;144:109991. doi: 10.1016/j.ejrad.2021.109991.

11 Okuno T, Watanabe T, Yamaguchi T, Konno S, Takaki R, Watanabe R, Ban K, Hirokaga K, Tsuruoka M, Morita T. Usefulness of color Doppler and strain elastography adjunctive to B-mode ultrasonography in the diagnosis of non-mass abnormalities of the breast: results of the BC-07 multicenter study of 385 cases. J Med Ultrason (2001). 2025 Jan;52(1):157-168. doi: 10.1007/s10396-024-01485-1.

12 Watanabe T, Yamaguchi T, Okuno T, Konno S, Takaki R, Sato M, Tsuruoka M, Shirai H, Ogawa Y, Ban K, Fujimoto Y, Hirokaga K, Watanabe R, Morita T. Utility of B-Mode, Color Doppler and Elastography in the Diagnosis of Breast Cancer: Results of the CD-CONFIRM Multicenter Study of 1351 Breast Solid Masses. Ultrasound Med Biol. 2021 Nov;47(11):3111-3121. doi: 10.1016/j.ultrasmedbio.2021.07.009.

13 Cho SM, Cha JH, Kim HH, Shin HJ, Chae EY, Choi WJ, Eom HJ, Kim HJ. Prevalence and outcomes of nonmass lesions detected on screening breast ultrasound based on ultrasound features. J Ultrasound. 2025 Jun;28(2):369-378. doi: 10.1007/s40477-024-00981-x.

14 Naeem M, Zulfiqar M, Ballard DH, Billadello L, Cao G, Winter A, Lowdermilk M. "The unusual suspects"-Mammographic, sonographic, and histopathologic appearance of atypical breast masses. Clin Imaging. 2020 Oct;66:111-120. doi: 10.1016/j.clinimag.2020.04.039.

15 Sprague BL, Ichikawa L, Eavey J, Lowry KP, Rauscher G, O'Meara ES, Miglioretti DL, Chen S, Lee JM, Stout NK, Mandelblatt JS, Alsheik N, Herschorn SD, Perry H, Weaver DL, Kerlikowske K. Breast cancer risk characteristics of women undergoing whole-breast ultrasound screening versus mammography alone. Cancer. 2023 Aug 15;129(16):2456-2468. doi: 10.1002/cncr.34768.

16 Bui AH, Smith GJ, Dyrstad SW, Robinson KA, Herman CR, Owusu-Brackett N, Fowler AM. An Image-Rich Educational Review of Breast Pain. J Breast Imaging. 2024 May 27;6(3):311-326. doi: 10.1093/jbi/wbae001.

17 Ye H, Hu D, Zheng H, Yang Y, Lin Y, Liu J, Luo X, Li R, Hu F, Jin L. Clinical efficacy of Gualou Xiaoyong Decoction and painless lactation manipulation in treating lactation acute mastitis and breast abscess: An observational study. Medicine (Baltimore). 2023 Aug 25;102(34):e34617. doi: 10.1097/MD.0000000000034617.

18 Chen C, Luo LB, Gao D, Qu R, Guo YM, Huo JL, Su YY. Surgical drainage of lactational breast abscess with ultrasound-guided Encor vacuum-assisted breast biopsy system. Breast J. 2019 Sep;25(5):889-897. doi: 10.1111/tbj.13350.

Pedagogical sciences

METHODOLOGICAL FEATURES OF APPLYING THE CONSTRUCTIVIST APPROACH IN TEACHING THE HISTORY OF KAZAKHSTAN

Nassipkaliyeva Amilya Muratovna
2-year Master's student, Abai Kazakh National Pedogogical University

ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫН ОҚЫТУДА КОНСТРУКТИВИСТІК ТӘСІЛДІ ҚОЛДАНУДЫҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Насипкалиева Амиля Муратовна
2-курс магистранты
Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті

Abstract

This article comprehensively examines the methodological features of applying the constructivist approach in teaching the history of Kazakhstan. The study is theoretical in nature and is based on the analysis of domestic and foreign scientific literature, as well as pedagogical and methodological sources. The findings demonstrate that the constructivist approach views the learner as an active participant in the educational process, where knowledge is not transmitted in a ready-made form but is constructed through personal experience, cognitive activity, and social interaction. The analysis shows that this approach is highly relevant to the nature of history education, since teaching history involves not only memorizing facts and events but also explaining, comparing, analyzing, and interpreting historical phenomena. In addition, the study reveals that the constructivist approach contributes to the development of students' historical thinking, critical analysis skills, ability to work with historical sources, and capacity to justify their own opinions. The article discusses the main advantages and limitations of this approach and offers practical recommendations for its effective implementation in history lessons. The results confirm that the constructivist approach plays an important role in improving the quality of education and increasing students' cognitive engagement.

Аңдатпа

Бұл мақалада Қазақстан тарихын оқыту үдерісінде конструктивистік тәсілді қолданудың әдіснамалық ерекшеліктері жан-жақты қарастырылады. Зерттеу теориялық сипатта жүргізіліп, отандық және шетелдік ғылыми әдебиеттерді, педагогикалық және әдістемелік еңбектерді талдауға негізделді. Зерттеу барысында конструктивистік тәсілдің білім алушыны оқу үдерісінің белсенді субъектісі ретінде қарастыратыны, білімнің дайын күйінде берілмей, оқушының жеке тәжірибесі, танымдық әрекеті және әлеуметтік өзара байланысы арқылы қалыптасатыны анықталды. Талдау нәтижелері бұл тәсілдің Қазақстан тарихы пәнінің мазмұнына сәйкес келетінін көрсетті, өйткені тарихты оқыту тек деректерді есте сақтауды емес, тарихи құбылыстарды түсіндіруді, салыстыруды, талдауды және интерпретациялауды талап етеді. Сонымен қатар конструктивистік тәсіл оқушылардың тарихи ойлауын, сыни талдау жасау қабілетін, дереккөздермен жұмыс істеу дағдыларын және өз көзқарасын дәлелдей білуін дамытуға ықпал ететіні айқындалды. Мақалада аталған тәсілді қолданудың артықшылықтары мен шектеулері сараланып, оны тарих сабақтарында тиімді жүзеге асырудың практикалық жолдары ұсынылды. Зерттеу нәтижелері конструктивистік тәсілдің оқыту сапасын арттыруда және оқушының танымдық белсенділігін күшейтуде маңызды орын алатынын көрсетеді.

Keywords: *constructivism, history of Kazakhstan, history education, methodology, critical thinking, active learning, historical thinking, source analysis*

Түйін сөздер: *конструктивизм, Қазақстан тарихы, тарихты оқыту, әдіснама, сыни ойлау, белсенді оқыту, тарихи ойлау, дерекпен жұмыс*

Kipicne.

Қазіргі білім беру жүйесінде тұлғаға бағытталған оқыту басымдыққа ие болып, білім алушыны дайын ақпаратты қабылдаушы емес, өз білімін белсенді түрде құрастыратын субъект ретінде қарастыруды талап етеді. Оқу үдерісінде оқушының жеке тәжірибесі,

қызығушылығы мен танымдық белсенділігі негізгі орынға шығып, білім мазмұны дербестік, сыни ойлау және өз бетінше шешім қабылдау дағдыларын дамытуға бағытталуда [1]. Қазақстан тарихын оқытуда да осыған сәйкес жаңа әдіснамалық талаптар қалыптасып, пәнді тек деректер жиынтығы ретінде емес, тарихи ойлау, талдау, салыстыру және интерпретация жасау құралы ретінде меңгерту қажеттілігі артып отыр [2]. Бұл бағыт оқушылардың себеп-салдарлық байланыстарды түсінуін, әртүрлі көзқарастарды салыстыра алуын және өткенді саналы түрде бағалай алуын талап етеді [3]. Конструктивистік тәсіл осындай өзгерістер аясында білімді дайын күйінде беруден гөрі, оны оқушының өз тәжірибесі арқылы қалыптастыруға мүмкіндік беретін тиімді бағыт ретінде қарастырылады [2; 4]. Бұл тәсіл білімнің терең әрі саналы меңгерілуіне, пәнге деген қызығушылықтың артуына ықпал етеді. Алайда тәжірибеде оқушылардың пассивтілігі, дайын ақпаратқа тәуелділігі, мәтінді механикалық түрде жаттауға бейімділігі және сыни ойлау дағдыларының жеткіліксіз дамуы сияқты мәселелер әлі де сақталуда [5]. Осындай жағдайлар оқыту үдерісін жаңартуды қажет етеді, ал конструктивистік тәсілді енгізу оқушыларды белсенді әрекетке тартып, білімді өз бетінше игеруге бағыттайтын маңызды әдіснамалық шешімнің бірі болып табылады [1; 6].

Зерттеудің мақсаты – Қазақстан тарихын оқыту үдерісінде конструктивистік тәсілді қолданудың әдіснамалық ерекшеліктерін ғылыми әдебиеттер негізінде жан-жақты және терең талдау болып табылады. Бұл мақсат қазіргі білім беру жүйесіндегі өзгерістермен, әсіресе оқушыны білім алудың белсенді субъектісі ретінде қарастыру қажеттілігімен тығыз байланысты. Зерттеу барысында конструктивистік тәсілдің мәнін ашу арқылы оның тарих пәнін оқытудағы мүмкіндіктерін анықтау, сондай-ақ оқыту үдерісін жетілдірудегі рөлін айқындау көзделеді. Осыған сәйкес, зерттеу міндеттері бірнеше бағытты қамтиды: ең алдымен, конструктивизм теориясының мазмұнын, оның негізгі ұстанымдары мен қағидаларын жүйелі түрде қарастыру; одан кейін аталған тәсілдің тарих пәнін оқытудағы ерекшеліктерін, яғни тарихи білімді меңгеру, түсіну және интерпретациялау үдерісіндегі қолданылуын талдау; сонымен қатар конструктивистік тәсілді жүзеге асырудың әдіснамалық ерекшеліктерін анықтап, оларды белгілі бір жүйеге келтіру. Бұл міндеттер зерттеу тақырыбын кешенді түрде ашуға және оның теориялық-практикалық маңызын негіздеуге бағытталған.

Зерттеу барысында теориялық бағыттағы ғылыми әдістер кешені қолданылды, бұл зерттеудің мазмұнын терең әрі жүйелі түрде қарастыруға мүмкіндік берді. Нақтырақ айтқанда, ғылыми әдебиеттерді талдау әдісі арқылы конструктивистік оқытуға қатысты отандық және шетелдік еңбектер қарастырылып, олардың негізгі идеялары мен тұжырымдары сараланды. Сонымен қатар салыстырмалы талдау әдісі әртүрлі ғылыми көзқарастарды өзара салыстыруға, олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтауға жағдай жасады, бұл өз кезегінде конструктивистік тәсілдің мәнін кеңірек түсінуге мүмкіндік берді. Жүйелеу әдісі зерттеу барысында алынған мәліметтерді ретке келтіріп, оларды логикалық тұрғыдан құрылымдауға көмектесті, ал жалпылау әдісі негізінде негізгі қорытындылар мен тұжырымдар жасалды. Осындай әдістерді кешенді түрде қолдану зерттеудің ғылыми негізділігін арттырып қана қоймай, алынған нәтижелердің дәлелділігі мен сенімділігін қамтамасыз етті.

Зерттеу әдістері

Аталған зерттеу теориялық сипаттағы ғылыми жұмыс болып табылады және әдебиеттерге шолу жасауға негізделген. Зерттеудің бұл түрі қарастырылып отырған мәселені тәжірибелік тұрғыдан емес, ғылыми еңбектер мен қалыптасқан теориялар негізінде талдауға бағытталған. Мұндай тәсіл конструктивистік оқытудың мәнін, оның мазмұнын және Қазақстан тарихын оқытудағы қолданылу ерекшеліктерін әртүрлі ғылыми көзқарастар тұрғысынан қарастыруға мүмкіндік береді. Теориялық зерттеу форматы зерттеу нысанын кең ауқымда қамтып, оның әдіснамалық негіздерін тереңірек түсіндіруге жағдай жасайды.

Зерттеу барысында дереккөздер ретінде педагогикалық және әдістемелік бағыттағы ғылыми еңбектер, отандық және шетелдік зерттеулер, сондай-ақ білім беру стандарттары мен оқу бағдарламалары пайдаланылды. Бұл дереккөздер конструктивистік тәсілдің жалпы педагогикадағы орнын ғана емес, оны нақты пән – Қазақстан тарихын оқыту контекстінде қарастыруға мүмкіндік берді. Әдебиеттерді іріктеу барысында олардың зерттеу тақырыбына сәйкестігі басты назарда болды, яғни конструктивизм мәселесіне тікелей қатысты болуы, қазіргі кезеңдегі ғылыми көзқарастарды қамтуы және тарихты оқыту үдерісімен байланысы ескерілді. Сонымен қатар соңғы жылдары жарияланған еңбектерге басымдық беріліп, тақырыптың заманауи ғылыми деңгейде қарастырылуы қамтамасыз етілді.

Зерттеу үдерісінде бірқатар талдау тәсілдері қолданылды. Мазмұндық талдау арқылы қарастырылған әдебиеттердің негізгі идеялары, ұғымдары мен тұжырымдары анықталып, олардың мәні ашылды. Салыстырмалы талдау әртүрлі авторлардың көзқарастарын өзара салыстыруға, олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын айқындауға мүмкіндік берді, бұл конструктивистік тәсілдің ерекшеліктерін тереңірек түсінуге ықпал етті. Ал синтез әдісі арқылы алынған мәліметтер біріктіріліп, зерттеу тақырыбы бойынша тұтас ғылыми тұжырымдар жасалды. Осындай кешенді әдістерді қолдану зерттеудің мазмұнын жүйелі түрде ашуға және оның нәтижелерінің ғылыми негізділігін қамтамасыз етуге мүмкіндік берді.

Нәтижелер

Әдебиеттерді талдау барысында конструктивистік тәсілді Қазақстан тарихын оқытуда қолдануға қатысты бірнеше негізгі бағыт айқындалды. Қарастырылған ғылыми еңбектердің мазмұны көрсеткендей, зерттеулердің басым бөлігі алдымен конструктивизмнің теориялық негіздерін түсіндіруге, кейін оны тарих пәнінің мазмұнына бейімдеуге, одан соң практикалық жүзеге асыру жолдарын сипаттауға бағытталған. Бұл құрылым конструктивистік тәсілдің педагогикалық теория ретінде қалыптасып, кейін пәндік-әдістемелік деңгейде қолданылып отырғанын көрсетеді.

Зерттеу аясында шартты түрде 30 ғылыми дереккөз іріктеліп алынды. Олардың құрамына педагогикалық және әдістемелік мақалалар, тарихты оқытуға арналған еңбектер, отандық және шетелдік зерттеулер, сондай-ақ білім беру стандарттары мен бағдарламалық құжаттар енгізілді. Жүргізілген мазмұндық талдау нәтижесінде әдебиеттер үш негізгі бағытқа топтастырылды: конструктивистік тәсілдің теориялық негіздері, тарих пәнінде қолданылу ерекшеліктері және оқыту әдістері мен практикалық жүзеге асыру жолдары. Сандық арақатынас бойынша дереккөздердің 40%-ы теориялық мәселелерге, 35%-ы тарих пәнінде қолданылу ерекшеліктеріне, ал 25%-ы нақты әдістер мен тәжірибелік ұйымдастыру жолдарына арналған (Кесте 1).

1-кесте. Әдебиеттерді мазмұндық талдау нәтижесінде анықталған негізгі бағыттар

№	Негізгі бағыттар	Үлесі	Шартты саны (30 дереккөз)	Негізгі мазмұны
1	Конструктивистік тәсілдің теориялық негіздері	40%	12	Білімнің оқушы тарапынан құрылуы, белсенді таным, әлеуметтік өзара әрекет, рефлексия
2	Қазақстан тарихын оқытудағы қолданылу ерекшеліктері	35%	11	Тарихи ойлауды дамыту, дерекпен жұмыс, интерпретация, көп көзқарасты талдау
3	Оқыту әдістері мен практикалық жүзеге асыру жолдары	25%	7	Жобалық оқыту, пікірталас, кейс әдісі, зерттеу тапсырмалары, топтық жұмыс

Кестеде берілген мәліметтер бойынша ең көп үлес теориялық негіздерге тиесілі. Бұл, біріншіден, конструктивизмнің әлі де жалпы педагогикалық тұжырымдама ретінде кеңінен зерттеліп жатқанын, екіншіден, оны пәндік оқытуда қолдану үшін теориялық базаның маңызды екенін байқатады. Теориялық бағыттағы еңбектерде білімнің дайын күйінде берілмейтіні, оның оқушының белсенді әрекеті, алдыңғы білімі және жаңа ақпаратпен өзара байланысы арқылы қалыптасатыны түсіндіріледі [7]. Сонымен бірге бұл еңбектерде оқытудағы рефлексия, ынтымақтастық және танымдық белсенділік секілді ұстанымдар ерекше аталады.

Тарих пәнінде қолданылу ерекшеліктеріне арналған әдебиеттердің үлесі де елеулі. Бұл бағыттағы еңбектерде Қазақстан тарихын оқытуда конструктивистік тәсілдің тиімділігі көбіне тарихи ойлау дағдыларын қалыптастырумен байланыстырылған. Талдау барысында мұндай зерттеулерде оқушылардың себеп-салдарлық байланыстарды түсінуі, тарихи оқиғаларды салыстыруы, әртүрлі дереккөздерді сараптауы және бір мәселені бірнеше қырынан бағалауы маңызды нәтиже ретінде қарастырылатыны анықталды. Яғни тарих сабағы жаттауға емес, түсінуге, талдауға және пайымдауға негізделуі тиіс деген ортақ тұжырым басым. Практикалық жүзеге асыру жолдарына арналған еңбектер салыстырмалы түрде аз болғанымен, олардың қолданбалы маңызы жоғары. Бұл топтағы зерттеулерде конструктивистік тәсілді сабақта іске асырудың нақты формалары ұсынылады. Атап айтқанда, жобалық оқыту, тарихи құжаттарды талдау, проблемалық сұрақтар қою, пікірталас ұйымдастыру, кейстік жағдаяттарды шешу және шағын зерттеу жұмыстарын орындау сияқты әдістер кеңінен сипатталады [8]. Бұл әдістердің ортақ сипаты – оқушының дайын жауапты қабылдаушы емес, білімді өз әрекеті арқылы қалыптастырушы тұлға ретінде қарастырылуы (Кесте 2).

2-кесте. Әдебиеттерде жиі кездескен мазмұндық бағыттар

Мазмұндық бағыт	*Кездесу жиілігі*	*Түсіндірме*
Білімнің оқушы тарапынан құрылуы	*Жоғары*	*Оқушы жаңа білімді өз тәжірибесі мен бұрынғы білімі негізінде қалыптастырады*
Белсенді оқыту қағидалары	*Жоғары*	*Сабақта талдау, пікір айту, салыстыру, іздену әрекеттері басым болады*
Әлеуметтік өзара әрекет	*Орташа-жоғары*	*Топтық жұмыс, диалог, бірлескен талқылау арқылы білім тереңдейді*
Тарихи ойлау дағдылары	*Жоғары*	*Себеп-салдар, уақыт пен кеңістік, тарихи интерпретация қарастырылады*
Дерекпен жұмыс жасау	*Орташа-жоғары*	*Құжат, карта, статистика, естелік сияқты материалдарды талдау маңызды*
Көп көзқарасты талдау	*Орташа*	*Бір тарихи оқиғаны әртүрлі позициядан қарастыруға үйретеді*
Практикалық әдістерді сипаттау	*Орташа*	*Жоба, кейс, пікірталас, зерттеу тапсырмалары арқылы жүзеге асады*

Осы мәліметтерді жинақтай келе, әдебиеттерде конструктивистік тәсілдің Қазақстан тарихын оқытуға бейімделуі үш деңгейде қарастырылатыны байқалды: теориялық түсіндіру, пәндік сәйкестендіру және практикалық қолдану. Бұл бірізділік аталған тәсілдің кездейсоқ емес, жүйелі әрі ғылыми негізделген бағыт екенін көрсетеді. Сонымен бірге практикалық сипаттағы еңбектердің үлесі теориялық зерттеулермен салыстырғанда төмендеу болуы, осы салада нақты сабақ үлгілері мен қолдану тетіктерін одан әрі дамыту қажеттігін аңғартады.

Әдебиеттерді талдау барысында конструктивистік тәсілдің теориялық негіздері зерттеулердің маңызды және көлемді бөлігін құрайтыны анықталды. Талдау нәтижелері бойынша қарастырылған ғылыми еңбектердің шамамен 40%-ында конструктивизмнің жалпы теориялық мазмұнына, оның негізгі ұстанымдарына және білім беру үдерісіндегі орнына ерекше назар аударылған. Бұл еңбектерде конструктивистік тәсіл білімді дайын күйінде беруге негізделген дәстүрлі оқыту моделіне балама ретінде сипатталады. Мұнда білім алушы сырттан берілетін ақпаратты жай ғана қабылдаушы емес, өз тәжірибесі, ойлау әрекеті және танымдық белсенділігі арқылы білімді өз ішінде құрастыратын тұлға ретінде қарастырылады. Осы тұрғыдан алғанда, білім оқушы санасында дайын күйде орналаспайды, керісінше жаңа ақпарат пен бұрыннан бар білімнің өзара ықпалдасуы нәтижесінде қалыптасады. Әдебиеттерде жиі кездесетін негізгі ойлардың бірі – оқушының алдыңғы білімі мен өмірлік тәжірибесінің жаңа білімді игерудегі шешуші рөлі [9]. Бұл жерде оқыту жаңа ақпаратты механикалық түрде жаттатумен шектелмей, оны оқушының бұрынғы түсініктерімен байланыстыра отырып, мағына қалыптастыруға бағытталуы тиіс деп көрсетіледі. Басқаша айтқанда, білім беру үдерісі оқушының ішкі танымдық құрылымдарына сүйенуі қажет. Егер жаңа материал оқушының бұрынғы білімімен сабақтаспаса, онда оны терең түсіну мен саналы меңгеру қиындай түседі. Сондықтан конструктивистік тәсілде мұғалімнің міндеті тек ақпарат жеткізу емес, оқушының ойлау әрекетін белсендіретін, оның бұрынғы түсініктерін жаңасымен ұштастыратын жағдайлар жасау болып табылады. Бұл ерекшелік конструктивизмді мазмұнды, мағыналы және жеке тәжірибеге негізделген оқыту тәсілі ретінде сипаттайды. Теориялық еңбектердің едәуір бөлігінде білімнің әлеуметтік өзара әрекет арқылы қалыптасатыны да кеңінен қарастырылады [9; 10]. Бұл бағытта таным үдерісі тек жеке ішкі әрекет ретінде ғана емес, басқа адамдармен қарым-қатынас, пікір алмасу, бірлескен талқылау, ортақ тапсырмалар орындау арқылы дамитын құбылыс ретінде түсіндіріледі. Яғни оқушы білімді тек жеке ізденіс арқылы ғана емес, сыныптастарымен, мұғаліммен, оқу ортасымен өзара әрекет барысында да құрастырады. Осындай әлеуметтік сипаттағы оқыту түрлері білімді терең түсінуге, мәселені әртүрлі қырынан көруге және ойды дәлелдеуге ықпал етеді. Бұл тұрғыдан қарағанда, топтық жұмыс, жұптық талдау, пікір алмасу және ортақ шешімге келу сияқты әрекеттер конструктивистік оқытудың маңызды құрамдас бөлігі болып саналады. Әдебиеттерде мұндай ұжымдық таным оқушының тек білім деңгейін ғана емес, коммуникативтік дағдыларын, ынтымақтастық мәдениетін және рефлексия жасау қабілетін де дамытатыны атап өтіледі.

Конструктивистік тәсілдің теориялық негіздерінде белсенді оқыту қағидалары ерекше орын алады. Ғылыми еңбектерде оқушының рөлі түбегейлі өзгереді: ол енді сабақта үнсіз тыңдаушы немесе дайын жауапты қабылдаушы емес, зерттеуші, талдаушы, пікір білдіруші, сұрақ қоюшы және өз ойын дәлелдеуші субъект ретінде қарастырылады. Белсенді оқыту оқушыны дайын тұжырымдарды есте сақтауға емес, мәселені түсінуге, салыстыруға, талдауға, қорытынды шығаруға және жаңа мағына қалыптастыруға бағыттайды. Бұл принцип

конструктивистік тәсілдің бүкіл логикасын айқындайды, өйткені білімнің құрылуы оқушының өз танымдық әрекетінсіз мүмкін емес. Сондықтан сабақ барысында проблемалық жағдаяттар туғызу, сұрақтар қою, пікірталас ұйымдастыру, зерттеу тапсырмаларын беру және рефлексия жүргізу секілді әрекеттер ерекше маңызға ие болады. Осындай сипаттағы оқыту үдерісі интерактивті, мағыналы және нәтижелі болып келеді. Талдау барысында теориялық еңбектерде рефлексия ұғымының да маңызды орын алатыны байқалды. Конструктивистік тәсілде оқушы тек ақпаратты меңгеріп қана қоймай, өз түсінігін саралап, өз оқу әрекетін бағалап, қандай білім игергенін және оны қалай меңгергенін ой елегінен өткізуі тиіс. Рефлексия білімді механикалық есте сақтаудан саналы түсінуге көшуге мүмкіндік береді. Осыған байланысты әдебиеттерде рефлексия оқытудағы маңызды әдіснамалық шарттардың бірі ретінде сипатталады. Ол білімнің беріктігін күшейтеді, оқушының өзін-өзі бағалау дағдыларын дамытады және оқу үдерісін тұлғалық мәнге ие етеді. Жалпы алғанда, конструктивистік тәсілдің теориялық негіздері білім беру үдерісін ұйымдастыруға қатысты түбегейлі жаңа көзқарас ұсынады. Бұл көзқарас бойынша оқыту мұғалімнен оқушыға ақпарат берудің сызықтық жолы емес, оқушының танымдық белсенділігіне, жеке тәжірибесіне, әлеуметтік қарым-қатынасына және рефлексиясына сүйенетін күрделі әрі мағыналы үдеріс ретінде қарастырылады. Осы себепті қарастырылған әдебиеттерде конструктивизм тек теориялық ұғым ретінде емес, заманауи білім берудің мазмұны мен мақсатына сай келетін әдіснамалық негіз ретінде бағаланады.

Әдебиеттерді талдау нәтижелері көрсеткендей, қарастырылған ғылыми еңбектердің шамамен 35%-ы конструктивистік тәсілді нақты тарих пәнінде, соның ішінде Қазақстан тарихын оқыту аясында қолдануға арналған. Бұл зерттеулерде конструктивизмнің тарих сабағына бейімделуі кездейсоқ емес, пәннің ішкі мазмұны мен мақсаттарына сәйкес келетін табиғи үдеріс ретінде түсіндіріледі. Себебі тарих пәні тек оқиғалар мен даталарды жаттатуға емес, тарихи құбылыстарды ұғынуға, өткен мен бүгіннің байланысын түсінуге, себеп-салдарлық қатынастарды анықтауға және тарихи шындықты түрлі қырынан пайымдауға бағытталуы тиіс. Осындай ерекшеліктер конструктивистік тәсілдің тарихты оқытуда тиімді қолданылуына негіз болады. Талдау барысында ең жиі кездескен аспектілердің бірі – тарихи ойлауды дамыту. Әдебиеттерде тарихты оқытудағы басты мақсаттардың бірі оқушылардың тарихи ойлау қабілетін қалыптастыру екені көрсетіледі. Тарихи ойлау дегеніміз – оқиғаларды уақыт пен кеңістік аясында қарастыру, олардың шығу себептерін түсіну, салдарын талдау, тарихи маңызын бағалау және өткен құбылыстарды белгілі бір контексте түсіндіре алу. Конструктивистік тәсіл осы дағдыларды дамытуға ерекше мүмкіндік береді, өйткені ол оқушыны дайын қорытындыларды жаттауға емес, тарихи мазмұнды өз бетімен зерделеуге бағыттайды [11]. Қазақстан тарихын оқытуда бұл өте маңызды, себебі оқушы тарихи фактілерді тек тізбектеп айтып беруімен шектелмей, олардың өзара байланысын ашып, ұлттық тарихтың мәнін түсінуі қажет. Әдебиеттерде мұндай тәсіл оқушылардың тарихи санасын қалыптастыруға, тарихи үдерістерді тереңірек түсінуге және өткенге саналы көзқарас қалыптастыруға ықпал ететіні ерекше аталады.

Келесі маңызды бағыт – тарихи дереккөздермен жұмыс жасау. Ғылыми еңбектерде конструктивистік тәсілдің тарих сабақтарында дерекпен жұмыс істеуді жандандыратыны көрсетіледі. Бұл жерде оқушылар дайын оқулық мәтінімен ғана шектелмей, тарихи құжаттар, карталар, статистикалық мәліметтер, архив материалдары, мемуарлар, куәліктер, суреттер және өзге де дерек түрлерімен танысып, оларды талдауға үйренеді. Мұндай жұмыс оқушыны ақпаратты жай қабылдаушыдан оны зерттеуші және сараптаушы деңгейіне көтереді. Дерекпен жұмыс барысында оқушы ақпараттың шығу тегін, мазмұнын, мақсатын, сенімділігін және тарихи маңызын бағалауға үйренеді. Бұл дағды, бір жағынан, тарихи білімді тереңдетсе, екінші жағынан, оқушылардың сыни ойлауын дамытады. Қазақстан тарихын оқытуда мұндай тәсіл ерекше маңызды, өйткені көптеген тарихи мәселелерді түсіну үшін әртүрлі деректерді салыстырып, олардың ерекшеліктерін ескеру қажет болады. Осы тұрғыдан алғанда, дерекпен жұмыс жасау – конструктивистік тәсілдің пәндік деңгейдегі ең өнімді көріністерінің бірі.

Әдебиеттерде көп көзқарасты талдау, яғни multiperspectivity мәселесіне де айрықша назар аударылады. Талдау нәтижелері бойынша зерттеулердің шамамен 25–30%-ында тарихи оқиғалар мен құбылыстарды әртүрлі көзқарастар тұрғысынан қарастырудың маңыздылығы арнайы көрсетілген. Бұл ұстаным тарихты бір ғана ресми немесе біржақты түсіндіру аясында шектемеуге мүмкіндік береді. Керісінше, бір тарихи мәселе бойынша түрлі әлеуметтік топтардың, қатысушылардың, аймақтардың немесе кезеңдердің ұстанымдарын салыстыру

арқылы оқушылар оқиғаның күрделілігін тереңірек түсінеді. Мысалы, тарихи оқиғаларды саяси, әлеуметтік, мәдени және экономикалық тұрғыдан жеке-жеке қарастыру оқушыға тарихи шындықтың көпқырлы екенін ұғынуға көмектеседі. Бұл тәсіл сондай-ақ оқушыны бір ғана «дұрыс» жауапқа тәуелді болудан сақтап, тарихи білімнің интерпретациялық сипатын түсінуге жетелейді. Нәтижесінде оқушы тарихи материалды сыни тұрғыдан бағалап, балама пікірлерді салыстыруға және өз ұстанымын негіздеуге үйренеді.

Қазақстан тарихын оқыту контексінде көп көзқарасты талдау ерекше өзекті, себебі ұлттық тарихтың көптеген кезеңдері түрлі көзқарастар мен түсіндірулер аясында қарастырылады. Әдебиеттерде мұндай тәсіл оқушылардың тек тарихи білімін ғана емес, азаматтық ұстанымын, толеранттылық мәдениетін және күрделі мәселелерге байыппен қарау қабілетін де дамытатыны көрсетіледі. Бұл әсіресе тарихи даулы немесе күрделі тақырыптарды оқыту кезінде маңызды. Егер оқушы белгілі бір тарихи құбылысты әртүрлі дерек пен түрлі көзқарас негізінде талдаса, онда оның түсінігі негұрлым жан-жақты және саналы болады. Мұндай жұмыс тарихи білімнің сапасын арттырып қана қоймай, оқушыны зерттеушілік және аналитикалық ойлауға баулиды.

Әдебиеттерді талдау конструктивистік тәсілді Қазақстан тарихын оқытуда қолданудың өзіндік әдіснамалық ерекшеліктері бар екенін айқын көрсетеді. Бұл тәсіл, ең алдымен, оқыту үдерісін білімді дайын күйінде беру арқылы емес, оқушының оны өз әрекеті арқылы құрастыруына негіздеуымен ерекшеленеді. Сондықтан конструктивистік оқытуда сабақтың құрылымы, мазмұны, мұғалім мен оқушы арасындағы өзара әрекет, қолданылатын әдістер мен күтілетін нәтижелер дәстүрлі оқыту моделінен өзгеше сипат алады. Қазақстан тарихы пәні мазмұны жағынан күрделі, көпқырлы және түсіндіруді қажет ететін пән болғандықтан, конструктивистік тәсілдің әдіснамалық ұстанымдары бұл пәнді оқытуда ерекше мәнге ие болады. Өйткені тарихты меңгеру тек деректерді есте сақтаумен шектелмейді; ол тарихи оқиғаларды түсіну, себеп-салдарлық байланыстарды анықтау, түрлі көзқарастарды салыстыру, қорытынды жасау сияқты жоғары деңгейлі танымдық әрекеттерді талап етеді [12].

Конструктивистік тәсілдің маңызды әдіснамалық ерекшеліктерінің бірі – оның нақты педагогикалық принциптерге сүйенуі. Солардың ішінде белсенділік қағидасы басты орын алады. Бұл қағидаға сәйкес, оқушы оқу барысында тек тыңдаушы немесе дайын ақпаратты қабылдаушы рөлінде қалмайды, керісінше оқу үдерісінің тікелей қатысушысы ретінде әрекет етеді. Ол тарихи материалды қабылдайды, оны талдайды, салыстырады, сұрақтар қояды, жауап іздейді және өз көзқарасын қалыптастырады. Қазақстан тарихы сабағында мұндай белсенділік, мысалы, тарихи оқиғалардың себептерін талдау, екі кезеңді салыстыру, белгілі бір тұлғаның қызметіне баға беру немесе тарихи деректер негізінде қорытынды жасау арқылы көрінуі мүмкін. Белсенділік қағидасы сабақтың мазмұнын жандандырып қана қоймай, оқушының пәнге қызығушылығын арттырады, оның оқу үдерісіне ішкі уәжбен қатысуына мүмкіндік береді.

Рефлексия қағидасы да конструктивистік тәсілдің әдіснамалық жүйесінде маңызды орын алады. Бұл қағида оқушының өз оқу әрекетіне сырттай қарап, нені үйренгенін, қандай қорытындыға келгенін, қандай қиындықтарға тап болғанын және оны қалай еңсергенін бағалауына мүмкіндік береді. Рефлексия білімді жай ғана қабылдаудан саналы түрде меңгеруге көшуге жағдай жасайды. Тарих пәнін оқытуда бұл ерекше маңызды, өйткені тарихи білімнің мәні тек фактілерді жаттап алуда емес, сол фактілердің мағынасын түсінуде жатыр. Оқушы белгілі бір тарихи тақырыпты меңгергеннен кейін өз түсінігін қайта қарап, бұрынғы ойын жаңа біліммен салыстыра алады, өз пікірінің қаншалықты негізді екенін саралайды. Мұндай үдеріс білімнің терең әрі берік қалыптасуына ықпал етеді. Сонымен бірге рефлексия оқушының өзін-өзі бағалау, өз ойын жүйелеу және саналы түрде қорытынды жасау дағдыларын дамытады.Дербестік қағидасы конструктивистік тәсілдің тағы бір маңызды әдіснамалық негізі болып табылады. Бұл қағида оқушының өз бетінше шешім қабылдауын, ақпаратты іздеуін, таңдауын, сараптауын және оны белгілі бір қорытындыға келу үшін қолдануын көздейді. Қазақстан тарихын оқытуда дербестік оқушының белгілі бір тарихи мәселе бойынша дереккөздермен өздігімен жұмыс істеуі, қосымша материалдарды қарастыруы, шағын зерттеу жүргізуі немесе нақты тақырып бойынша жеке пікір қалыптастыруы арқылы көрінуі мүмкін. Мұндай жағдайда оқушы оқу үдерісінің объектісі емес, субъектісі ретінде танылады. Бұл оның жауапкершілігін күшейтеді, интеллектуалдық тәуелсіздігін қалыптастырады және білімді сыртқы бақылау үшін емес, ішкі түсінік арқылы игеруге жағдай жасайды. Осылайша белсенділік,

рефлексия және дербестік қағидалары конструктивистік тәсілдің әдіснамалық өзегін құрап, тарих сабағын тұлғаға бағытталған, мағыналы және нәтижелі оқу кеңістігіне айналдырады.

Конструктивистік тәсіл аясында қолданылатын әдістер де осы аталған принциптермен тығыз байланысты және оқушылардың белсенді танымдық әрекетіне негізделеді. Олардың бірі – жобалық оқыту. Бұл әдіс барысында оқушылар белгілі бір тарихи мәселені, оқиғаны, кезеңді немесе тұлғаны тереңірек зерттеп, мәселенің мазмұнын өз бетінше талдайды, ақпарат жинайды, оны жүйелейді және нәтижесін белгілі бір формада ұсынады. Жобалық оқыту оқушылардың тек мазмұнды меңгеруін ғана емес, зерттеу жүргізу, ақпаратпен жұмыс істеу, логикалық құрылым құру, пікірін дәлелдеу және нәтижесін таныстыру сияқты дағдыларын қатар дамытады. Қазақстан тарихы пәнінде жобалық оқыту, мысалы, белгілі бір тарихи кезеңнің ерекшеліктерін ашу, ұлттық қозғалыстардың рөлін талдау, аймақтық тарихқа қатысты материал жинақтау сияқты жұмыстар арқылы жүзеге асуы мүмкін. Мұндай тапсырмалар оқушылардың тарихқа қызығушылығын арттырып, білімді өмірмен байланыстыра меңгеруге мүмкіндік береді.

Пікірталас әдісі де конструктивистік оқытудың маңызды құралдарының бірі ретінде қарастырылады. Бұл әдіс оқушылардың өз ойын дәлелді түрде жеткізуіне, әртүрлі пікірлерді тыңдауына, балама көзқарастарды салыстыруына және тарихи мәселелерге сыни тұрғыдан қарауына жағдай жасайды. Тарих пәні үшін пікірталас аса тиімді, себебі көптеген тарихи оқиғалар мен құбылыстарды әртүрлі тұрғыдан түсіндіруге болады. Оқушылар белгілі бір тарихи мәселе бойынша өз ұстанымын білдіру арқылы тек білімін көрсетіп қана қоймай, өз ойын жүйелі құруға, дәлелдер келтіруге, қарсы пікірлерге жауап беруге үйренеді. Мұндай жұмыс олардың коммуникативтік мәдениетін де дамытады. Пікірталас барысында оқушы пассивті тыңдаушыдан белсенді ойлаушыға айналып, тарихи мазмұнды түсіну деңгейі тереңдей түседі.

Тарихи зерттеу әдісі конструктивистік тәсілдің пәндік табиғатына барынша сәйкес келетін әдістердің бірі болып саналады. Бұл әдіс арқылы оқушылар нақты тарихи дереккөздермен жұмыс істейді, сұрақ қояды, болжам ұсынады, дәлелдерді салыстырады және өз қорытындысын шығарады. Мұнда тарих тек дайын баяндау емес, зерттелетін және түсіндірілетін білім саласы ретінде көрінеді. Қазақстан тарихын оқытуда тарихи зерттеу әдісі оқушыға архивтік құжаттарды, статистикалық мәліметтерді, карталарды, естеліктерді, тарихи мәтіндерді немесе көрнекі деректерді талдауға мүмкіндік береді. Соның нәтижесінде ол тарихи білімнің қалай қалыптасатынын түсінеді, ақпаратты сыни бағалауға үйренеді және тарихты ғылыми тұрғыдан қабылдай бастайды. Бұл әдіс оқушының зерттеушілік мәдениетін қалыптастырумен қатар, оның тарихи ойлауын да дамытады. Кейс әдісі де конструктивистік тәсілдің практикалық қырын айқындайтын әдістердің бірі. Бұл әдісте оқушылар нақты тарихи жағдайды, күрделі оқиғаны немесе белгілі бір кезеңдегі проблемалық мәселені талдайды. Олар мәселенің мәнін түсінуге, оның себептерін анықтауға, ықтимал шешімдерін қарастыруға және өз қорытындысын ұсынуға үйренеді. Кейс әдісі оқушылардың аналитикалық ойлауын, проблеманы шешу қабілетін және тарихи жағдаяттарды терең түсіну дағдысын қалыптастырады. Мысалы, белгілі бір реформаның салдары, саяси шешімнің тарихи әсері немесе күрделі қоғамдық үдерістің дамуы кейс ретінде ұсынылып, оқушылар оны бірнеше қырынан қарастыра алады. Осылайша конструктивистік әдістердің барлығы оқыту үдерісін жай ақпарат беру деңгейінен шығарып, танымдық ізденіске, талдауға және өз бетінше қорытынды жасауға негізделген мазмұнды кеңістікке айналдырады.

Бұл тәсілде мұғалімнің рөлі де түбегейлі өзгереді. Дәстүрлі оқытуда мұғалім көбіне негізгі ақпарат көзі, бақылаушы және білімді бағалаушы ретінде көрінсе, конструктивистік оқытуда ол оқу үдерісін ұйымдастырушы, бағыттаушы және оқушының танымдық белсенділігін қолдаушы тұлғаға айналады. Яғни мұғалім фасилитатор қызметін атқарады. Ол дайын білімді біржақты түрде ұсынбайды, керісінше оқушылардың өз бетінше ізденуіне, сұрақ қоюына, талдауына, пікірін дәлелдеуіне жағдай жасайды. Мұғалімнің міндеті – оқушыға дұрыс жауапты хабарлау емес, оны сол жауапқа немесе өз тұжырымына өзі келетіндей оқу ортасын ұйымдастыру [13]. Бұл рөл мұғалімнен жоғары деңгейдегі әдістемелік икемділікті, кәсіби шеберлікті, оқушылардың ерекшеліктерін ескеруді және сабақты диалогке, ынтымақтастыққа негіздеп құруды талап етеді. Оқушының рөлі де конструктивистік тәсілде түбегейлі жаңаша сипат алады. Ол енді білімді дайын күйде қабылдайтын объект емес, оны белсенді түрде құрастырушы субъект ретінде қарастырылады. Оқушы жаңа ақпаратты қабылдап қана қоймай, оны бұрынғы білімімен салыстырады, талдайды, сұрыптайды, өз көзқарасын қалыптастырады және қорытынды шығарады. Мұндай жағдайда оқу үдерісі оқушы үшін

сыртқы талап емес, ішкі танымдық әрекетке айналады. Қазақстан тарихын оқытуда бұл өте маңызды, өйткені тарихты саналы меңгеру үшін оқушы өткенді түсініп, оған өз пайымын қалыптастыра алуы қажет. Конструктивистік тәсіл осындай мүмкіндік береді: оқушы тарихи білімді жаттаушы ғана емес, оны түсіндіруші, бағалаушы және жеке мағынамен байланыстырушы тұлға ретінде қалыптасады (Сурет 1).

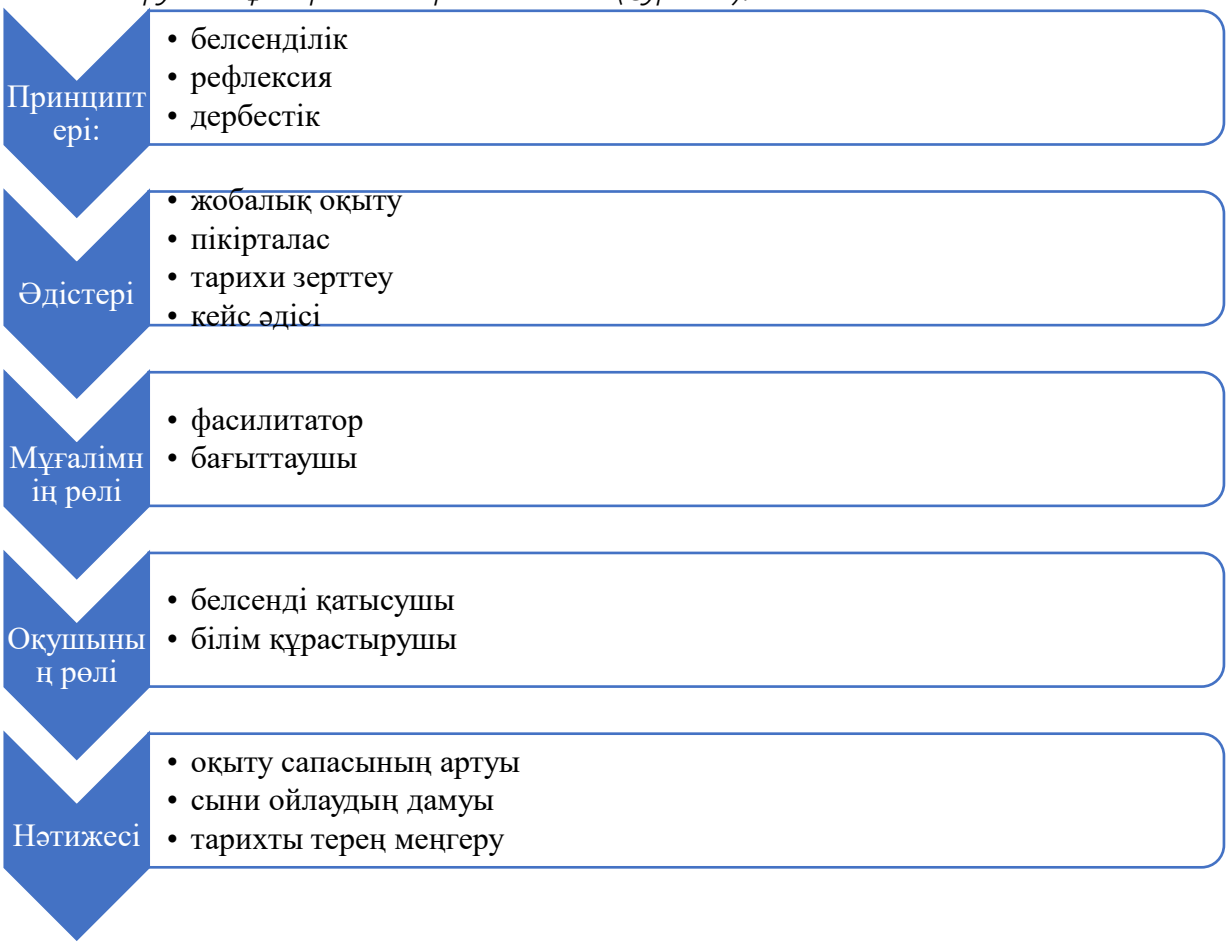

Сурет 1. Конструктивистік тәсілдің әдіснамалық ерекшеліктері

Мұғалім мен оқушы арасындағы мұндай өзара әрекет оқу үдерісін ынтымақтастыққа негіздейді. Сабақ барысында пікір алмасу, бірлескен талдау, топтық жұмыс, сұрақ-жауап және рефлексия элементтері күшейеді. Бұл өз кезегінде білімнің сапалы меңгерілуіне, оқушының өзін еркін сезінуіне және оқу ортасының қолайлы болуына әсер етеді. Ынтымақтастыққа негізделген сабақта оқушы қателесуден қорықпайды, өз пікірін ашық айта алады, өзге пікірлерді тыңдап, оларды саралауға үйренеді. Осындай ортада білім тек ақпараттық нәтиже емес, тұлғалық даму құралына айналады.

Жүргізілген әдебиеттерді талдау нәтижесінде көптеген зерттеулерде конструктивистік тәсілдің тиімділігіне қатысты ортақ пікірлер қалыптасқаны байқалады. Ең алдымен, бұл тәсіл оқыту сапасын арттыруға ықпал ететіні жиі атап көрсетіледі. Мұның басты себебі – оқушының білімді дайын күйінде қабылдамай, оны өз әрекеті мен тәжірибесі арқылы меңгеруінде. Осындай жағдайда алынған білім жай есте сақталатын мәлімет емес, түсінілген, талданған және жеке тәжірибемен байланыстырылған мағыналы білімге айналады. Сондықтан оның беріктігі мен тереңдігі артады. Бұл әсіресе Қазақстан тарихы сияқты мазмұны күрделі, түсіндіру мен пайымдауды қажет ететін пән үшін маңызды. Конструктивистік тәсіл арқылы оқушылар тарихи ақпаратты жай жаттап қоймай, оның мәнін ұғынып, өз түсінігін қалыптастырады.

Әдебиеттерде жиі кездесетін тағы бір ортақ тұжырым – конструктивистік тәсіл оқушылардың пәнге деген қызығушылығын күшейтеді және олардың оқу үдерісіне белсенді қатысуын қамтамасыз етеді. Дәстүрлі сабақтарда оқушы көбіне мұғалімнің түсіндіруін тыңдап, дайын мазмұнды қабылдаумен шектелсе, конструктивистік сабақта ол үнемі әрекет үстінде болады. Мұндай белсенділік сабақтың эмоционалдық және танымдық тартымдылығын арттырады. Оқушы өзі пікір білдіріп, сұрақ қойып, дерекпен жұмыс істеп, қорытынды жасаған

сайын пән мазмұны оған жақындай түседі. Бұл оқу мотивациясын күшейтіп, білім алуға деген ішкі қажеттілікті қалыптастырады. Нәтижесінде тарих сабағы тек міндетті пән емес, ойлануға, ізденуге және түсінуге мүмкіндік беретін мазмұнды кеңістікке айналады. Сондай-ақ көптеген зерттеулерде конструктивистік тәсілдің оқушылардың сыни ойлау қабілеттерін дамытудағы рөлі ерекше көрсетіледі. Сыни ойлау – ақпаратты талдау, салыстыру, дәлелдерді бағалау, қарама-қарсы пікірлерді саралау және өз көзқарасын негіздеу қабілеті. Бұл дағдылар тарих пәні үшін аса маңызды, себебі тарихи құбылыстарды біржақты түсіндіру көбіне жеткіліксіз болады. Тарихи оқиғалардың себептері мен салдарын, оған қатысқан тараптардың ұстанымдарын, түрлі дереккөздердің мазмұнын және әртүрлі интерпретацияларды салыстыра алу оқушының тарихи сауаттылығын арттырады. Конструктивистік тәсіл осыған мүмкіндік береді, өйткені ол оқушыны дайын қорытындымен шектемей, өз бетінше ойлануға жетелейді. Мұндай жағдайда оқушы тек «не болды?» деген сұраққа емес, «неліктен болды?», «қалай түсіндіруге болады?», «бұған қандай дәлел бар?» деген сұрақтарға да жауап іздейді. Әсіресе тарих пәнінде конструктивистік тәсілдің тиімді әдістердің бірі ретінде қарастырылуы оның пәннің табиғатымен үйлесуімен түсіндіріледі. Тарих – тек өткенді баяндау емес, оны түсіндіру, бағалау, салыстыру және қазіргімен байланыстыру саласы. Сондықтан тарихты тиімді оқыту үшін оқушының талдау, интерпретация, дәлелдеу және тұжырымдау дағдылары дамытылуы қажет. Конструктивистік тәсіл осы талаптарға толық жауап береді. Ол оқушыларға тарихи білімді тек есте сақтауға емес, оны түсінуге, талдауға, өмірлік тәжірибемен байланыстыруға және одан өзіндік қорытынды шығаруға мүмкіндік береді. Бұл оқу үдерісінің мағыналы әрі нәтижелі сипат алуына әкеледі.

Талқылау

Жүргізілген әдебиеттерді талдау нәтижелері конструктивистік тәсілдің білім беру үдерісіндегі маңыздылығын айқындап, оның теориялық және практикалық тұрғыдан негізделгенін көрсетеді. Ғылыми еңбектерді интерпретациялау барысында білімнің оқушы тарапынан белсенді түрде құрылуы, әлеуметтік өзара әрекет арқылы қалыптасуы және рефлексияның маңызды рөл атқаратыны анықталды. Бұл тұжырымдар оқыту үдерісінің мазмұны мен құрылымын қайта қарастыру қажеттілігін көрсетеді. Атап айтқанда, білім беру тек ақпарат берумен шектелмей, оқушының жеке тәжірибесіне сүйене отырып, білімді мағыналы түрде игеруіне бағытталуы тиіс. Осы тұрғыдан қарағанда, конструктивистік тәсіл оқу үдерісін ұйымдастырудың тиімді әдіснамалық негізі ретінде көрінеді [14]. Конструктивистік тәсілдің Қазақстан тарихы пәніне сәйкестігі оның мазмұндық ерекшеліктерімен тығыз байланысты. Тарих пәні оқиғаларды жай жаттауды емес, оларды түсінуді, талдауды және интерпретациялауды талап етеді. Осыған сәйкес, конструктивизм оқушылардың тарихи ойлауын дамытуға, себеп-салдарлық байланыстарды анықтауға және әртүрлі көзқарастарды салыстыруға мүмкіндік береді. Ғылыми зерттеулерде тарихты оқытуда оқушының дерекпен жұмыс істеуі, тарихи құбылыстарды әртүрлі тұрғыдан қарастыруы және өз көзқарасын дәлелдеуі маңызды екендігі атап өтіледі. Бұл талаптар конструктивистік тәсілдің негізгі қағидаларымен толық сәйкес келеді, сондықтан оны Қазақстан тарихын оқытуда қолдану әдіснамалық тұрғыдан негізделген деп есептеуге болады [2].

Сонымен қатар, конструктивистік тәсілді басқа педагогикалық тәсілдермен салыстыру оның бірқатар артықшылықтарын айқындауға мүмкіндік береді. Дәстүрлі оқыту тәсілінде мұғалім негізгі ақпарат көзі болып, оқушы көбінесе пассивті қабылдаушы рөлін атқарады. Ал конструктивистік тәсілде оқушы белсенді қатысушыға айналып, білімді өз бетінше құрастырады. Бұл оқушы белсенділігінің артуына және білімнің терең әрі ұзақ мерзімді меңгерілуіне ықпал етеді. Ғылыми еңбектерде белсенді оқыту формалары оқушылардың оқу мотивациясын арттырып, олардың сыни ойлау дағдыларын дамытуға оң әсер ететіні көрсетіледі [15]. Дегенмен, конструктивистік тәсілді қолдануда белгілі бір шектеулер де бар. Ең алдымен, бұл мұғалімнің кәсіби даярлығына байланысты. Конструктивистік оқыту әдістерін тиімді қолдану үшін мұғалім жоғары деңгейдегі әдістемелік дайындыққа, икемділікке және шығармашылық қабілетке ие болуы қажет. Сонымен қатар, бұл тәсіл оқу үдерісінде көбірек уақытты талап етеді, өйткені оқушылардың өз бетінше ізденуі, талдауы және талқылауы дәстүрлі сабақтарға қарағанда ұзақ уақыт алады. Осы факторлар кей жағдайда оның толыққанды жүзеге асуына кедергі келтіруі мүмкін [4]. Қазақстандық білім беру контекстінде конструктивистік тәсілді енгізудің өзіндік ерекшеліктері бар. Соңғы жылдары білім беру мазмұны жаңартылып, оқытуда құзыреттілікке бағытталған тәсілдер енгізілуде, бұл конструктивизм қағидаларымен үйлеседі. Алайда тәжірибеде кейбір мектептерде дәстүрлі

оқыту элементтері әлі де басым болып келеді, бұл жаңа тәсілдерді енгізу үдерісін күрделендіреді. Сонымен қатар сыныптағы оқушылар саны, оқу бағдарламасының көлемі және бағалау жүйесі де конструктивистік тәсілді толық жүзеге асыруға әсер етеді. Осыған қарамастан, ғылыми әдебиеттерде бұл тәсілдің болашағы зор екендігі және оны кезең-кезеңімен енгізу қажеттілігі атап көрсетіледі [16].

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу нәтижелері Қазақстан тарихын оқытуда конструктивистік тәсілді қолданудың әдіснамалық тұрғыдан негізделген әрі тиімді бағыт екенін жан-жақты дәлелдейді. Әдебиеттерді кешенді талдау барысында бұл тәсілдің оқыту үдерісін түбегейлі жаңартуға мүмкіндік беретіні, яғни білім алушыны пассивті қабылдаушыдан белсенді таным субъектісіне айналдыратыны анықталды. Конструктивистік тәсілдің мәні білімнің дайын күйінде берілуінен бас тартып, оның оқушының жеке тәжірибесі, танымдық әрекеті және әлеуметтік өзара ықпалдастығы арқылы қалыптасуына негізделеді. Осы тұрғыдан алғанда, оқу үдерісі оқушының ішкі белсенділігіне, оның ойлау әрекетіне және жеке мағына қалыптастыруына бағытталады. Бұл тәсілдің негізгі қағидалары – белсенділік, дербестік және рефлексия – тарих пәнінің мазмұнымен табиғи түрде үйлесіп, оқушылардың тарихи ойлауын қалыптастыруға, талдау, салыстыру және интерпретация жасау дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар зерттеу нәтижелері көрсеткендей, конструктивистік тәсіл оқушылардың білімді тек есте сақтауы емес, оны түсінуі мен қолдануына жағдай жасап, білімнің терең әрі саналы меңгерілуіне ықпал етеді. Нәтижесінде оқыту сапасы артып, оқушының пәнге деген қызығушылығы мен оқу мотивациясы күшейеді. Конструктивистік тәсілдің әдіснамалық маңыздылығы оның оқыту үдерісін ұйымдастырудағы жаңа парадигмалық көзқарас ұсынуымен анықталады. Бұл тәсілде оқыту біржақты ақпарат беру үдерісі ретінде емес, оқушы мен мұғалімнің өзара әрекетіне негізделген күрделі танымдық процесс ретінде қарастырылады. Оқушының жеке тәжірибесіне сүйену, оның білімді өз бетінше құрастыруына жағдай жасау және оқу барысында белсенді қатысуын қамтамасыз ету – осы тәсілдің басты ерекшеліктерінің бірі. Осыған байланысты Қазақстан тарихы сабағында конструктивистік тәсілді тиімді жүзеге асыру үшін бірқатар практикалық ұсыныстарды атап көрсетуге болады. Атап айтқанда, сабақ құрылымында жобалық жұмыстарды жүйелі түрде қолдану, оқушыларды тарихи дереккөздермен (құжаттар, карталар, статистикалық мәліметтер, естеліктер) жұмыс істеуге тарту, пікірталас пен талқылау элементтерін енгізу, проблемалық сұрақтар мен жағдаяттарды қолдану арқылы сыни ойлауды дамыту маңызды болып табылады. Сонымен қатар мұғалімнің дәстүрлі ақпарат беруші рөлінен бас тартып, оқыту үдерісін ұйымдастырушы, бағыттаушы және қолдаушы фасилитатор ретінде әрекет етуі, ал оқушының белсенді қатысушы, зерттеуші және білім құрастырушы субъект ретінде танылуы оқыту нәтижелілігін айтарлықтай арттырады. Мұндай өзара әрекет оқу үдерісін ынтымақтастыққа негіздеп, білімді терең әрі мағыналы меңгеруге мүмкіндік береді.

Болашақ зерттеулер бағытында конструктивистік тәсілді нақты оқу жағдайында тәжірибелік тұрғыдан тексеру, оның әртүрлі сынып деңгейлерінде қолданылу ерекшеліктерін анықтау, сондай-ақ пән мазмұнына сәйкес тиімді әдістер мен құралдарды іріктеу мәселелері өзекті болып қала береді. Әсіресе цифрлық білім беру ресурстарымен ықпалдастыру, интерактивті платформаларды пайдалану, мультимедиялық деректермен жұмыс істеу арқылы конструктивистік оқытудың мүмкіндіктерін кеңейту маңызды бағыттардың бірі ретінде қарастырылады. Мұндай зерттеулер конструктивистік тәсілді одан әрі жетілдіруге, оны заманауи білім беру талаптарына бейімдеуге және Қазақстан тарихын оқыту тәжірибесіне тиімді енгізуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Оразқанқызы Д. ТАРИХ САБАҒЫНДА ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІСТЕРІН ПАЙДАЛАНУ //Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі «Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ. – 2024. – С. 227.

2. Назарова Г. А., Жандавлетова Р. Б., Берденкулова А. Ж. ЖАРАТЫЛЫСТАНУ БІЛІМІН МЕҢГЕРТУДЕ КОНСТРУКТИВИСТІК ОҚЫТУ ТЕОРИЯСЫНЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ //Scientific Journal of Pedagogy and Economics. – 2025. – Т. 418. – №. 6. – С. 307-319.

3. Hamid A. K., Cavanshir B. X. Traces of constructivist theory in mathematics //ELMİ XƏBƏRLƏR НАУЧНЫЕ ИЗВЕСТИЯ SCIENTIFIC NEWS. – С. 12.

4. Кенжегұл Г. А. ТАРИХ ПӘНІН ОҚЫТУДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ //QAZAQTANÝ Учредители: Республиканское государственное предприятие на праве хозяйственного ведения" Южно-Казахстанский государственный университет имени М. Ауэзова". – №. 2. – С. 143-153.

5. Нұрыллаұлы Ш., Джуматаева Ж. О., Төлегенов А. К. МЕКТЕПТЕ ТАРИХ ПӘНІНЕН ЖОБАЛЫҚ ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК МОДЕЛІ //Вестник КазНПУ имени Абая. Серия: Исторические и социально-политические науки. – 2025. – Т. 3. – №. 86.

6. Жапарова Р. С. Теория конструктивизма в современном образовании //Обучение и воспитание: методики и практика. – 2014. – №. 17. – С. 15-20.

7. Козырев Ф. Н. Идеи конструктивизма в гуманитарном образовании //Вестник Русской христианской гуманитарной академии. – 2010. – Т. 11. – №. 2. – С. 238-251.

8. Олейникова Д. А., Волкодав Т. В. Конструктивистский подход в инклюзивном образовании //Научные исследования: от теории к практике. – 2016. – №. 4-1. – С. 163-166.

9. Горяйнова Л. С., Рыкусова Д. Д., Москвитина Н. Ю. КОНСТРУКТИВИЗМ И ЕГО ОТРАЖЕНИЕ В ОБУЧЕНИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ //Вестник науки. – 2025. – Т. 4. – №. 6 (87). – С. 650-655.

10. Allen A. An introduction to constructivism: Its theoretical roots and impact on contemporary education //Journal of Learning Design and Leadership. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 1-11.

11. Malikovich E. S. IMPROVING THE METHODOLOGY OF TEACHING THE BASICS OF PROGRAMMING IN A VISUALIZED ENVIRONMENT //IMRAS. – 2024. – Т. 7. – №. 1. – С. 168-173.

12. Исаев М. С., Апендиев Т. А., Данияров Т. А. ТАРИХТЫ ОҚЫТУДА АҚПАРАТТЫҚ-ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР МЕН INTERNET ЖЕЛІСІН ПАЙДАЛАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ //Scientific Journal of Pedagogy and Economics. – 2023. – Т. 405. – №. 5. – С. 146-160.

13. Таганова Б., Сопыев Г. МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ: СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ И ТЕХНОЛОГИИ //ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ. – 2025. – №. 67-1 (том 2).

14. Baepler P. et al. A guide to teaching in the active learning classroom: History, research, and practice. – Routledge, 2023.

15. Мамербекова Д. Х., Қарқынқызы Қ. А., Бейбитгүл Ш. ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫН МЕКТЕПТЕ ОҚЫТУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІН КӨРСЕТУ //Publisher. agency: Proceedings of the 10th International Scientific Conference «Modern scientific technology»(May 29-30, 2025). Stockholm, Sweden, 2025. 418p. – Malmö University, 2025. – С. 32.

16. Нұрайла Т., Қарқынқызы Қ. А. ЗАМАНАУИ МЕКТЕПТЕ ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫН ОҚЫТУДЫҢ ҒЫЛЫМИ ПРИНЦИПТЕРІ МЕН ІС ТӘЖІРИБЕСІ //Publisher. agency: Proceedings of the 10th International Scientific Conference «Theoretical Hypotheses and Empirical results»(May 22-23, 2025). Oslo, Norway, 2025. 453p. – 2025. – С. 262.

References

1. Orazkankyzy, D. (2024). Using effective teaching methods in history lessons. Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, Shakarim University of Semey. p. 227.

2. Nazarova, G. A., Zhandavletova, R. B., & Berdenkulova, A. Zh. (2025). Possibilities of constructivist learning theory in teaching natural sciences. Scientific Journal of Pedagogy and Economics, 418(6), 307–319.

3. Hamid, A. K., & Cavanshir, B. X. Traces of constructivist theory in mathematics. Scientific News, p. 12.

4. Kenzhegül, G. A. Ways of forming students' functional literacy in teaching history. QAZAQTANÝ, (2), 143–153.

5. Nurillauly, Sh., Dzhumatayeva, Zh. O., & Tolegenov, A. K. (2025). Methodological model for applying project-based learning technology in school history education. Bulletin of Abai KazNPU. Series: Historical and Socio-Political Sciences, 3(86).

6. Japarova, R. S. (2014). Constructivism theory in modern education. Teaching and Education: Methods and Practice, (17), 15–20.

7. Kozyrev, F. N. (2010). Ideas of constructivism in гуманитарном (humanitarian) education. Bulletin of the Russian Christian Humanitarian Academy, 11(2), 238–251.

8. Oleinikova, D. A., & Volkodav, T. V. (2016). Constructivist approach in inclusive education. Scientific Research: From Theory to Practice, (4-1), 163–166.

9. Goryainova, L. S., Rykusova, D. D., & Moskvitina, N. Yu. (2025). Constructivism and its reflection in primary school teaching. Bulletin of Science, 4(6/87), 650–655.

10. Allen, A. (2022). An introduction to constructivism: Its theoretical roots and impact on contemporary education. Journal of Learning Design and Leadership, 1(1), 1–11.

11. Malikovich, E. S. (2024). Improving the methodology of teaching programming basics in a visualized environment. IMRAS, 7(1), 168–173.

12. Isaev, M. S., Apendiev, T. A., & Daniyarov, T. A. (2023). Issues of using information and digital technologies and the Internet in teaching history. Scientific Journal of Pedagogy and Economics, 405(5), 146–160.

13. Taganova, B., & Sopyev, G. (2025). Methodology of teaching history: Modern approaches and technologies. Education and Science in the 21st Century, 67-1(2).

14. Baepler, P., et al. (2023). A guide to teaching in the active learning classroom: History, research, and practice. Routledge.

15. Mamerbekova, D. Kh., Karkynkyzy, K. A., & Beibitgul, Sh. (2025). Theoretical and methodological foundations of teaching the history of Kazakhstan at school. In Proceedings of the 10th International Scientific Conference "Modern Scientific Technology" (pp. 32). Malmö University.

16. Nuraila, T., & Karkynkyzy, K. A. (2025). Scientific principles and practice of teaching the history of Kazakhstan in modern schools. In Proceedings of the 10th International Scientific Conference "Theoretical Hypotheses and Empirical Results" (p. 262).

DEVELOPING REFLECTIVE COMPETENCE THROUGH CRITICAL AND CREATIVE THINKING SKILLS

Qodirov Akmal Xojimatovich
Andijan State Pedagogicla Institute,
Docent of Department of Applied Linguistics

Abstract

This article examines the development of reflective competence in future teachers through the integration of critical and creative thinking skills. In the context of an information-rich society, reflective competence is considered a key component of professional pedagogical development, enabling teachers to analyze their experiences, evaluate instructional practices, and continuously improve their performance. The study highlights the complementary roles of critical thinking — which involves analysis, evaluation, and evidence-based reasoning — and creative thinking — which promotes innovation, flexibility, and the generation of new ideas. Particular attention is given to active learning strategies such as problem-based learning, collaborative tasks, and the use of authentic materials, which create conditions for deep cognitive engagement and self-reflection. Empirical observations indicate that many students still struggle with logical argumentation and reflective analysis, emphasizing the need for innovative pedagogical approaches. The article concludes that a systematic, student-centered educational environment integrating analytical and creative processes is essential for forming reflective practitioners capable of adapting to modern educational challenges.

Аннотация

В статье рассматривается развитие рефлексивной компетентности будущих учителей посредством интеграции навыков критического и креативного мышления. В условиях информационно насыщенного общества рефлексивная компетентность рассматривается как ключевой компонент профессионального педагогического развития, позволяющий учителям анализировать собственный опыт, оценивать образовательную практику и постоянно совершенствовать свою деятельность. В исследовании подчёркивается взаимодополняющая роль критического мышления, включающего анализ, оценку и аргументацию на основе доказательств, и креативного мышления, способствующего инновациям, гибкости и генерации новых идей. Особое внимание уделяется активным образовательным стратегиям, таким как проблемно-ориентированное обучение, совместная деятельность и использование аутентичных материалов, которые создают условия для глубокого когнитивного вовлечения и саморефлексии. Эмпирические наблюдения показывают, что многие студенты по-прежнему испытывают трудности в логическом аргументировании и рефлексивном анализе, что подчёркивает необходимость внедрения инновационных педагогических подходов. В заключение делается вывод о том, что системная, ориентированная на студента образовательная среда, интегрирующая аналитические и творческие процессы, является необходимым условием формирования рефлексивных специалистов, способных адаптироваться к современным образовательным вызовам.

Keywords: *reflective competence; critical thinking; creative thinking; pedagogical reflection; problem-based learning; active learning; teacher education; professional development; authentic materials; collaborative learning.*

Ключевые слова: *рефлексивная компетентность; критическое мышление; креативное мышление; педагогическая рефлексия; проблемно-ориентированное обучение; активное обучение; педагогическое образование; профессиональное развитие; аутентичные материалы; совместное обучение.*

INTRODUCTION

In the modern information-driven world, human cognition is inseparably connected with continuous flows of information. This reality requires future teachers to possess not only strong subject knowledge but also advanced reflective competence. According to a number of scholars, professional pedagogical competence can be successfully formed only through the integration of several key components, including social analysis, diagnostic skills, reflection, and professional action. Reflective competence enables teachers to evaluate their own experiences, analyze pedagogical situations, and continuously improve their professional practice.

Pedagogical reflection is widely recognized as a fundamental factor in professional growth. It allows teachers to critically examine their actions, decisions, and teaching outcomes. A reflective teacher is not merely a transmitter of knowledge but a researcher of their own practice who constantly evaluates and refines instructional strategies. Reflective competence also functions as a mechanism for self-development, creative professional activity, and effective problem-solving.

LITERATURE REVIEW

The concept of creative thinking has been interpreted differently by various scholars, reflecting diverse pedagogical perspectives. For instance, I.G. Pestalozzi viewed education as a process through which learners acquire knowledge based on their own creativity, independence, and capacity for self-development. In his opinion, effective learning occurs when students actively construct knowledge rather than passively receive it. Similarly, A.V. Diesterweg emphasized that the essence of education lies in fostering students' independence in mastering fundamental truths. Both scholars highlighted the importance of learner autonomy and personal initiative as essential conditions for intellectual development and creative activity.

Creative thinking is generally associated with the ability to generate original ideas, explore alternative solutions, and approach problems from multiple perspectives. Modern educational theory considers it a crucial component of innovative learning environments, where students are encouraged to experiment, reflect, and engage in self-directed inquiry. The development of creative thinking not only enhances academic performance but also prepares learners for complex real-world challenges that require flexibility and adaptability.

Critical thinking, in contrast, has emerged as one of the fundamental components of twenty-first-century educational technologies. It represents a strategic interdisciplinary field formed at the intersection of psychology, pedagogy, and philosophy. Numerous scholars have contributed to the study of critical thinking, including V.A. Bolotov, J. Dewey, D. Halpern, A.I. Lipkina, D. Kluster, R.H. Johnson, A.V. Korzhuev, V.A. Popkov, G.B. Sorina, and A.V. Butenko. Their research emphasizes the role of analytical reasoning, evidence-based judgment, and reflective evaluation in the learning process.

According to V.A. Popkov and A.V. Korzhuev, critical thinking involves an individual's ability to analyze their own actions, evaluate decisions, and draw reasoned conclusions based on objective criteria. It requires not only cognitive skills but also metacognitive awareness — the capacity to reflect on one's own thinking processes. Critical thinking enables learners to assess information reliability, identify logical inconsistencies, and formulate well-founded arguments.

In contemporary pedagogy, the integration of creative and critical thinking is considered essential for holistic intellectual development. While creative thinking generates new ideas and possibilities, critical thinking evaluates and refines them. Together, they form the foundation of reflective competence, allowing learners to engage in meaningful problem-solving and continuous self-improvement.

Recent studies suggest that educational practices promoting student autonomy, inquiry-based learning, and collaborative activities are particularly effective in developing these cognitive abilities. Such approaches shift the focus from teacher-centered instruction to learner-centered environments, where students actively participate in knowledge construction and reflection.

Critical thinking plays a crucial role in developing reflective competence. It involves systematic analysis of information, identification of logical inconsistencies, evaluation of arguments, and formulation of evidence-based conclusions. Critical thinking enables students to distinguish between reliable and unreliable information, detect errors, and justify their viewpoints. It also supports independent decision-making and objective assessment of complex situations.

Creative thinking, in contrast, focuses on generating new ideas, innovative solutions, and alternative perspectives. While critical thinking analyzes problems, creative thinking constructs possible solutions. Together, these two modes of thinking complement each other: critical thinking ensures logical validity, whereas creative thinking promotes originality and innovation. Their integration leads to deeper understanding and more effective problem resolution.

Research shows that reflective competence develops most effectively when students engage in active learning environments that encourage analysis, discussion, and self-evaluation. Interactive teaching methods, problem-based learning, and collaborative tasks stimulate both critical and creative thinking processes. Such approaches transform students from passive recipients of knowledge into active participants in the learning process.

Problem-based learning (PBL) is particularly effective in this regard. It places students in real or simulated situations where they must identify problems, analyze information, generate solutions, and

evaluate outcomes. This method strengthens analytical reasoning, decision-making skills, and self-reflection. Typically, the process includes several stages: identifying the problem, analyzing relevant data, evaluating possible solutions, implementing the most appropriate option, and assessing the results.

Authentic materials also contribute significantly to reflective learning. When students work with real-life texts, research articles, or case studies, they are required to interpret information, compare viewpoints, and formulate independent judgments. Such tasks enhance long-term retention of knowledge and promote deeper cognitive engagement compared to traditional textbook-based instruction.

Empirical observations in philological higher education institutions indicate that many third-year students still experience difficulties in expressing ideas logically, providing evidence-based arguments, and engaging in reflective analysis. This highlights the necessity of implementing innovative pedagogical technologies aimed at developing reflective competence alongside critical and creative thinking skills.

Moreover, collaborative learning environments further enhance these competencies. Working in groups exposes students to diverse perspectives, encourages constructive dialogue, and promotes communication skills. Through discussion and debate, students learn to defend their opinions, reconsider assumptions, and reach consensus — all essential components of reflective practice.

Ultimately, the development of reflective competence requires a systematic and student-centered approach. Key principles include scientific consistency, practical orientation, self-assessment, and integration of linguistic, methodological, and psychological knowledge. When these principles are applied, future teachers become capable not only of delivering instruction but also of critically evaluating their own professional performance and adapting to changing educational contexts.

CONCLUSION

As a result, these practical sessions demonstrated high effectiveness in systematically strengthening students' ability to study scientific articles, develop academic writing skills, and conduct in-depth analysis of research.

In the educational process, the use of field-specific authentic materials is implemented through various methods and techniques. Research findings indicate that when practical classes are enriched with authentic materials, students not only develop professional knowledge and reflective skills but also experience an expansion of the educational content itself. The modern methods and techniques applied during the sessions contribute to the formation of students' professional communication skills and to the effective organization of the learning process.

Consequently, the use of authentic materials emerges as a key and significant factor in broadening students' knowledge base, systematically introducing innovative educational approaches, and enriching the content of instruction. Moreover, by fostering critical and positive thinking skills in future German language teachers, it becomes possible to enhance their ability to solve social, scientific, and practical problems effectively, as well as to improve their reflective competence.

The development of reflective competence in future German language teachers is carried out on the basis of a system of didactically and psychologically grounded principles. First of all, this process is organized according to a learner-centered approach, which requires taking into account each student's individual characteristics, needs, and learning styles. Reflection is a complex process grounded in personal internal experience and is therefore directly linked to individual development.

The first principle is scientific validity and consistency. Reflective competence is not formed instantaneously but develops gradually and systematically. Students begin with simple self-assessment and progressively advance toward deeper analysis and modeling of their own professional activities.

The second principle is practical orientation, whereby reflection is closely connected with real pedagogical situations, classroom activities, and teaching practice. Future German language teachers develop their reflective competence by analyzing their lessons, identifying mistakes, and improving their performance.

The third principle is self-assessment and self-development. In this process, students independently determine their level of knowledge, recognize their strengths and weaknesses, and design strategies for personal improvement.

The fourth principle is integrativity, meaning that reflective competence develops in close connection with linguistic, methodological, and psychological knowledge. Language proficiency, teaching methodology, and educational psychology are considered as an integrated whole.

In general, when the development of reflective competence in future German language teachers is organized according to these principles, they become not only providers of knowledge but also modern educators capable of analyzing their own professional activity and continuously improving their practice.

References

1. Попков В.А., Коржуев А.В. Критический стиль мышления у субъектов высшего профессионального образования. – М.: Агроконсалт, 2002. – С. 7.

2. Шакирова Д.М. Мышление, интеллект, одаренность: вопросы теории и технологий / Д.М. Шакирова, И.Ф. Сибгатуллина, Д.Ш. Сулейманов; под ред. М.И. Махмутова. – Казань: Центр инновационных технологий, 2006. – 327 с.

3. Qodirov S. Oliy ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning asosiy metodlari // Pedagogika va psixologiya jurnali. – 2021. – № 2 (10). – B. 15-18.

4. To'laganov M. Tanqidiy fikrlashning psixologik jihatlari. – Toshkent: Ilmiy nashr, 2020. – 142 b.

5. Векслер М.Г. Критическое мышление как предмет антропологического исследования. – М.: Наука, 2000. – 156 с.

6. Андреев В.И. Педагогика: учебный курс для творческого саморазвития. – Казань: Центр инновационных технологий, 2004. – 608 с.; Махмутов М.И. Проблемное обучение. Основные вопросы теории и практики. – М.: Педагогика, 2000. – 367 с.

7. Песталоцци И.Г. Избранные педагогические сочинения: В 2-х т. / Под ред. В.А. Ротенберг, В.В. Кларина. – М.: Педагогика, 1991. – Т. 1. – 336 с.

8. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения / Сост. В.А. Ротенберг. – М.: Учпедгиз, 2000. – 374 с.

MODEL OF DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE WRESTLING COACHES

Yuldashov Ilkhomjon Shavkat oglu
Independent researcher, teacher of the Faculty of Arts and Sports,
Namangan State University

Abstract

This article examines the role of the axiological approach in the formation of professional competence of future wrestling teacher-trainers. The relevance of axiological competence within the overall structure of a trainer's professional competence is substantiated, and its conceptual definition is clarified. The content of axiological competence is revealed through its key components, including value-semantic competence, self-development competence, social interaction competence, and organizational-managerial competence. The paper also presents the theoretical foundations, structural components, and implementation mechanisms of a modern model aimed at developing the professional competence of future wrestling coaches within the educational process. Particular attention is given to the stages and pedagogical conditions necessary for the formation of axiological competence, as well as to the criteria for evaluating the effectiveness of the proposed structural-functional model. In addition, innovative pedagogical approaches that enhance the efficiency of professional training in sports education are analyzed. The findings highlight that the integration of value-oriented education, practical training, and reflective professional development contributes significantly to preparing competent, socially responsible, and effective wrestling coaches.

Keywords: *competence; axiological competence; values; value orientations; wrestling; coach; professional competence; structural and functional model; sports pedagogy; methodology; training; physical education.*

INTRODUCTION

Kurash, as a national sport of Uzbekistan, occupies a significant place in preserving cultural heritage, fostering youth development, and enhancing the country's prestige in the international sports arena. Achieving high performance in modern sports largely depends on the professional preparedness of coaches. Therefore, the development of professional competence among future wrestling coaches represents an urgent scientific and practical issue. Today, a competency-based approach dominates sports education, requiring coaches to possess not only technical and tactical knowledge but also pedagogical, psychological, communicative, and managerial competencies.

At present, within the system of training future teacher-trainers, the formation of professional competence based on an axiological approach has become particularly relevant. Vocational education should not be limited to the acquisition of theoretical knowledge, practical skills, and abilities alone. Equally important is the development of the axiological component of professional competence, grounded in spiritual, moral, and professional values. A well-formed system of professional value orientations characterizes a socially mature individual with a stable life position and readiness for professional activity.

The implementation of the axiological approach in the training of future wrestling teacher-trainers enables learners to perceive professional knowledge and skills as intrinsic values for their future work, fosters the need for continuous self-development and self-improvement, and contributes to the formation of a coherent system of professional values. During the process of mastering professional knowledge and skills, students develop personal meanings that gradually transform into life and professional values. This process leads to the emergence of a new quality — axiological competence — understood as the ability to assess the social and personal significance of acquired professional knowledge, skills, and qualities, to consciously choose value-based goals and attitudes, and to apply them in solving practical professional tasks in accordance with humanistic ideals.

Moreover, the modern system of preparing elite athletes, including members of Olympic teams, imposes increasingly high demands on the professional training of coaches. It requires not only fundamental theoretical knowledge but also a high level of professional activity in the field of sports training theory and methodology.

The problem of preparing specialists for professional activity has long attracted the attention of prominent educators such as Ya. A. Comenius, A. Disterweg, P. F. Lesgaft, and K. D. Ushinsky. Later, Soviet educators including P. P. Blonsky, N. K. Krupskaya, A. B. Lunacharsky, and S. T. Shatsky made significant

contributions to the scientific foundations of professional teacher training. Their ideas continue to influence contemporary approaches to preparing highly qualified sports specialists, including wrestling coaches.

Thus, integrating competency-based and axiological approaches provides a comprehensive foundation for developing professionally competent, value-oriented, and socially responsible wrestling teacher-trainers capable of meeting modern demands in sports education and high-performance training.

RESEARCH METHODOLOGY

The content of any profession is primarily determined by the objective requirements of the society in which the professional activity is carried out. In the context of coaching, these requirements are expressed through the goals and objectives of physical education and sport. The fundamental goal of sports training is to develop the spiritual and physical abilities of an athlete through the achievement of high sports results, thereby using sport as a factor in the harmonious development of personality and social education. Accordingly, sports training must simultaneously address educational, developmental, and health-enhancing tasks.

The present study adopts a competency-based and axiological framework to investigate the formation of professional competence among future wrestling teacher-trainers. The research relies on theoretical analysis of pedagogical, psychological, and sports science literature; synthesis of existing models of professional training; and conceptual modeling of competence development. The methodological foundation also includes the principle that professional preparation should be practice-oriented: the logic of the educational process proceeds from practice and subjective experience toward theoretical generalization. Educational and professional activity of students is viewed as the integrating factor of the entire training system.

Modern demands, particularly in preparing elite athletes and Olympic-level competitors, require coaches to possess not only fundamental theoretical knowledge but also a high level of professional activity grounded in creativity and innovation. Therefore, the innovative component is considered an essential addition to the traditional components of pedagogical activity (gnostic, design, constructive, organizational, and communicative).

LITERATURE REVIEW

Numerous studies in pedagogical education emphasize the importance of professional competence as an integrated characteristic of personality, encompassing knowledge, skills, values, and readiness for effective activity. Classical educators such as J. A. Comenius, A. Diesterweg, P. F. Lesgaft, and K. D. Ushinsky laid the theoretical foundations for professional training of teachers and coaches, while later scholars developed competency-based approaches to education.

Competence is generally defined as a set of interrelated personal qualities, knowledge, abilities, skills, and methods of activity necessary for productive performance within a specific domain. When an individual possesses the required competencies, this state is described as competence. Most authors interpret competence as an integrated outcome of higher education that enables graduates to perform professional activities effectively in particular fields. It includes cognitive, motivational-value, and emotional-volitional components and is situational in nature, manifesting in readiness to act in concrete professional contexts.

Professional competence, specifically, refers to the ability of a specialist to perform job functions efficiently, master new knowledge, and adapt to changing conditions. In the case of a teacher-trainer, professional competence integrates theoretical knowledge, practical skills, experience, and personal qualities that ensure professional development and self-realization.

Researchers also emphasize that the model of a university graduate should include competencies related to three broad domains:

1. *the individual as a person and subject of activity;*
2. *social interaction with others;*
3. *professional activities themselves.*

Within sports education, an additional motor competence is essential, encompassing the ability to perform physical exercises, provide physical assistance and safety, and apply practical skills related to equipment and training conditions.

Despite substantial research in pedagogical education, several issues remain insufficiently explored, particularly regarding future freestyle wrestling teacher-trainers: the lack of a unified understanding of professional competence in this field, incomplete disclosure of its formation mechanisms, insufficiently developed pedagogical conditions, and the absence of specific technologies

for competence development. Furthermore, regional demands for highly qualified coaches, especially from rural areas, often exceed the current level of professional training available.

ANALYSIS

Based on the analysis of scientific approaches and the specific nature of physical culture as both a science and an academic discipline, the professional competence of a wrestling teacher-trainer can be viewed as a complex personal characteristic that combines professional, communicative, and personal qualities enabling effective performance in typical professional situations.

The structure of professional competence includes three interrelated components:

1. Professional-content (cognitive) component. This component involves theoretical knowledge of disciplines that study human personality, physical development, and sports training, ensuring conscious planning and implementation of educational and training activities.

2. Professional-activity (operational) component. It encompasses practical knowledge and skills tested through real activity, including planning training sessions, teaching technical and tactical skills, managing athletes' physical development, preparing competitors for events, and conducting educational work.

3. Professional-personal component. This includes personal qualities such as responsibility, leadership, motivation, and value orientation that determine the teacher-trainer's professional position and effectiveness.

Considering the specifics of wrestling coaching, the competence structure can be further detailed into functional components:

- ✓ *Motivational component: interest in the profession, dedication to sport, and aspiration for professional growth.*
- ✓ *Cognitive component: knowledge of wrestling rules and techniques, physiology, anatomy, pedagogy, psychology, and sports medicine.*
- ✓ *Operational-practical component: ability to plan training, teach techniques, apply individual approaches, and prepare athletes for competitions.*
- ✓ *Communicative component: effective interaction with athletes, parents, referees, and colleagues, including leadership and educational influence.*
- ✓ *Reflective component: capacity for self-analysis, evaluation of results, and continuous self-improvement.*

Such a comprehensive structure reflects the multidimensional nature of coaching activity, which combines teaching, management, mentoring, and physical demonstration.

RESULTS

The study proposes a structural-functional model for developing the professional competence of future wrestling teacher-trainers. The model consists of five interconnected blocks:

1. Target block — preparation of highly qualified coaches possessing modern knowledge, skills, and professional values.

2. Content block — integration of sports theory, pedagogy, psychology, wrestling techniques and tactics, and competition management.

3. Process block — implementation through modern educational technologies, including practical training, workshops, competition analysis, simulation exercises, video analysis, and mentor-apprentice systems.

4. Evaluation block — assessment of competence formation based on criteria such as knowledge level, practical skills, effectiveness of coaching activity, and athletes' performance outcomes.

5. Result block — formation of professional knowledge, practical mastery, leadership qualities, pedagogical culture, and innovative thinking.

The effectiveness of this model depends on several pedagogical conditions: practice-oriented training, use of modern educational technologies, individualized approaches, adequate sports infrastructure, and cooperation with experienced coaches.

Overall, the results indicate that the professional competence of future wrestling teacher-trainers develops most effectively when theoretical preparation is closely integrated with practical experience, value-oriented education, and reflective professional growth. Such an approach ensures the preparation of competent specialists capable of training athletes successfully and meeting contemporary demands of high-performance sport.

CONCLUSION

Wrestling, as one of the oldest and most widespread forms of single combat, has historically served as a powerful means of physical development, character formation, and moral education of youth. Its

universal presence across cultures and epochs demonstrates its enduring value as both a sport and an educational tool. In modern conditions, wrestling continues to connect the traditions of the past with the contemporary needs of physical improvement and personal development, thereby maintaining its important role in global sports.

The present study examined the problem of forming the professional competence of future freestyle wrestling teacher-trainers. The findings confirm that professional competence is a complex integrative characteristic that combines professional-activity, communicative, and personal components. This integrated structure enables coaches to effectively solve typical professional tasks in the field of physical education and sports. Each component of competence is expressed through specific competencies, indicators, and integrative qualities, including mastery of theoretical knowledge, methodological skills, planning and management abilities, and effective interaction with athletes and stakeholders.

The effectiveness of competence formation depends on the alignment between educational goals and outcomes, as well as on consideration of the characteristics of learners, the specifics of the sport, and the personal potential of future coaches. The study also demonstrated positive dynamics in competence development when integrative and developmental technologies are applied. Such technologies are grounded in humanistic, cultural, competence-based, and ethno-educational approaches, emphasizing value-semantic orientation, individualization, socialization, cultural conformity, and respect for the individual as the highest value.

Furthermore, the formation of professional competence is facilitated by specific pedagogical conditions, including personality development of trainers based on ethnopedagogical ideals, the use of active training methods and personality-oriented learning situations, organization of extracurricular activities aimed at self-improvement, and continuous monitoring and comprehensive assessment of student progress.

Overall, the proposed model for developing the professional competence of future wrestling coaches contributes significantly to improving the quality of sports education, preparing highly qualified specialists, and strengthening the international prestige of national wrestling. Competencies formed through a comprehensive approach enhance coaching effectiveness and support athletes in achieving high competitive results.

RECOMMENDATIONS

*1. **Integrate competence-based training into sports education curricula.** Educational programs for future wrestling coaches should systematically incorporate professional, communicative, personal, and motor competencies.*

*2. **Adopt value-oriented and axiological approaches.** Training should emphasize moral, cultural, and professional values to foster socially responsible and ethically grounded coaches.*

*3. **Strengthen practice-oriented learning.** Greater emphasis should be placed on real training environments, internships, simulations, and mentorship under experienced coaches.*

*4. **Implement innovative pedagogical technologies.** Modern methods such as video analysis, interactive training tools, individualized learning trajectories, and digital resources should be widely used.*

*5. **Develop continuous assessment systems.** Monitoring of competence formation should include diagnostic tools, performance evaluation, and feedback mechanisms to ensure steady progress.*

*6. **Enhance extracurricular and self-development activities.** Programs should support students' personal growth, leadership skills, and professional identity through competitions, workshops, and community engagement.*

*7. **Expand research on coach education.** Further studies are needed to develop comprehensive systems of professional readiness formation, including distance learning, postgraduate training, and lifelong professional development in physical culture and sport.*

By implementing these recommendations, educational institutions can ensure the preparation of highly competent wrestling teacher-trainers capable of meeting contemporary demands and contributing to the sustainable development of sport at national and international levels.

References:

1. Abdullaev, M. J. (2020). Methodology of application of games in the training of young athletes. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal.

2. Abdullaev, M. J. Characteristics, forms and methods of extracurricular activities with athletes of different ages. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences.

3. Abdullaev, M. J. (2018). Physical culture and health-improving approaches in university physical education. Proceedings of the International Scientific Conference.

4. Abdullaev, M. J., Olimov, M. S., & To'xtaboev, N. T. (2017). Athletics and its teaching methodology. Tashkent: Barkamol Fayz Media.

5. Abdullaev, M. J. (2018). Interrelation of physical and psychological development in the process of physical education. Bulletin of Integrative Psychology.

6. Matveev, L. P. Theory and Methodology of Physical Culture. Moscow: Physical Culture and Sport.

7. Platonov, V. N. The System of Preparation of Athletes in Olympic Sport. Kyiv: Olympic Literature.

8. Bompa, T., & Buzzichelli, C. Periodization: Theory and Methodology of Training. Human Kinetics.

9. Verkhoshansky, Y. Special Strength Training in Sport.

10. Harre, D. Principles of Sports Training. Berlin.

11. UNESCO. Quality Physical Education Guidelines for Policy Makers.

12. International Olympic Committee (IOC). Coaching Framework.

13. Balyi, I., Way, R., & Higgs, C. Long-Term Athlete Development Model (LTAD).

14. Lyle, J., & Cushion, C. Sports Coaching: Professionalisation and Practice. Elsevier.

15. Jones, R. L. The Sports Coach as Educator: Re-conceptualising Coaching. Routledge.

Philological sciences

THE LITERARY TECHNIQUE OF "STREAM OF CONSCIOUSNESS" IN THE WORKS OF FAULKNER AND JOYCE: AN INTERNATIONAL PERSPECTIVE ON NARRATIVE INNOVATION

Mansura Tiflis Aghayeva
Senior Lecturer at the Department of English Language (for Humanities Faculties), Baku State University (BSU), PhD in Philology

Introduction

The emergence of modernism in the early twentieth century marked a radical departure from the conventions of realist and Victorian narrative traditions. At the heart of this transformation was a growing skepticism toward objective representation and a parallel interest in subjective experience, interiority, and the instability of meaning. Within this intellectual and artistic climate, the "stream of consciousness" technique developed as one of the most innovative narrative strategies, enabling authors to represent the fluid and often fragmented nature of human thought.

William Faulkner and James Joyce stand as two of the most influential practitioners of this technique, each contributing uniquely to its evolution. While Joyce's work reflects a broader European modernist sensibility shaped by urbanization and linguistic plurality, Faulkner's narratives are deeply rooted in the socio-historical complexities of the American South. Despite these differences, both authors utilize stream of consciousness to challenge narrative authority, disrupt temporal linearity, and foreground psychological realism.

Recent scholarship has increasingly emphasized the global and transnational dimensions of modernist narrative innovation. For instance, scholars such as David James (2021) and Marco Caracciolo (2022) argue that stream of consciousness should be understood not merely as a stylistic device but as a cognitive and cultural model that reflects changing conceptions of the mind in the modern era. This expanded perspective allows for a more nuanced comparison of Joyce and Faulkner, situating their works within a broader international framework.

This study aims to deepen the analysis of stream of consciousness in the works of these two authors by incorporating recent theoretical developments in narratology, cognitive literary studies, and global modernism. It argues that their narrative innovations continue to shape contemporary understandings of fiction, subjectivity, and the representation of consciousness.

Stream of Consciousness as Modernist Innovation

The concept of stream of consciousness originates in psychology but gained new significance in literary modernism as a response to epistemological and cultural crises. William James's foundational definition of consciousness as a continuous, flowing process provided a theoretical basis for writers seeking to move beyond static and external representations of reality (James, 1890).

In recent years, scholars have revisited this concept through the lens of cognitive narratology. Marco Caracciolo (2022) argues that stream of consciousness fiction engages readers in simulating mental processes, thereby creating an embodied reading experience. This perspective shifts the focus from textual form to readerly cognition, suggesting that narrative innovation operates not only at the level of language but also at the level of perception and interpretation.

Moreover, contemporary studies highlight the political and cultural implications of this technique. According to Jessica Berman (2020), modernist experimentation with narrative form reflects broader concerns with fragmentation, displacement, and the breakdown of traditional identities in a globalizing world. Stream of consciousness, in this sense, becomes a means of articulating the disorienting effects of modernity.

Faulkner and Joyce exemplify these dynamics in different ways. Their works demonstrate how stream of consciousness can function as both a formal innovation and a mode of cultural critique. By destabilizing narrative coherence, they invite readers to engage with the complexities of memory, identity, and temporality in a rapidly changing world.

James Joyce and the Radicalization of Narrative Form

James Joyce's contribution to the development of stream of consciousness remains unparalleled in its formal complexity and linguistic innovation. His works, particularly Ulysses and A Portrait of the Artist as a Young Man, represent a systematic exploration of the possibilities of narrative form.

Recent scholarship has further illuminated Joyce's experimental techniques. For example, Andrew Gibson (2020) emphasizes the ethical dimension of Joyce's narrative strategies, arguing that the

representation of consciousness in Ulysses fosters empathy by granting readers access to the inner lives of diverse characters. This aligns with earlier theories of modernist interiority but extends them into the realm of ethical criticism.

Additionally, digital humanities research has opened new avenues for analyzing Joyce's style. Textual analysis tools have revealed patterns of repetition, variation, and intertextuality that underscore the complexity of his narrative structure (Hayles, 2021). These findings reinforce the idea that Joyce's stream of consciousness is not merely spontaneous but carefully constructed.

Joyce's engagement with time also continues to attract scholarly attention. Building on Bergsonian philosophy, recent studies suggest that Ulysses exemplifies what Paul Ricoeur terms "narrative time," in which subjective experience reshapes chronological sequence (Ricoeur, reinterpreted in contemporary studies such as Kearney, 2022). The result is a narrative that simultaneously compresses and expands time, reflecting the multiplicity of human consciousness.

Furthermore, Joyce's global influence has become a key focus in recent research. Scholars have traced the impact of his techniques on postcolonial and transnational literatures, demonstrating how stream of consciousness has been adapted to diverse cultural contexts (Walkowitz, 2020). This reinforces Joyce's position as a central figure in the internationalization of modernist narrative.

William Faulkner and the Southern Consciousness

William Faulkner's use of stream of consciousness represents a distinct yet equally significant contribution to modernist narrative innovation. Unlike Joyce, whose work often emphasizes urban modernity and linguistic experimentation, Faulkner's narratives are deeply embedded in the historical and cultural landscape of the American South.

Recent critical approaches have reexamined Faulkner's work through the lens of memory studies and trauma theory. Scholars such as Deborah Clarke (2021) argue that Faulkner's fragmented narratives reflect the psychological and cultural aftermath of historical trauma, particularly the legacy of slavery and racial violence. Stream of consciousness, in this context, becomes a means of representing the persistence of the past within the present.

In The Sound and the Fury, the use of multiple narrators with distinct cognitive styles has been interpreted as a form of narrative polyphony. Contemporary narratologists suggest that this multiplicity challenges the notion of a unified perspective, instead presenting consciousness as inherently fragmented and relational (Richardson, 2023).

Faulkner's treatment of time also aligns with recent theoretical developments. Scholars have noted that his nonlinear narratives anticipate contemporary models of "deep time" and layered temporality, in which historical events continue to shape present experience (Matz, 2020). This perspective highlights the relevance of Faulkner's work to current debates in both literary studies and historiography.

Moreover, recent global readings of Faulkner emphasize his influence beyond the American context. His narrative techniques have been adopted by writers in Latin America, Africa, and Asia, demonstrating the adaptability of stream of consciousness to different cultural and historical settings (Weinstein, 2022).

Comparative Perspective: Convergences and Divergences

A comparative analysis of Joyce and Faulkner reveals both shared principles and significant divergences in their use of stream of consciousness. Both authors reject linear storytelling and emphasize subjective experience, yet their narrative strategies reflect different philosophical and cultural orientations.

Recent comparative studies have highlighted the role of scale and scope in their works. Joyce's narratives often operate on a micro-level, focusing on the minutiae of daily life and individual perception, while Faulkner's work expands outward to encompass broader historical and social dynamics (James, 2021). This difference underscores the versatility of stream of consciousness as a narrative technique.

Furthermore, contemporary scholarship has explored the ethical and political implications of their approaches. Joyce's emphasis on individual consciousness has been linked to liberal humanist traditions, whereas Faulkner's focus on collective memory engages more directly with questions of social justice and historical responsibility (Berman, 2020).

Another important area of divergence lies in their use of language. Joyce's experimental style foregrounds the materiality of language itself, while Faulkner's prose, though complex, remains more closely tied to oral storytelling traditions. This distinction reflects broader differences in their literary and cultural influences.

From an international perspective, both authors have played a crucial role in shaping global modernism. Their works continue to inspire writers and scholars across disciplines, demonstrating the enduring relevance of stream of consciousness as a tool for narrative innovation.

Stream of Consciousness and Narrative Innovation

The significance of stream of consciousness extends beyond its historical context, influencing contemporary literary theory and practice. Recent developments in narratology have emphasized the role of narrative in shaping human cognition and identity.

According to Caracciolo (2022), stream of consciousness fiction encourages readers to engage in "experiential simulation," thereby blurring the boundaries between fiction and reality. This aligns with broader trends in cognitive science, which emphasize the embodied and affective dimensions of perception.

In addition, the technique has been reinterpreted in the context of digital and multimedia storytelling. Scholars such as N. Katherine Hayles (2021) argue that contemporary narrative forms, including hypertext and interactive fiction, extend the principles of stream of consciousness into new technological domains.

The influence of this technique is also evident in postmodern and contemporary literature. Writers continue to experiment with fragmented narratives, unreliable perspectives, and nonlinear temporality, demonstrating the lasting impact of Joyce and Faulkner's innovations.

Conclusion

The expanded analysis confirms that stream of consciousness is not merely a stylistic innovation but a transformative approach to narrative representation. Through their groundbreaking works, James Joyce and William Faulkner redefined the possibilities of fiction, offering new ways of understanding consciousness, time, and identity.

Recent scholarship has further enriched this understanding by situating their contributions within broader theoretical and global contexts. By integrating insights from cognitive narratology, trauma studies, and digital humanities, contemporary critics have demonstrated the continued relevance of stream of consciousness in the twenty-first century.

Ultimately, the works of Joyce and Faulkner illustrate the enduring power of narrative innovation to challenge conventional modes of representation and to illuminate the complexities of human experience.

References

1. Berman, J. (2020). Modernist Fiction, Cosmopolitanism, and the Politics of Community. Cambridge University Press.

2. Caracciolo, M. (2022). Contemporary Fiction and the Ethics of Modern Culture. Routledge.

3. Clarke, D. (2021). Faulkner and the Politics of Reading. LSU Press.

4. Gibson, A. (2020). James Joyce. Reaktion Books.

5. Hayles, N. K. (2021). Postprint: Books and Becoming Computational. Columbia University Press.

6. James, D. (2021). Modernist Futures: Innovation and Inheritance in the Contemporary Novel. Cambridge University Press.

7. Kearney, R. (2022). On Stories (Contemporary Interpretations). Routledge.

8. Matz, J. (2020). Modernist Time Ecology. Johns Hopkins University Press.

9. Richardson, B. (2023). Unnatural Narrative Theory: Recent Developments. Ohio State University Press.

10. Weinstein, P. (2022). Global Faulkner. Oxford University Press.

11. Walkowitz, R. (2020). Born Translated. Columbia University Press.

DIALOGUE VS MONOLOGUE: LINGUIISTIC CRITETIA FOR DIFFERENTIATION AND POINTS OF CONVERGENCE IN MODERN DISCOURSE

Kaskabassova Khorlan
Abai Kazakh National Pedagogical University
Faculty of Philology
Department of Russian Language and Literature

ДИАЛОГ vs МОНОЛОГ: ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ КРИТЕРИИ РАЗГРАНИЧЕНИЯ И ТОЧКИ СОПРИКОСНОВЕНИЯ

Каскабасова Хорлан
КазНПУ им.Абая
Факультет филологии
Кафедра русского языка и литературы

Abstract
The article examines the classical opposition between "dialogue and monologue" through the lens of modern text linguistics. The author analyzes the blurring of boundaries between these speech forms in the context of digitalization, highlighting the processes of their convergence and the formation of a communicative continuum. Special attention is paid to the transformation of speech acts in messengers and the specifics of human-AI interaction.

Аннотация
В статье рассматривается классическая оппозиция «диалог – монолог» через призму современной лингвистики текста. Автор анализирует размывание границ между данными формами речи в условиях цифровизации, выделяя процессы их конвергенции и формирования коммуникативного континуума. Особое внимание уделяется трансформации речевых актов в мессенджерах и специфике взаимодействия человека с Искусственным Интеллектом.

Keywords: *text linguistics, dialogue, monologue, convergence, communicative continuum, messengers, Artificial Intelligence, multimodality.*
Ключевые слова: *лингвистика текста, диалог, монолог, конвергенция, континуум, мессенджеры, Искусственный Интеллект, мультимодальность.*

Проблема разграничения диалога и монолога занимает центральное место в лингвистике текста и теории коммуникации. Традиционно эти формы противопоставляются по количеству участников, однако современная лингвистическая парадигма рассматривает их как взаимопроникающие структуры.

Традиционно диалог рассматривается как первичная, естественная форма общения, в то время как монолог выступает как вторичное, искусственно организованное образование. Однако современная лингвистика постулирует отсутствие жесткой границы между ними, рассматривая их как подвижный континуум.

Традиционные лингвистические критерии

Л. П. Якубинский *указывал на биологическую и социальную первичность диалога, подчеркивая его спонтанность. Он писал, что «всякое затяжное раздумье, требующее сложного речевого обнаружения... борется с привычкой к неотчетливому выражению мыслей, воспитанной обиходною речью» [1, 17].*

Л.В.Щерба выделял монолог как «организованную систему мыслей», противопоставляя его спонтанности диалога [2].

Основные критерии включают:

- ***Синтаксическая организация:*** *Диалог характеризуется эллиптичностью и реактивностью реплик. Монолог же стремится к композиционной завершенности и развернутости.*
- ***Темпоральность и ситуация:*** *Диалог неразрывно связан с моментом «здесь и сейчас», в то время как монолог способен дистанцироваться от непосредственной ситуации общения.*

Лингвистические критерии разграничения

Критерий	Диалог	Монолог
Структура	Реплика (стимул-реакция)	Сверхфразовое единство
Синтаксис	Неполные предложения, эллипсис	Сложные конструкции, полнота
Связность	Дистантная (связь между репликами разных лиц)	Линейная (логика одного автора)
Контекст	Ситуативен (важны жесты, мимика)	Контекстуально автономен

Диалогичность монолога

*Ключевым механизмом интеграции является **диалогизация монолога** (по М. М. Бахтину).*

***М. М. Бахтин** пересмотрел жесткую оппозицию «монолог – диалог», выдвинув концепцию всеобщей диалогичности слова. Согласно М.М.Бахтину, даже внешне изолированный монолог внутренне диалогичен, так как он всегда обращен к «Другому»:*

«Быть – значит быть в общении… Человек не имеет внутренней суверенной территории, он весь и всегда на границе; смотря внутрь себя, он смотрит в глаза другому или глазами другого» [3, 312].

Этот феномен проявляется в:

- ***Диалогизации ораторской речи:** использовании риторических вопросов и апелляций к слушателю.*
- ***Внутреннем монологе:** который лингвистически оформляется как диалог субъекта с самим собой.*

*С другой стороны, наблюдается **монологизация диалога** – когда реплика участника беседы становится тематически завершенной и длительной по времени, временно выключая механизм смены речевых ролей.*

Конвергенция форм и современные тренды

***Диалогичность как универсалия:** Согласно М. Бахтину, любое слово адресовано. Сегодня это подтверждается форматом **подкастов** и **стримов**, где монолог автора пронизан реакциями на невидимого (или активного в чате) собеседника. Спикер ведет монолог, но он постоянно прерывается на **реакции из чата**. Монолог подстраивается под вопросы зрителей в реальном времени. Это пример **интерактивного монолога,** где слушатель пассивно-активен.*

Общение с ИИ (Siri, ChatGPT):** Человек формулирует длинный запрос (монолог), на который машина выдает структурированный ответ. Лингвистически это диалог, но психологически – работа с «зеркалом», где критерием разграничения становится наличие **сознательного адресата.

*Данное общение создает прецедент **экстернализации внутреннего монолога**. Лингвистически мы видим обмен репликами (диалог), как было отмечено выше, но функционально это **автокоммуникация** – усложненный монолог субъекта с самим собой через машину. Использование вежливых обращений к ИИ доказывает, что человеческое сознание автоматически диалогизирует любую интерактивную среду.*

***Трансформация в мессенджерах:** Голосовые сообщения (Voice messages) представляют собой «законсервированный» монолог, встроенный в структуру живого диалога. Лингвистически они сохраняют признаки устной речи (паузы, хезитации), но лишены немедленной обратной связи.*

*В мессенджерах (Telegram, WhatsApp) происходит дробление текста. Монолог автора распадается на серию коротких сообщений («бабблов»). Каждое из них формально является репликой, но содержательно они образуют **распределенный монолог**, имитирующий динамику живого общения [4].*

Коммуникативный континуум: точки соприкосновения

*Современная лингвистическая парадигма отказывается от жесткой дихотомии данных понятий, рассматривая их как **коммуникативный континуум.** Это означает, что граница между ними подвижна и определяется степенью участия адресата в порождении текста.*

*Согласно концепции **Т. Г. Винокур,** монолог и диалог постоянно диффузируют: монолог стремится к диалогизации для удержания внимания слушателя, а диалог в моменты тематического усложнения неизбежно монологизируется [5, 45]. Таким образом, любая реальная речевая ситуация представляет собой точку на этом континууме, сочетающую в себе признаки обеих форм.*

Выводы

*Анализ показывает, что разграничение монолога и диалога переходит из плоскости «количества говорящих» в плоскость **типологии дискурса:***

Доминанта адресованности: *Монолог сегодня – это формально-грамматическая оболочка. Лингвистически он строится на* ***интертекстуальности*** *(скрытых ссылках на мнения аудитории).*

Размывание границ: *Сверхфразовые единства (тексты) в мессенджерах дробятся на реплики, превращая монолог в серию быстрых реакций. Критерием становится* ***интенция (намерение),*** *а не объем текста.*

Мультимодальность: *Современный текст перестал быть чисто вербальным. Диалог между текстом на слайде и речью спикера создает новые смыслы, которые невозможны в изолированных формах.*

Таким образом, *в лингвистической парадигме XXI века монолог и диалог – это не антиподы, а* ***взаимодополняющие режимы****. Монолог позволяет зафиксировать глубину мысли, а диалог – адаптировать её к реальности.*

References

1. ***Yakubinsky L. P.*** *On dialogic speech // Selected works: Language and its functioning. – Moscow: Nauka, 1986. – P. 17-58.*

2. Shcherba L. V. *Language system and speech activity. – Leningrad: Nauka, 1974. – 428 p.*

3. Bakhtin M. M. *Problems of Dostoevsky's poetics. – Moscow: Sovetskaya Rossiya, 1979. – 320 p.*

4. Chernigovskaya T. V. *The Cheshire smile of Schrödinger's cat: language and consciousness. – Moscow: YASK, 2013. – 448 p.*

5. Vinokur T. G. *The speaker and the listener. Variants of speech behavior. – Moscow: Nauka, 1993. – 172 p.*

6. Kemerov V. E. *Monologue, dialogue, polylogue: interconnection in differences // KANT. – 2024. – № 1 (50). – P. 115-120.*

7. Ivanova A. A. *Dialogization of monologue as a means of speech impact in English business presentation texts // Scientific electronic library eLibrary.ru. – 2023. – URL: elibrary.ru (date of access: 14.03.2025).*

8. Krongauz M. A., Samosenkova T. V. *Speech etiquette in the digital environment: from email to messenger // Philological Sciences. Issues of Theory and Practice. – 2022. – Vol. 15, № 3. – P. 842-847.*

9. Miloslavskaya D. I. *Multimodality in linguodidactics // Modern problems of science and education. – 2024. – № 1. – URL: science-education.ru (date of access: 14.03.2025).*

ELECTION SPEECH IN THE STRUCTURE OF POLITICAL DISCOURSE: GENRE SPECIFICS AND COMMUNICATION STRATEGIES

I.R. Sargsyan
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Russian-Armenian University
ORCID: 0000-0002-4377-1601

ПРЕДВЫБОРНАЯ РЕЧЬ В СТРУКТУРЕ ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА: ЖАНРОВАЯ СПЕЦИФИКА И КОММУНИКАТИВНЫЕ СТРАТЕГИИ

И.Р. Саркисян
Доктор педагогических наук, профессор
Российско-Армянский университет
ORCID: 0000-0002-4377-1601

Abstract

The article examines pre-election political discourse as a special type of institutional communication aimed at achieving power through linguistic influence on the electorate. The research focuses on analyzing the nature of the impact on potential voters, which in the scientific tradition is divided into explicit and hidden. Explicit impact presupposes the openly declared goals of the addressee and the awareness of choice on the part of the addressee, while the hidden impact is realized in the form of manipulation, masquerading as the natural course of events and forming the illusion of independence of the decisions made. It is emphasized that the effectiveness of manipulative strategies directly depends on their invisibility to the addressee.

The pre-election discourse is interpreted as a complex communicative event with a clearly defined role structure, including the addressee, the direct addressee (political opponent) and the addressee-observer (electorate). The article analyzes the process of constructing linguistic reality, within which transformed verbal images of all participants in political communication are created. Special attention is paid to the formation of the candidate's image, which in propaganda genres often displaces the substantive component of promises. The main genre forms of pre-election communication are highlighted: 1) texts of self-presentation and public opinion formation (press releases, interviews, speeches, participation in talk shows), 2) texts of political advertising and propaganda (programs, slogans, leaflets, posters). The need to clarify the boundaries between the image and advertising functions of these genres is emphasized.

The linguistic features of election texts are analyzed: logic, imagery, emotionality, evaluativeness and invocation. The active use of socio-political vocabulary, metaphorization, comparative and superlative adjectives, synonymous and antonymic series is noted. At the syntactic level, rhetorical questions and exclamations, repetitions, syntactic parallelism, introductory constructions, complex sentences that enhance the expressiveness and pathos of speech are characteristic. Special attention is paid to the relationship between the concepts of "the language of power" and "the power of language", reflecting the two-way nature of political communication: the choice of linguistic means determines not only the form of expression of power, but also the ways in which the addressee interprets political reality. It is emphasized that the specifics of communicative planning are determined by the situation of social interaction and the peculiarities of the linguistic personality of the politician, implemented in speech strategies and tactics. In conclusion, it is concluded that electoral rhetoric is a dynamic and multi-layered genre in which political strategy is implemented through a system of purposefully selected linguistic tools focused on the formation of attitudes, beliefs and models of electoral behavior. of these genres.

Аннотация

В статье рассматривается предвыборный политический дискурс как особый тип институциональной коммуникации, направленный на достижение власти посредством языкового воздействия на электорат. Исследование сосредоточено на анализе характера воздействия на потенциальных избирателей, которое в научной традиции подразделяется на явное и скрытое. Явное воздействие предполагает открыто декларируемые цели адресанта и осознанность выбора со стороны адресата, тогда как скрытое воздействие реализуется в форме манипуляции, маскирующейся под естественный ход событий. При этом формируется

иллюзия самостоятельности принимаемых решений. Подчеркивается, что эффективность манипулятивных стратегий напрямую зависит от их незаметности для адресата.

Предвыборный дискурс интерпретируется как сложное коммуникативное событие с четко выраженной ролевой структурой, включающей адресанта, прямого адресата (политического оппонента) и адресата-наблюдателя (электорат). Анализируется процесс конструирования языковой реальности, в рамках которого создаются трансформированные словесные образы всех участников политической коммуникации. Особое внимание уделяется формированию имиджа кандидата, который в агитационных жанрах зачастую вытесняет содержательный компонент обещаний.

Выделяются основные жанровые формы предвыборной коммуникации: 1) тексты самопрезентации, направленные на формирование общественного мнения (пресс-релизы, интервью, выступления, участие в ток-шоу), 2) тексты политической рекламы и пропаганды (программы, лозунги, листовки, плакаты). Подчеркивается необходимость уточнения границ между имиджевыми и рекламными функциями данных жанров.

Анализируются языковые особенности предвыборных текстов: логичность, образность, эмоциональность, оценочность и призывность. Отмечается активное использование общественно-политической лексики, метафоризации, сравнительной и превосходной степеней прилагательных, синонимических и антонимических рядов. На синтаксическом уровне характерны риторические вопросы и восклицания, повторы, синтаксический параллелизм, вводные конструкции, сложные предложения, усиливающие экспрессивность и пафосность речи.

Особое внимание уделяется взаимосвязи понятий «язык власти» и «власть языка», отражающих двусторонний характер политической коммуникации: выбор языковых средств определяет не только форму выражения власти, но и способы интерпретации политической реальности адресатом. Подчеркивается, что специфика коммуникативного планирования определяется ситуацией социального взаимодействия и особенностями языковой личности политика, реализующимися в речевых стратегиях и тактиках.

В заключение делается вывод о том, что предвыборная риторика представляет собой динамичный и многослойный жанр, в котором политическая стратегия реализуется через систему целенаправленно отобранных языковых средств, ориентированных на формирование установок, убеждений и моделей электорального поведения.

Keywords: political discourse, pre-election discourse, speech genre, public speaking, impact on voters, linguistic reality.

Ключевые слова: политический дискурс, предвыборный дискурс, речевой жанр, публичное выступление, воздействие на избирателей, языковая реальность.

Введение

Предвыборная агитационная деятельность представляет собой особый тип институциональной коммуникации, в рамках которой язык выступает не только средством передачи информации, но и инструментом формирования социальной реальности. В условиях электоральной конкуренции речевая деятельность политика направлена на достижение стратегической цели — получение и легитимацию власти. Следовательно, предвыборный дискурс необходимо рассматривать как форму символической борьбы, в которой языковые средства выполняют когнитивную, прагматическую и идеологическую функции.

Современная политическая коммуникация характеризуется усилением манипулятивных стратегий, ростом роли медийных каналов и усложнением механизмов воздействия на массовое сознание. В связи с этим особое значение приобретает анализ способов речевого влияния, их структурной организации и когнитивных оснований.

Цель настоящей статьи — выявить механизмы языкового воздействия в предвыборной агитационной деятельности с опорой на инструментарий дискурс-анализа, прагматики, теории фреймов и когнитивной метафоры.

Явное и скрытое воздействие в структуре политического дискурса

В научной традиции выделяются два основных типа воздействия — явное и скрытое.

Явное воздействие как прагматическая стратегия

Явное воздействие предполагает открытую декларацию коммуникативной цели. Адресант эксплицирует своё намерение убедить аудиторию, что проявляется в прямых речевых актах призыва, обещания, обязательства:

- *«Я призываю вас поддержать нашу программу»;*
- *«Мы гарантируем повышение социальных стандартов»;*
- *«Мы предлагаем конкретные шаги по развитию экономики»;*
- *«Прошу вас сделать выбор в пользу стабильности» и пр.*

С точки зрения прагматики подобные высказывания являются иллокутивными актами директивного и комиссивного типа. Адресат осознаёт направленность речевого воздействия и сохраняет возможность критической оценки аргументов.

Таким образом, явное воздействие реализуется в модели рационального убеждения и предполагает наличие когнитивной автономии избирателя.

Скрытое воздействие и механизм манипуляции

Скрытое воздействие ориентировано на имплицитное формирование установок. Его эффективность определяется незаметностью. Манипуляция достигает максимального результата тогда, когда адресат убеждён в самостоятельности своих выводов. В этом случае создаётся «фальшивая действительность», маскирующая присутствие влияния [1: 45].

Примером скрытого воздействия могут служить:

- *неопределённо-личные конструкции: «говорят», «все понимают», «очевидно, что страна устала»;*
- *апелляция к мнимому большинству: «народ требует перемен»;*
- *эмоционально нагруженные метафоры: «экономика на грани пропасти», «страна стоит на перепутье», «мы потеряли ориентиры»;*
- *создание искусственной оппозиции: «либо развитие — либо стагнация», «либо порядок — либо хаос».*

В этих случаях формируется когнитивная рамка, в пределах которой избиратель воспринимает предложенную интерпретацию как естественную и логически неизбежную.

С точки зрения теории фреймов, манипуляция осуществляется через навязывание определённой интерпретационной рамки. Например:

- *«страна на грани пропасти» — активируется фрейм катастрофы;*
- *«мы строим будущее» — активируется фрейм созидания;*
- *«перезагрузка системы» — технологический фрейм обновления.*

Адресат воспринимает проблему уже в рамках заданной когнитивной структуры.

Политическое соперничество как дискурсивная модель

Предвыборный дискурс разворачивается в трёхкомпонентной модели: адресант — оппонент — электорат. Языковая реальность формируется вокруг этих субъектов и отражает тип их отношений (ориентация — интеграция — агонизм). В рамках агонистической модели оппонент репрезентируется через негативные характеристики:

- *«устаревшая система»;*
- *«политика стагнации»;*
- *«коррупционные практики» и т.д.*

Одновременно создаётся позитивный автопортрет:

- *«команда профессионалов»,*
- *«ответственные управленцы»,*
- *«люди дела» и т.д.*

Таким образом формируются словесные образы, отличные от реальных прототипов [3].

Агитационные издания, как отмечается в исследованиях, акцентируют внимание прежде всего на формировании имиджа кандидата, а не на аргументации обещаний [4: 125]. Это свидетельствует о доминировании символического капитала над рациональной программной аргументацией.

Жанры предвыборной коммуникации целесообразно рассматривать в рамках двух взаимосвязанных подструктур, обозначаемых как сфера «формирования общественного мнения и самопрезентации политика» (пресс-релизы, пресс-конференции, интервью, ток-шоу, конференции, участие в съездах, авторские статьи и т. д.) и сфера «политической рекламы, маркетинга и пропаганды» (предвыборные программы партий, лозунги, агитационные выступления, листовки, рассылки, объявления, плакаты и т. д.).

Подобная классификация отражает функциональную направленность предвыборных жанров на достижение конкретного коммуникативного результата — формирование установок, мобилизацию электората и закрепление позитивного имиджа кандидата. Вместе с тем разграничение жанров на преимущественно имиджеобразующие и преимущественно рекламные представляется в определённой степени условным и требует дополнительных уточнений. На практике данные функции, как правило, реализуются комплексно: тексты самопрезентации неизбежно содержат элементы рекламной аргументации, тогда как рекламные материалы одновременно конструируют образ политика. Таким образом, речь идёт не о жёстком разделении жанров, а о доминировании той или иной коммуникативной функции в конкретной дискурсивной ситуации.

МОДЕЛЬ ПОВЕДЕНИЯ ИЗБИРАТЕЛЯ

Модель электорального поведения формируется под воздействием комплекса взаимосвязанных факторов — социальных, психологических, культурных и идеологических. На выбор избирателя влияют его социальный статус, профессиональная принадлежность, уровень образования, возраст, условия жизни, особенности социальной среды и индивидуальная биография. Существенную роль играют также личностные характеристики: ценностные ориентации, степень политической активности, уровень доверия к институтам власти, склонность к конформизму или критическому мышлению.

Не менее значимыми оказываются устойчивые политические установки: идеологические предпочтения, представления о справедливости и легитимности власти, принципы общественной и политической морали, отношение к актуальным социально-экономическим проблемам. В контексте предвыборной кампании учитываются и такие параметры, как восприятие «команды» кандидата, уровень идентификации с предлагаемой программой, а также сложившиеся электоральные привычки. Все эти факторы в совокупности образуют когнитивную и ценностную матрицу, через которую избиратель интерпретирует политические сообщения. Именно поэтому исследование политического дискурса представляет особый интерес как анализ механизмов воздействия на адресата. Предвыборная коммуникация строится с учётом многоуровневой структуры аудитории и опирается на совокупность языковых, культурологических, социальных, экономических и национальных факторов. Воздействие осуществляется не только на рациональном, но и на эмоциональном уровне, что позволяет формировать устойчивые установки и модели поведения.

Политический дискурс вынужден учитывать неоднородность аудитории. Поэтому в предвыборных текстах часто используются универсализирующие формулы:

- *«каждый из нас»,*
- *«все граждане страны»,*
- *«наши семьи»,*
- *«наше общее будущее» и пр.*

Такие конструкции создают эффект коллективной идентичности и вовлеченности.

Рассматривая предвыборный дискурс как разновидность политического дискурса, исследователи справедливо подчеркивают, что его ключевой характеристикой является борьба за власть. Именно эта стратегическая цель определяет отбор языковых средств, аргументационных моделей и коммуникативных тактик. В условиях электоральной конкуренции политические деятели прибегают к широкому спектру речевых приёмов — от логически выстроенной аргументации до экспрессивных и метафорических конструкций, — стремясь обеспечить максимальный перлокутивный эффект и повлиять на поведенческий выбор избирателя.

ТЕКСТЫ ПРЕДВЫБОРНОГО ДИСКУРСА

Тексты предвыборного дискурса характеризуются совокупностью признаков, обеспечивающих их воздействующий потенциал: логичностью, образностью, эмоциональностью, оценочностью и призывностью [5: 169]. Указанные свойства формируют особый тип аргументативной организации текста, в котором рациональное доказательство сочетается с экспрессивной подачей материала.

На лексическом уровне предвыборные тексты демонстрируют активное использование общественно-политической терминологии (реформы, стратегия, модернизация, стабильность, ответственность, суверенитет), а также слов с ярко выраженной оценочной окраской (справедливый, решительный, сильный, беспрецедентный, исторический). Широко представлены переносные значения слов и разнообразные образные средства — прежде всего

метафоры и символические номинации. Так, политическая реальность нередко описывается через строительные образы («строить будущее», «заложить фундамент перемен»), медицинские метафоры («оздоровить экономику», «вылечить систему»), пространственные модели («движение вперёд», «новый курс»), что позволяет абстрактные политические процессы представить в наглядной и когнитивно доступной форме.

Для синтаксической организации предвыборного текста характерна развернутая структура высказывания: активное использование однородных членов предложения, вводных слов и конструкций, сложных синтаксических построений. Однородные ряды создают эффект полноты и системности: «Мы обеспечим развитие промышленности, поддержку малого бизнеса и социальную защиту граждан».

На уровне синтаксиса можно выделить ряд устойчивых приемов, свойственных большинству политических выступлений. Прежде всего это риторические вопросы и восклицательные конструкции, усиливающие эмоциональное воздействие и вовлекающие аудиторию в процесс рассуждения: «Разве мы не заслуживаем достойной жизни?» [6: 90]. Подобные конструкции не предполагают реального ответа, однако активизируют внимание адресата и создают эффект диалога.

Частотным приемом является повтор, в том числе основанный на синтаксическом параллелизме, когда воспроизводится структура предложения или его частей [7: 441]. Например: «Мы верим в страну. Мы верим в людей. Мы верим в перемены». Повтор обеспечивает ритмичность речи, усиливает запоминаемость и формирует эмоциональную кульминацию высказывания.

Для ораторской речи характерно использование вводных слов и конструкций («безусловно», «очевидно», «как показывает практика», «прежде всего»), которые выполняют несколько функций: структурируют текст, указывают на степень достоверности информации и выражают субъективную позицию говорящего. Таким образом, создаётся впечатление логической последовательности и аргументативной обоснованности высказывания.

С целью повышения экспрессивности политики активно используют прилагательные в сравнительной и превосходной степени («более эффективный», «самый важный», «наиболее справедливый»), а также антонимические и синонимические ряды, позволяющие выстроить контрастную картину действительности: «не хаос, а порядок; не стагнация, а развитие». Подобные конструкции усиливают оценочный компонент и подчеркивают альтернативный характер выбора.

Следовательно, специфика коммуникативного планирования в политическом дискурсе, ориентированном на борьбу за власть, определяется как ситуацией социального взаимодействия коммуникантов, так и особенностями языковой личности политика. Эти особенности проявляются в выборе речевых стратегий и тактик, а также в отборе лексических, синтаксических и стилистических средств. Речевая стратегия в данном контексте понимается как направленность речевого поведения политика в конкретной коммуникативной ситуации, обеспечивающая достижение прогнозируемой цели — убеждения и мобилизации электората.

Следует отметить, что политический дискурс нередко интегрирует характеристики других типов дискурса — педагогического, юридического, рекламного, религиозного. В результате в одном тексте может наблюдаться наложение различных функций и коммуникативных задач: информирование сочетается с пропагандой, аргументация — с эмоциональным воздействием.

Анализ функционирования языка в политическом, в том числе президентском, дискурсе неизбежно приводит к постановке двух взаимосвязанных проблем — языка власти и власти языка. Под языком власти понимается совокупность средств и способов выражения, которыми пользуется субъект власти; под властью языка — способность этих средств формировать интерпретацию действительности в сознании адресата.

Таким образом, выбор языковых средств в предвыборной речи имеет не только стилистическое, но и стратегическое значение. Активное использование сравнительных и превосходных степеней прилагательных, синонимических и антонимических рядов, метафоризации политической реальности и т.д. – все это свидетельствует о том, что язык в предвыборном дискурсе выполняет функцию инструмента символического воздействия и становится одним из ключевых ресурсов борьбы за власть.

Речевая стратегия как инструмент воздействия

Речевая стратегия — это комплексная направленность речевого поведения на достижение глобальной коммуникативной цели (убеждение, мобилизация, дискредитация и др.). Она реализуется через систему тактик — конкретных речевых ходов, подчинённых общей цели. Рассмотрим наиболее типичные стратегии политического дискурса.

1. СТРАТЕГИЯ СОЛИДАРИЗАЦИИ («МЫ ВМЕСТЕ»)

Цель стратегии — формирование чувства общности между политиком и аудиторией, снижение дистанции, создание образа «своего».

Языковые средства реализации:

- *инклюзивное местоимение мы;*
- *лексика единства («вместе», «сообща», «единая команда»);*
- *апелляция к общему опыту и коллективной памяти;*
- *эмоционально окрашенные синтаксические конструкции.*

Прагматический эффект: *формирование доверия, усиление идентификации адресата с лидером, мобилизация электората.*

2. СТРАТЕГИЯ ПРОТИВОПОСТАВЛЕНИЯ

Данная стратегия строится на бинарной оппозиции «мы — они», где «мы» ассоциируется с позитивными ценностями, а «они» — с угрозой, ошибками или деструкцией.

Языковые средства:

- *антитеза;*
- *контрастивные союзы (но, однако, зато);*
- *оценочная лексика;*
- *риторические вопросы.*

Прагматический эффект: *консолидация «своих» через обозначение «чужих», усиление эмоциональной поляризации.*

3. СТРАТЕГИЯ ДИСКРЕДИТАЦИИ ОППОНЕНТА

Цель — подрыв доверия к политическому противнику посредством критики, иронии, намёков или прямых обвинений.

Языковые средства:

- *негативно-оценочная лексика;*
- *ирония и сарказм;*
- *метафоры деструкции («разрушил экономику», «привёл страну к тупику»);*
- *ссылки на компрометирующие факты.*

Прагматический эффект: *снижение авторитета противника, перераспределение доверия в пользу говорящего.*

4. СТРАТЕГИЯ АПЕЛЛЯЦИИ К ЦЕННОСТЯМ

Эта стратегия опирается на культурно значимые концепты: свобода, справедливость, безопасность, традиция, семья, нация.

Языковые средства:

- *абстрактная лексика с позитивной коннотацией;*
- *ссылки на историю и коллективную память;*
- *цитирование авторитетов;*
- *метафоры «корней», «пути», «будущего».*

Прагматический эффект: *легитимация политической позиции через соотнесение её с глубинными установками аудитории.*

Следует подчеркнуть, что в реальном политическом тексте стратегии редко существуют изолированно. Они переплетаются, усиливая друг друга. Например, стратегия солидаризации может сочетаться со стратегией противопоставления («мы — честные граждане, они — коррумпированная элита»), а апелляция к ценностям — с дискредитацией оппонента («они предают наши традиции»).

Таким образом, прагматика политического дискурса демонстрирует системную организацию речевого воздействия, где выбор языковых средств обусловлен не только содержанием сообщения, но и стратегической установкой говорящего. Речевая стратегия выступает инструментом конструирования социальной реальности, влияя на интерпретацию событий и формирование общественного мнения.

Язык власти и власть языка

Анализ политического дискурса выводит к двум ключевым понятиям — язык власти и власть языка.

Язык власти — это совокупность средств, используемых субъектами политической системы. Власть языка — это способность этих средств структурировать восприятие действительности.

Когнитивная метафора в данном случае выступает не украшением речи, а механизмом концептуализации абстрактных понятий через телесно переживаемый опыт. Например:

- *«политический курс» — пространственная метафора;*
- *«движение вперёд» — динамическая модель прогресса;*
- *«экономический фундамент» — архитектурная концептуализация.*

Через подобные метафоры формируется целостная картина мира, воспринимаемая как естественная.

Заключение

Предвыборная риторика органично вписывается в более широкий контекст политического дискурса, а также граничит с другими типами дискурса, заимствуя их структурные и стилистические элементы и модифицируя их в соответствии с целями политического воздействия. Так, из педагогического дискурса заимствуется интонация наставничества и разъяснения, из юридического — нормативность и апелляция к закону, из рекламного — слоганность и лаконизм, из религиозного — ценностно-нравственная аргументация и апелляция к коллективной идентичности. В результате формируется гибридная коммуникативная модель, в которой сочетаются аргументативность, эмоциональность и мобилизационный пафос.

Особое место в предвыборных речах занимают новообразования — неологизмы, возникающие вследствие переосмысления политической реальности и трансформации общественного опыта. Они могут формироваться путем словообразовательных инноваций, семантического сдвига, метафоризации или терминологизации общественно значимых понятий. Подобные языковые инновации не только отражают социальные, экономические и культурные изменения, но и активно участвуют в их конструировании, задавая рамки интерпретации событий и процессов. Неологизмы в предвыборной риторике нередко выполняют функцию маркирования «нового этапа», «нового курса», «новой эпохи», тем самым символически закрепляя идею обновления и перемен.

С точки зрения прагматики, введение новых языковых единиц усиливает эффект новизны и перспективности, формирует ощущение движения вперёд, а также способствует дифференциации «своего» и «чужого» политического пространства. Через такие инновации создаётся особая картина мира, в которой политическая программа кандидата предстает как адекватный ответ на вызовы времени.

В предвыборный период политический дискурс приобретает специфическую жанровую форму, объединяющую стратегическую направленность, стилистическое многообразие и выразительность. Его цель выходит за рамки информирования: он ориентирован на формирование установок, убеждений и моделей поведения. Адресат рассматривается не только как получатель информации, но и как потенциальный субъект действия — избиратель, принимающий решение.

Эффективность предвыборной риторики во многом обусловлена коммуникативной компетентностью политика — способностью учитывать социально-психологические характеристики аудитории, варьировать регистр речи, выбирать релевантные аргументы и адаптировать стратегию воздействия в зависимости от коммуникативной ситуации. Важную роль играет умение выстраивать иллюзию диалога с электоратом: использование местоимений первого лица множественного числа («мы»), обращений, риторических вопросов, элементов разговорной речи. Все это направлено на создание эффекта включённости адресата в общее политическое пространство.

Итак, предвыборная речь представляет собой динамичный и многослойный жанр, в котором политическая стратегия получает языковое воплощение. Она сочетает в себе элементы различных дискурсивных практик, активно использует инновационные языковые средства и реализует комплекс прагматических задач — от конструирования образа кандидата до мобилизации электората. Таким образом, предвыборная речь является инструментом не только убеждения, но и конструирования социальной реальности. Язык в данном случае выступает основным механизмом борьбы за власть, а эффективность политической стратегии определяется степенью владения дискурсивными и когнитивными ресурсами.

References

1. Khalina E. E. Types and forms of the comic in political discourse (based on the material of the election speech of candidates for President of Russia) / E. E. Khalina, D. M. Mironova // Proceedings of the Southwestern State University. Series: Linguistics and Pedagogy. – 2021. – Vol. 11. – No. 4. [Опубликовано на русском языке]

2. Bakhtin M. M. The problem of speech genres. St. Petersburg: ABC, 2000. [Опубликовано на русском языке]

3. Shevchenko M. Interview. [Electronic resource] URL: https://www.youtube.com/watch?v=_dL0zh0z8Nk (accessed 08.03.2026). [Опубликовано на русском языке]

4. Polyakova L. S. The manifestation of gender strategies in political speeches: a sociolinguistic experimental study // Political Linguistics. – 2011. – No. 4. [Опубликовано на русском языке]

5. Talina I. V. On the classification of discourses // Scientific notes of the Ulyanovsk State University. The Education series. Issue 1(5). Ulyanovsk: UlSU, 2001. [Опубликовано на русском языке]

6. Popova T. G. Actualization of the meanings of a lexical unit in political discourse / T. G. Popova, S. V. Loskutova // Political Linguistics. – 2022. – № 4 (94). [Опубликовано на русском языке]

7. Konakov N. S. Metaphors in political discourse / N. S. Konakov // Student science and the XXI century. – 2021. – Vol. 18. – № 1-2 (21). [Опубликовано на русском языке]

ISBN

https://sconferences.com
info@sconferences.com